

С. О. Рудько

ІСТОРІЯ
Центрально-Східної Європи
(кін.ХVІІІ - поч.ХХІ ст.)

Острого - 2010

ББК 6.3.3(0)5
УДК 94(4)

Рецензенти:

Л.О.Зашкільняк – доктор історичних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України,

В.В.Трофимович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії ім. М.П.Ковальського Національного університету „Острозька академія”.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету „Острозька академія”
Протокол №6 від 29 січня 2009 р.

Рудько С.О. Історія Центрально-Східної Європи (кін.XVIII - поч. XXI ст.): Навчально-методичний посібник з курсу. - Вид. 2-ге, доповнене. – Острог, 2010. – 220 с.

Пропоноване видання створено з метою надання допомоги студентам, які вивчають історію Центрально-Східної Європи. У цьому посібнику висвітлюються події історичного розвитку народів регіону, які відбувалися з кінця XVIII до початку XXI ст. Підручник хронологічно охоплює періоди нової та новітньої історії.

© Рудько С. О., 2010

© Жуков А. В., обкладинка, дизайн, 2010

Курс „Історія Центрально-Східної Європи – 2” покликаний сформувати знання майбутніх спеціалістів-істориків (гуманітарії) про місце і роль народів та країн Центрально-Східної Європи (за сучасною картою – Естонія, Латвія, Литва, Білорусь, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Румунія, Молдова, Болгарія, Сербія, Чорногорія, Словенія, Хорватія, Македонія, Боснія і Герцеговина, Греція, Албанія) у цивілізаційному розвитку європейського континенту. Означений регіон – Центрально-Східна Європа (далі ЦСЄ) – від найдавнішого часу знаходився на перехресті цивілізаційних впливів між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем, протягом всього історичного розвитку зберігав особливі риси суспільно-політичних, релігійно-етнічних, соціально-економічних та культурних відносин, які відбилися на усіх проявах соціального життя і менталітеті його народів.

Метою курсу є набуття студентами систематичних знань з основних проблем історії країн ЦСЄ. Перед студентами ставиться завдання засвоєння історичних подій, відходу від однозначно матеріалістичного чи ідеалістичного їх тлумачення.

Серед головних завдань курсу „Історія Центрально-Східної Європи – 2” є:

- висвітлити становище народів ЦСЄ під імперською владою в кін. XVIII – др.пол. XIX ст.;
- розглянути історію національно-визвольних рухів народів ЦСЄ в другій пол. XIX – на поч. XX ст.;
- проаналізувати становище народів ЦСЄ в період Першої світової війни;
- охарактеризувати головні віхи історії ЦСЄ у період між двома світовими війнами;
- розглянути становище країн ЦСЄ в роки II світової війни;
- охарактеризувати становище держав ЦСЄ в 40 – 80-ті

роки ХХ ст.

- висвітлити становище ЦСЄ на зламі ХХ і ХХІ століть.

Курс “Історія Центрально-Східної Європи – 2” є складовою частиною всесвітньої історії, логічно і тематично пов’язаний з іншими нормативними курсами, зокрема він є логічним продовженням курсу „Історія Центрально-Східної Європи – 1”. Проліковується також його зв’язок з нормативними дисциплінами „Історія країн Західної Європи і Північної Америки” та „Історія країн Азії Африки та Південної Америки”, тому при читанні даного курсу лише частково висвітлюються питання з історії Австрійської імперії та Пруссії, а також історії Туреччини. „Історія Центрально-Східної Європи – 2” розглядає лише ті питання з історії цих держав, які стосуються об’єкту даного курсу, а саме становище народів ЦСЄ. Курс “Історія Центрально-Східної Європи – 2” звертає значну увагу на регіон, у якому відбувався історичний розвиток України і українського народу. З народами цієї частини європейського континенту Україна і українці вступали в прямі контакти і взаємини, зазнавали впливу і самі чинили вплив. Якщо курс “Історія Росії та СРСР” дозволяє з’ясувати східні впливи та їхнє поширення, то “Історія Центрально-Східної Європи – 2” повинен допомогти усвідомити роль західних, північних і південних впливів. Для сучасних і майбутніх фахівців-істориків знання і розуміння історичних процесів у ЦСЄ є необхідним і обов’язковим оскільки показує усю складність цивілізаційного розвитку країн і народів цієї частини Європи, пояснює особливості їхнього сучасного стану.

Хронологічно посібник охоплює події історичного розвитку народів ЦСЄ, які відбувалися у регіоні з кінця ХVІІІ – до початку ХХІ ст., тобто періоди нової та новітньої історії. Хронологічні рамки посібника обумовлені якісними політичними й соціально-економічними змінами, що характеризували даний етап в історії народів цього регіону.

Саме кінець ХVІІІ ст. став важливою віхою в житті народів Центрально-Східної Європи. Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. Польська держава припинила існування, а її

землі були включені до складу Пруссії, Австрії та Росії. Таким чином, остання незалежна держава ЦСЄ припинила існування. На межі XVII–XVIII ст. усі народи даного регіону опинилися під владою чотирьох імперій: Османської, Австрійської, Російської та Пруської. Навіть Чорногорія, яка фактично наприкінці XVIII ст. виборола свою незалежність, змушена була постійно вести боротьбу за свій суверенітет.

У середині XIX ст., з розвитком національно-визвольних рухів окремі народи ЦСЄ змогли вибороти власну незалежність. Чорногорці, угорці, греки, серби, болгары та румуни не лише вибороли таке право, а й до поч. XX ст. спробували зміцнити свій державний суверенітет. Інші народи ЦСЄ далі продовжували виборювати право на власну державність. На рубежі XIX – XX ст. у даному регіоні відбувається політизація національно-визвольних рухів, та формування політичних організацій діяльність яких згодом перетвориться на один з факторів у визначенні спрямованості внутрішньої та зовнішньої політики вже незалежних країн.

У період Першої світової війни відбувається зміна стратегічних цілей національно-визвольних рухів пригноблених народів: прагнення до широкої автономії змінюється на вимоги утворення незалежних держав. Саме в цей період складаються необхідні чинники для розпаду імперій, під владою яких перебувала більшість народів ЦСЄ. Першою, ще в період Балканських війн втрачає свій вплив на Балканах Османська імперія. Згодом внаслідок поразки у Першій світовій війні розпадається держава Габсбургів, а в результаті революцій Російська та Німецька імперії. Усе це призвело до певного посилення на внутрішній та міжнародній арені національно-визвольних сил народів ЦСЄ. Після закінчення Першої світової війни відбулися радикальні зміни на політичній карті ЦСЄ. Підсумки війни пришвидшили процеси створення національних держав для більшості народів регіону. Окремі народи Австро-угорської імперії так і не домоглися права на державне самовизначення. Унаслідок цього словаки увійшли до складу Чехословацької республіки, а хорвати, словенці, боснійці, македонці опинилися у складі Королівства сербів, хорватів

та словенців.

У міжвоєнний період країни ЦСЄ продемонстрували досить низьку спроможність вирішувати складні економічні, політичні та національні проблеми. У більшості з них було встановлено авторитарні режими, які втягнули ці країни в зону гострих міждержавних конфліктів, що стали приводом для розпалювання Другої світової війни.

У період Другої світової війни у результаті певних політичних орієнтацій більшість народів ЦСЄ стала об'єктом військової експансії з боку країн фашистського блоку й була окупована, а інші – приєдналися до держав-агресорів. В умовах боротьби національно-визвольних сил (очолюваних у ряді країн комуністами) проти фашизму та завдяки перемогам Червоної армії в цьому регіоні Європи (окрім Греції) відбулися радикальні політичні зміни. Присутність радянських військ армії в переважній більшості країн ЦСЄ (окрім Греції), призвела до встановлення у них політичних режимів на чолі з комуністами, які закріпили свою монополію на владу, ініціювали здійснення націоналізації, примусової колективізації та „культурної революції” радянського зразка. Головними ознаками цих режимів стали: культ вождів, нехтування правового порядку, прагнення до контролю над особистістю тощо. Згодом у ряді країн ЦСЄ відбуваються спроби реформування суспільно-політичного устрою, які не мали успіху, та спричинили до подальшого загострення кризових явищ.

Наприкінці 1980-х років у країнах ЦСЄ розпочалися радикальні політичні та економічні перетворення, зміст яких полягав у демонтажі комуністичних режимів. У країнах регіону стали відновлюватися парламентська демократія й ринкові відносини. Визначальною ознакою цього періоду є також розпад федеративних держав Югославії та Чехословаччини.

Особливістю пропонованого посібника є його структурна і тематична побудова, яка підпорядкована поєднанню двох головних засад: з одного боку, дати студентам важливу інформацію про основні віхи та події в історії народів регіону, з другого боку, показати взаємними і взаємовпливи народів на тлі поширення та

сприйняття провідних цивілізаційних ідей та культурних впливів.

Відповідно до обраного принципу впорядкування історичного матеріалу увесь посібник поділено на сім тем, які охоплюють певний період розвитку народів ЦСЄ. Кожна із тем, в свою чергу, поділяється на дрібніші питання, у яких подано короткі народознавчі і країнознавчі нариси, що відбивають специфіку цивілізаційного поступу народів регіону, включають найголовнішу інформацію про ці народи.

Зазначена структура посібника ґрунтується на чіткому підборі та відбиранні фактів, а також історичної інформації, які повинні дати студентам достатні знання про цивілізаційний поступ регіону в цілому і окремих народів та країн зокрема.

**НАРОДИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІД
ЧУЖОЗЕМНИМ ПАНУВАННЯМ
(КІНЕЦЬ ХVІІІ – ДР.ПОЛ. ХІХ СТ.)**

1. Становище народів Прибалтики в складі Російської імперії.
2. Польське питання і польський національний рух.
3. Державна і національна політика в імперії Габсбургів.
4. Національне пробудження народів Балкан.
5. Дунайські князівства і Трансильванія.

**Становище народів Прибалтики в складі
Російської імперії**

Суперництво європейських держав за володіння прибалтійськими теренами у ХVІІІ ст. завершилося на користь Російської імперії. Землі, заселені естонською і латвійською людністю, увійшли до Естляндської та Ліфляндської губерній Росії, які зберегли певні риси автономії у вигляді дворянських ландтагів (земельних зборів), що склалися переважно з місцевого німецького лицарства, а також міського самоврядування. Проте тиск і втручання центральної влади постійно зростали. 1783 р. було скасовано особливі права німецького дворянства і поширено на прибалтійські губернії російську адміністративну і судову системи.

Північні естонські землі опинилися в Естляндській губернії, а південні – у Ліфляндській. 1804 р. у рамках спроб реформування земельних відносин в імперії Олександр I підписав „Положення про селян Естляндської та Ліфляндської губерній”, яке регулювало селянські повинності в залежності від розмірів та якості землі. Для судочинства створювались волосні суди з участю землевласників і представників від селян. Однак реформи не принесли заспокоєння на село. Це змусило естляндське лицарство зайнятися розробкою нового селянського закону. Закони 1842 і 1845 рр. „22 статті” і „77 статей”, які повинні були врегулювати взаємини землевласників і орендарів, не дали бажаного результату через саботаж з боку поміщиків. Відповіддю був масовий перехід естонських і латвійських селян на православ'я в середині 40-х років ХІХ ст.; вони сподівалися за це отримати звільнення від панщини і земельні ділянки. Тоді вперше з'явилися національні

моменти у соціальних відносинах між місцевим селянством і переважно німецьким дворянством.

Важливе значення мало відновлення в 1802 р. у прибалтійських губерніях німецького університету в Тарту (Дерпті), який перетворився у впливовий науковий та освітній центр імперії. Прилучення до освіти і науки місцевих мешканців вплинуло на пробудження національної самосвідомості естонського населення. Молоді естонці створили в університеті гурток, які проявили інтерес до мови і минулого свого народу. З 1838 р. при університеті почало діяти Учене Естонське Товариство.

Латиська культура ще у XVIII ст. опинилася у сфері діяльності німецьких лютеранських пасторів, які перекладали релігійну літературу латиською мовою для проведення місіонерської діяльності серед селян. 1822 р. лютеранські кола почати видавати першу газету латиською мовою – „Латвійська газета”, яка поширювала релігійні цінності, вихваляла німецьке лицарство. Вчителі Е.Динсбергіс і Ф.Малбергіс взяли за переклад на латиську мову творів класиків світової літератури.

Перші діячі латиського національного відродження підготували ґрунт для появи у середині XIX ст. „молодолатиського руху”, який рішуче виступив проти засилля німців у всіх галузях суспільного життя і культури. У 50-х роках латиські культурні гуртки виникли в Тартуському університеті, у Ризі і деяких інших містах.

Повстання 1830-1831 рр. у Королівстві Польському було підтримане шляхтою литовських губерній. Тимчасовий польський центральний уряд у Литві і повстанські загони навесні 1831 р. встановили контроль майже у всій Литовській губернії, але не змогли протидіяти царським військам і змушені були відступити у Пруссію, де були інтерновані. 1832 р. було закрито Віленський університет, а 1840 р. скасовано Литовський Статут. Зростання освіченості населення й нові демократичні ідеї сприяли формуванню національної самосвідомості литовців.

Національне відродження литовців проходило в умовах майже повної колонізації освічених верств населення, великого впливу католицької церкви. Велику роль відіграла група литовської молоді у Віленському університеті. Після його закриття центр національного життя перемістився з Вільна до містечка Варняй, де жив і працював єпископ Жемайтії М.Валанчюс. Навколо нього гуртувалася литовська інтелігенція, яка перейнялася ідеями національного відродження. Ідею литовського національ-

ного відродження з труднощами пробивали шлях до звільнення від польського культурного домінування.

Польське питання і польський національний рух

Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р. Польська держава припинила існування, а її землі були включені до складу трьох імперій – Пруссії, Австрії та Росії. Практичні питання, пов'язані з ліквідацією Речі Посполитої і взаєминами держав-агресорів, регулювала Петербурзька конвенція від 26 січня 1797 р.

До Росії відійшла найбільша частина території Польщі, яка включала землі, населені литовцями, білорусами, українцями і поляками. Росіяни майже відразу запровадили на захоплених землях новий адміністративний устрій, поділивши їх на губернії з губернаторами і повіти, запровадили російське судочинство. Було збережено польську мову в освіті. Усе це створило, до певної міри, сприятливі умови для розвитку польської освіти і культури. На початку панування Олександра I внаслідок особистих впливів на молодого царя польський магнат князь А.Чарторийський був призначений куратором Віленського Учбового округу. Завдяки його втручанням на цих теренах зміцнилися позиції польської культури, поляки склали провідний творчий елемент в науці, освіті, літературі та мистецтві.

З 1796 р. на всіх колишніх землях Речі Посполитої стали виникати таємні організації. Їх учасники виношували плани відновлення Польської держави. 1798 р. найбільш радикальні кола шляхти – яacobінці – заснували у Варшаві нелегальне Товариство Польських Республіканців. Його діячі поставили за мету відбудову польської державності у республіканській формі з ліквідацією станів та привілеїв, розраховуючи на допомогу Франції. Однак після підписання Наполеоном угоди з Австрією в м. Люневіль (1801 р.) товариство припинило свою діяльність.

Надалі ініціатива патріотичних дій перейшла до польської еміграції у Франції, яка пов'язувала долю Польщі з революційною Францією. Помірковані кола емігрантів гуртувались навколо Агенції очолюваної Ф.Барссом. Вони вважали доцільним творити польські збройні сили при уряді революційної Франції і здобути незалежність на засадах польської Конституції 3 травня 1791 р. Польські яacobінці в еміграції об'єдналися 1795 р. у Депутацію

на чолі з Ю.Шанявським і Ф.Дмоховським.

За ініціативою одного з діячів Агенції генерала Я.Домбровського у січні 1797 р. при армії Наполеона Бонапарта в Італії були створені два перші польські легіони. Але Франція заключила перемир'я з Австрією (1797 р.), після чого Наполеон скерував польські легіони на придушення антифранцузьких повстань в Італії і на о.Сан-Домінго, звідки повернулась незначна їх частина.

Криза профранцузької орієнтації спричинила пожвавлення серед частини польської шляхти та аристократії проросійської орієнтації. У 1804 р. Олександр I призначив А.Чарторийського міністром закордонних справ Росії. На цій посаді князь активно включився у формування нової коаліції проти Франції, штовхаючи царя на активні дії в польському питанні. Але прусський імператор Фрідріх Вільгельм III прийняв усі умови Росії і „польська справа” виявилася похованою так само, як і проросійська орієнтація польської аристократії.

Російський імператор Олександр I вирішив змінити політику і укласти мир з Наполеоном. Щодо Польщі було прийнято компромісний варіант, за яким передбачалось створення на частині польських земель Пруссії нової держави під назвою Варшавське Князівство (герцогство), сувереном якої виступав саксонський король Фрідріх Август.

Від 1810 р. Олександр I провадив таємні переговори з Ю.Понятовським, заохочуючи його перейти на бік Росії, обіцяючи взаємн відбудувати Польське Королівство, але той відмовився змінити профранцузьку орієнтацію. У російській кампанії Наполеона взяла участь майже вся 100-тисячна польська армія. Після поразки Наполеона на Захід відступили й польські війська.

Згідно з рішеннями Віденського конгресу Росія „назавжди” отримала територію Варшавського Князівства; Пруссія здобула Познанщину, Східне Помор'є з Гданськом і Торунем; до Австрії повернувся Тернопільський округ; Краків з прилеглими теренами на лівому боці Вісли отримав статус „вільного міста” під контролем союзних держав.

Центром польського національно-визвольного руху після Віденського конгресу стало Королівство Польське. В літературі його часто називають „конгресовим”. На Королівство поступово поширювались самодержавно-кріпосницькі порядки Російської імперії, що зумовило появу конспіративних патріотичних організацій.

У 1817 р. група студентів-поляків Віленського університету утворила таємне Товариство Філолатів (з грец. – друзі науки), яке керувало низкою напівлегальних та легальних громадських організацій студентів. Його лідерами були А.Міцкевич, Ю.Єжовський, О.Петрашкевич та Т.Зан. У 1822 р. товариство перетворилось у таємний Патріотичний Союз, який мав чітко окреслені політичні цілі підготовки повстання для відбудови Польської держави. У 1823 р. провідників і членів товариства було заарештовано. У 1819 р. студенти Варшавського університету заснували таємну організацію під назвою Союз Вільних Поляків. 1823 р. організація також була викрита і розгромлена.

У 1819 р. була створена масонська ложа Національні Вільні Мулярі. Подібні ложі створені також у Вільно і Познанщині. Таємні патріотичні організації виникли й у армії. В.Лукасинський утворив таємну організацію, яка пізніше отримала назву Патріотичне Товариство. Вона проіснувала до 1826 р. Після цього ініціативу підготовки повстання взяла на себе інша таємна організація „Союз Підхорунжих”, яку в 1828 р. організував П.Висоцький.

У ніч з 29 на 30 листопада 1830 р. у Варшаві розпочалося повстання, яке перекинулось на всю територію Королівства Польського. 1 грудня радикальні кола, очолювані М.Мохнацьким, утворили Патріотичний Клуб який вимагав від уряду рішучих дій і проголошення незалежності. За сприяння вищих кіл польського суспільства, які утворили Тимчасовий уряд на чолі з А.Чарторийським, з 5 грудня диктатором повстання в Королівстві проголосили командувача польською армією, генерала Ю.Хлопіцького. 25 січня 1831 р. сейм на урочистому засіданні прийняв акт детронізації Миколи I, що фактично означало проголошення війни Росії.

У першій битві між повсталими і урядовими військами, що відбулася 14 лютого 1831 р. під Сточком, росіяни зазнали поразки. У генеральній битві під Гроховим 25 лютого явної перемоги не здобула жодна зі сторін. Перші успіхи повсталих заохотили до активних дій польську шляхту в Литві, Білорусі та Україні. Проте місцеве населення у своїй більшості вороже ставилося до панів-шляхти.

З кінця травня повстанці зазнавали поразок майже повсюдно. Діячі Патріотичного Клубу критикували дії уряду, вимагали проведення соціальних реформ, проголошення республіки. 15 серпня 1831 р. у Варшаві відбулися заворушення невдоволеного населення. А.Чарторийський залишив Варшаву. У вересні

1831 р. Варшава була здобута росіянами, а польська армія відійшла на захід. На початку жовтня головні сили деморалізованої армії, сейму, уряду, численні політики і творча інтелігенція були інтерновані владами Пруссії та Австрії. Після поразки повстання польська військова, політична та інтелектуальна еліта, а також його рядові учасники емігрували на Захід, де розпорошилися по європейських країнах.

Консервативний табір, що згуртувався навколо А.Чарторийського стали називати „Готелем Лямбер” (від назви паризької резиденції князя). Їх політична програма впродовж наступних років зазнала еволюції в бік лібералізму.

Демократичний табір очолюваний Й.Лелевелем, у грудні 1831 р. створив Польський національний комітет, програма якого передбачала відродження Польської держави як республіки, скасування кріпацтва й демократичну владу народу. Французька поліція згодом розпустила комітет.

Найчисленнішим і найкраще організованим табором було Польське демократичне товариство, що виникло в Парижі у 1832 р. Свою програму молоді демократи виклали в двох маніфестах. На їхню думку, майбутня Польща мала стати демократичною республікою, а її незалежність товариство сподівалося вибороти шляхом народного повстання, основною рушійною силою якого виступило б селянство. Товариство проіснувало до 1862 р.

Крайнє ліве крило еміграції було представлене заснованою 1835 р. в Англії організацією „Люд Польський”, що складалася з окремих громад. Її керівники та ідеологи (Т.Кремповецький, С.Ворцель, З.Свентославський) у своїй програмі виступали за поєднання ранньохристиянських ідей з аграрним соціалізмом, відстоюючи мету визволення Польщі і ліквідації приватної власності та станів. Невеликі таємні організації у 30-40-х роках діяли також і в багатьох місцях Польського королівства.

Рішення Віденського конгресу збільшили також і пруські володіння. До Пруссії відійшла майже половина Саксонії, Познанський і Бидгоський департаменти колишнього Варшавського Князівства та Гданськ. Польські землі Пруссії увійшли до новоствореного Великого Князівства Познанського. З одного боку, поступки полякам символізували певну окремішність князівства, а з іншого, його терени становили частину загальнодержавної системи та називалися познанською провінцією.

Польська громадськість у князівстві намагалася протистояти асиміляції як легально, подаючи петиції проти обмеження

прав польської мови в освіті та адміністрації, так і нелегально, за-
сновуючи таємні гуртки, переважно серед студентства у Вроцлаві
та Берліні. Вони були швидко викриті, учасників ув'язнено.

Поступово польський національний рух набув нових форм.
У 1830-х роках поширилася програма т.зв. „органічної праці”,
носіями якої були польські аристократи і підприємці. Вона по-
лягала у спрямуванні зусиль поляків на розвиток господарства,
громадську підтримку національної мови та культури шляхом
видання газет та журналів, дослідження минулого, допомоги мо-
лоді у здобутті освіти.

Тим часом національний рух, інспірований з еміграції,
спричинив створення у 1839 р. таємного Познанського Комітету.
На межі 1842-1843 рр. виник радикальний „Союз Плебеїв”. Арешти його членів 1845 р. призвели до консолідації національного
руху навколо Познанського Комітету, який стали називати По-
знанською Централізацією.

20 березня 1848 р. в Познані відбулася масова антиурядо-
ва демонстрація. Того ж дня сформовано Польський національний
комітет, який мав домагатися надання широких повноважень Ве-
ликому князівству: відновлення польської мови в школах і уста-
новах, а також формування польського військового корпусу.

Складна політична ситуація – тиск революційних сил і
загроза конфлікту з Росією – примусили прусський уряд погоди-
тися на ці вимоги. У Великій Польщі виникли польське самовря-
дування і збройні загони під проводом Л.Мерославського. Незаба-
ром політична ситуація змінилася, а з нею зазнала змін і позиція
прусського уряду. Пруська влада запропонувала поділити Вели-
ку Польщу на дві частини – польську і німецьку, а також обмежи-
ти чисельність польського війська. Після відхилення поляками
цієї пропозиції Пруссія розпочала воєнні дії. Польські офіцери
не вірили в успіх повстання, а Л.Мерославський, відмовившись
від командування, разом зі своїм загоном склав зброю. Незаба-
ром прусський уряд анулював усі поступки полякам і жорстоко
помстився повстанцям. З 1848-1849 рр. польський національно-
визвольний рух пішов на спад.

На австрійських польських землях становище було кра-
щим ніж на територіях які відійшли до Росії та Пруссії. Поляки
заселяли переважно терени Королівства Галиції і Лодомерії. Га-
лицьке суспільство було дуже полярним у соціальному та етнічно-
му відношеннях: основну масу землевласників складали польські
магнати і шляхта, селянство у східній частині було українським,

у західній – польським. У період наполеонівських війн австрійський уряд намагався налаштувати галицьких русинів-українців проти польської шляхти.

Після поразки Листопадового повстання 1830 р. Галичина перетворилася на один з важливих осередків змовницької діяльності поляків з метою підготовки нового повстання. Тут діяли таємні організації, пов'язані з польською еміграцією – Союз Друзів Народу, Конфедерація Польського Народу та інші. Вони проводили патріотичну пропаганду, намагаючись залучити до національного руху селянство.

Від початку 40-х років еміграційне Польське Демократичне Товариство готувало загальнонаціональне повстання у всіх частинах колишньої Речі Посполитої. Краків був одним з головних центрів зв'язку між змовницькими осередками та еміграцією. Через зраду одного з польських аристократів плани повстання, наміченого на лютий 1846 р. стали відомі прусській і австрійській поліції. З метою придушення повстанського руху австрійські чиновники поширили у Західній Галичині чутку, що пани-шляхта озброюються, щоб не допустити скасування панщини імператором. Це послужило для селян приводом, щоб розправитися з панами і „захистити імператора”.

1848 р. Поляки Галичини зустріли революцію, будучи знекровлені ударами, завданими селянським повстанням і репресіями 1846 р. Водночас у Львові виникла Центральна Національна Рада, до якої увійшли ліберали і консерватори. Восени 1848 р. контрреволюційні сили перейшли у наступ. На початку листопада сутички польської національної гвардії з армійськими частинами у Львові переросли у повстання, яке однак було швидко придушене.

Державна і національна політика в імперії Габсбургів

Співвідношення сил, яке склалося у Європі в останній третині XVIII – на початку XIX ст., дало змогу Австрії розширити свої володіння. До її складу під назвою Королівство Галіції і Лодомерії були частково включені етнічні польські та українські землі, приєднано Буковину. На Віденському конгресі Габсбурги добилися повернення майже всіх своїх володінь. Далмація, Бока Которська і колишня Дубровницька республіка були об'єднані в єдину адміністративну одиницю – Далмацію. У 1846 р. до габсбурзьких володінь було включено Краківську Республіку.

Реформи, проведені в монархії у другій половині XVIII ст., відомі як політика „освіченого абсолютизму” створили сприятливі умови для формування сучасних націй в центральноєвропейському регіоні. Для посилення центральної влади Габсбурзький двір у 1782 р. провів нову адміністративну реформу. У 1785 р. Йосиф II відмовився від чеської та угорської корони та наказав ці атрибути влади відвезти до Відня. Роль збережених сеймів зводилася лише до декоративного представництва. Тоді ж була ліквідована комітетська система в Угорському Королівстві. З огляду на можливість втрати угорських володінь Йосиф II на початку 1790 р. відновив для цього королівства чинність комітетської системи і державних зборів, а восени цього ж року Леопольд II був увінчаний угорською короною.

Початки угорського визвольного руху, формування його ідейних і політичних засад припали на останні десятиліття XVIII ст. Одним з перших поставив ці питання Д.Бешпенеї у книзі „Трагедія Агіша”. Мовне питання використовувалося з політичною метою і було спрямоване на створення мононаціональної держави. Виникли численні масонські ложі, в яких сформувалася шляхетська опозиція Габсбургам. З другого боку, складався республіканський рух. Після розгрому в 1794 р. шляхетської опозиції угорський національний рух був позбавлений організованих форм.

Новий етап цього руху почався 1825 р., коли національно-культурні проблеми поступилися політичним. Головними з них були питання надання офіційного статусу угорській мові та втілення в життя гасла „одна держава – одна нація”. Було взято курс на повну мадяризацію в Угорському Королівстві. У 30-40-х роках XIX ст. угорські лідери Л.Кошут, М.Танчич, Ш.Петефі сформулювали національно-політичні програми, які за змістом значно різнилися. Процес поляризації сил національно-визвольного руху спричинив виникнення у 1847 р. Консервативної і Опозиційної політичних партій.

Під час революції 1848-1849 рр. угорські національні лідери рішуче виступили за політичну самостійність країни. Повстання 15 березня 1848 р. у Пешті поклато початок революції в королівстві. Було утворено угорський уряд на чолі з Л.Баттяні. Національним і політичним лідером країни став Л.Кошут. 14 квітня 1849 р. парламент проголосив скасування влади Габсбургів. Проте Австрія при військовій підтримці Росії придушила національний рух угорців.

Наприкінці XVIII ст. загострюються суперечності між центральною владою і чеською знаттю. У намаганні їхнього вирішення австрійський імператор Леопольд II відновив традицію, порушену його попередником, і 1791 р. коронувався у Празі чеською короною. Факт коронації юридично підтвердив державно-правову цілісність земель Чеської корони, що сприяло піднесенню у чеському суспільстві патріотичних настроїв. Зростання національної свідомості чехів проходило в умовах відсутності національної держави. Символом місцевої автономії були сейми. Обидва сейми – чеський і моравський – мали обмежену компетенцію і знаходилися під повним контролем центральної влади.

У південно-західній частині Чехії і Моравії компактними масами проживали німці. Серед знаті переважали іноземці або онімежена шляхта. Чеська мова зберігалася переважно серед нижчого духовенства, селянства і частково простих ремісників. Багатокласовий чужоземний гніт призвів до занепаду чеської культури. Певні зрушення у цій сфері проявилися у другій половині XVIII ст. Представники чеського Просвітництва Г.Добнер і М.Фойт намагалися використати ці ідеї в інтересах чеської суспільної думки, науки, національної культури. На початковому його етапі основними були завдання культурно-просвітницького характеру.

Для практичної реалізації цих завдань багато зробили чеські діячі, котрі отримали назву „будителів”. Своєрідним проявом національної свідомості чехів було створення фальсифікатів національної історії, котрі повинні були довести високий рівень культури чехів у давні часи. В.Ганка разом з Й.Ліндою підробили і поширили т.зв. „Краледвірський” і „Зеленогірський” рукописи (від місця їх нібито „віднайдення”).

Інтерес до минулого стимулював появу культурних товариств та інституцій, які об’єднали прихильників національного відродження. У 1792 р. у Празькому університеті було засновано кафедру чеської мови. З’явилися чеські просвітницькі та наукові товариства: Королівське наукове товариство (1784 р.), Чеський національний музей (1818 р.), Чеська матиця (1831 р.) та інші. Важливими органами формування національної свідомості стали видання „Часопис чеського музею”, „Квети” тощо.

На межі 20-30-х років XIX ст. чеський культурний рух набув великого розмаху і проявився у численних творах романтиків, які черпали натхнення у народній творчості. 1836 р. вийшов друком перший том фундаментальної праці Ф.Палацького „Исто-

рія чеського народу в Чехії і Моравії”.

У 30-40-х роках XIX ст. в умовах назрівання кризи абсолютизму чеський національний рух набув політичного характеру. Поряд з вимогами рівноправності чеської мови і свободи розвитку національної культури з'явилися вимоги демократичних перетворень і національного визволення. У чеському суспільному і національному рухах формуються два основні ідейно-політичні напрями – ліберальний і радикальний. Переважаючим був ліберальний, провідники якого на перше місце ставили вимоги національної автономії та перетворення Австрії у конституційну федеративну монархію і надання чехам рівних прав з іншими народами імперії.

Національно-політичні концепції радикалів розроблялися в 30-40-х роках XIX ст. Е.Арнольдом, К.Сабіною. Й.Фрічем, В.Ваврою. Організаційним центром радикалів було об'єднання „Чеський ріпіл”. Національні вимоги вони намагалися пов'язати з соціальними, виступали за широку участь народних мас у політичному житті держави.

Революційні події 1848-1849 рр. стали своєрідним підсумком попереднього розвитку суспільного руху і національного відродження. У Празі 13 квітня 1848 р. виник Національний комітет, який мав підготувати скликання чеського Великого сейму. Проте німці утворили свій Конституційний Союз. На противагу йому чеські лідери наприкінці квітня заснували національне політичне товариство „Слов'янська липа”.

Словаки на відміну від чехів не мали жодних формальних атрибутів автономії. У них не було також своїх міських осередків, які б перебрали на себе провід національного культурного життя.

Початок словацького національного руху відноситься до 1780-х років і пов'язаний з просвітницькою суспільною думкою. Визначні його представники Ю.Папанек, Ю.Фандлі, Ю.Рібай та ін. насамперед звернули увагу на вивчення словацької історії та формування літературної мови. Серед словацьких католиків набули поширення нові норми словацької літературної мови, запропоновані А.Бернолаком на основі західнославацького діалекту (т.зв. „бернолаччина”). Цю мову пропагувало у своїх виданнях Словацьке Наукове Товариство, засноване 1789 р. Однак загальнонаціональною „бернолаччина” не стала. Словацькі протестанти продовжували користуватися т.зв. „біблічиною” – чеською мовою, зафіксованою у Краліцькій біблійі XVI ст., відстоювали концепцію

національно-культурної та мовної єдності словаків і чехів. Внаслідок цього у Словаччині складалася літературно-писемна двомовність.

У другій чверті XIX ст. у словацькому національному відродженні з'являються нові риси, активізується культурна праця. На цей час припала діяльність Я.Коллара та П.Шафарика.

Посилена мадяризація, яка проявилася від початку 30-х років XIX ст. стимулювала згуртування діячів словацького національного руху, зближення католиків і протестантів. У Братиславському ліцеї виникло „Товариство чесько-словацької мови і літератури”, а в Будимі виникло „Товариство любителів словацької мови і літератури”, яке видавало літературний альманах „Зоря”. 1837 р. було створено таємну національну організацію „Взаємност”. Але репресії у 1840 р. проти її учасників спонукали його припинити змовницьку діяльність і повернутися до легальних форм. 1845 р. почалося видання першої словацької газети „Слованске народні новини”. На її сторінках восени 1847 р. були сформульовані засади словацької національно-політичної програми, розроблені Л.Штуром.

З початком революційних подій 1848-1849 рр. діячі словацького національного руху почали розробляти програму власних дій. В її основу було покладено вимогу територіальної автономії в межах Угорського Королівства. У вересні 1848 р. лідери словаків створили у Відні Словацьку Національну Раду на чолі з Й.Гурбаном. 19 вересня рада проголосила самостійність Словаччини і початок збройної боротьби. Однак рух не набув загальнонаціонального характеру, а невеликі загони повстанців були розгромлені угорськими військами. У січні 1849 р. діячі СНР підготували нову політичну програму „Турчанські вимоги”, яка рішуче ставила питання про відокремлення Словаччини від Угорщини та її перехід під управління Відня. Однак після придушення революції Відень відвернувся від словаків.

Національне пробудження народів Балкан

Хорватський національний рух наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. розвивався в умовах адміністративно-політичної роз'єднаності хорватських земель та мовної диференціації. Ідейним натхненником і організатором хорватського національного руху став письменник і вчений Л.Гай. Він разом зі своїми однодумцями запропонували концепцію національної єдності півден-

них слов'ян, яких вважали нащадками давніх іллїрів. У зв'язку з цим хорватське національне відродження одержало також назву іллїрійського руху. Хорвати розмовляли трьома діалектами – штокавським, кайкавським і чакавським. Іллїри добилися визнання хорватською літературною мовою найпоширенішого штокавського діалекту. Це сприяло національному згуртуванню хорватів навколо Загреба і прискорило формування хорватської нації. Зусиллями діячів іллїризму були створені перші національні установи – „Читальня” (1838 р.), „Іллїрська матиця” (1842 р.). Іллїри проголосили постулат відновлення „Великої Іллїрії”, яка б включала усі слов'янські і неслов'янські народи Балкан. Але невдовзі були змушені замінити його заклик до об'єднання усіх хорватів.

У 1843 р. імператорський указ заборонив вживання терміну „іллїри” і „Велика Іллїрія”. Невдовзі у русі відбулося перегрупування сил: частина заможної шляхти перейшла до „хорвато-угорської” партії („мадярони”) і зміцнила свої зв'язки з ліберальною угорською шляхтою, поступово розірвавши з іллїризмом. Інша частина іллїрів схилилася до угоди з Габсбургами. Більш радикальні іллїри 1847 р. об'єдналися у партію „прогресистів”; вони були готові співпрацювати з угорцями на засадах визнання національної самостійності Триєдиного королівства.

25 березня 1848 р. хорватський сабор ухвалив документ „Завдання народу”, в якому йшлося про збереження лояльності щодо імперії, але містилася вимога створення незалежного від Угорщини Триєдиного королівства з Воєводиною і Нижньою Штирією, Каринтією, Крайною, Ґорицею та Істрією. Відень вміло скористався з протистояння хорватів і угорців під час революційних подій в Угорщині. Навесні 1849 р. віденський уряд провів чергову політико-адміністративну реформу. Трансильванія, Хорватія і Славонія, Військовий Кордон, Сербська Воєводина і Банат вийшли з правового підпорядкування Угорщини і стали окремими адміністративними одиницями.

Словенці проживали в Крайні, Каринтії, Штирії, Примор'ї і Ґориці. Їх спільна назва „карантанці” у XVII-XVIII ст. поступилася регіональним назвам. Початок національного відродження у словенців датується 1768 р. – часом виходу друком „Крайнської граматики” М.Похліна. Він та його оточення закликали розвивати народну мову і традиції. Певну роль у поширенні просвітницьких ідей відіграла Академія діяльних (1779-1783 рр.). До 30-х років XIX ст. словенські діячі віддавали перевагу просвітництву.

На початку XIX ст. з'явилися перші підручники словенської історії та мови, автором яких був В.Воднік. У 1817 р. в Люблянському ліцеї було засновано кафедру словенської мови. Свій внесок у культурні надбання словенців зробили історик А.Лінхарт, філологи Ф.Метелко, П.Дайнко, М.Чоп.

У словенському середовищі певний відгук мали іллірійські ідеї, насамперед у Каринтії та Штирії. Лідерами словенських діячів стали С.Враз і М.Зільські. Вони видавали альманах „Крайнська бджілка”. У 40-х роках впливи ілліризму у Словенії послабились, і на перший план вийшли діячі демократичного спрямування, серед яких виділявся поет Ф.Прешерн. Водночас заявили про себе й консерватори, що орієнтувалися на монархію Габсбургів, зокрема Є.Копітар.

Поява національної політичної програми пов'язана з утворенням перших словенських політичних товариств у Відні („Словенія”) та Любляні („Словенське товариство”), навколо яких гуртувалися культурні діячі. У квітні 1848 р. вони оголосили першу політичну програму словенців під назвою „Об'єднана Словенія”, яка вимагала об'єднання словенських земель в одній провінції під владою Габсбургів, створення місцевого парламенту і рівноправності словенської мови.

Сербські землі, що знаходилися під пануванням Османської імперії, в адміністративному відношенні не були єдиним цілим. Вони входили до складу кількох пашаликів, населення яких в етнічному та релігійно-конфесійному відношенні був неоднорідним. Ця обставина а також відсутність будь-яких політичних прав та громадянських свобод гальмувала процес формування національної свідомості сербів. Дещо кращою була ситуація у Белградському пашалику. Його територія, населена майже виключно сербами, стала центром визвольного руху.

На зламі XVIII-XIX ст. склалися сприятливі умови для визвольної боротьби сербів. У січні 1804 р. яничари знищили понад 70 впливових місцевих старшин (кнезів), яких запідозрили у змові. „Різня кнезів” спровокувала вибух у лютому 1804 р. народного повстання. Його очолив Георгій Петрович (Карагеоргій). Розпочалося Перше сербське повстання. Від самого початку воно набрало масового характеру. Керівники повстання змушені були шукати зовнішньої підтримки. У вересні 1804 р. сербська делегація відвідала Петербург, де заручилася підтримкою представників царського уряду. Влітку 1805 р. проти повстанців було кинуті значні сили. У битві біля містечка Іванковац турки були

розбиті. Турецький уряд змушений був піти на мирні переговори з повстанцями. Восени 1806 р. була укладена сербсько-турецька усна угода, згідно з якою Сербія отримала обмежену автономію.

Загальні питання управління країною розв'язувалися на періодичних зборах військових керівників – Народній скупщині. У 1805 р. було утворено центральний орган держаного керівництва – Управляючу раду. Але поступово влада в країні зосередилася в руках Карагеоргія, який наприкінці 1808 р. проголосив себе князем і верховним провідником сербського народу.

Але Туреччина не дотримала взятих на себе зобов'язань і влітку 1813 р. жорстоко придушила сербське повстання. У квітні 1815 р. спалахнуло Друге сербське повстання під проводом воєводи Мілоша Обреновича. Незабаром повстання охопило майже всю Сербію. Наприкінці 1815 р. була досягнута нова усна угода, яка гарантувала сербам Белградського пашалику внутрішню автономію. З 1815 по 1830 р. тут існувало двовладдя. Паралельно функціонувала турецька і сербська адміністрація, очолювана М.Обреновичем. Лише у 1830 р. султан видав указ, яким визнав Сербію автономним князівством.

Скориставшись деякими успіхами у внутрішній та зовнішній політиці, М.Обренович взявся утверджувати свою абсолютну владу. Це викликало широке незадоволення в країні. 1835 р. князь скликав Народну скупщину, яка прийняла першу сербську Конституцію („Устав”). Через місяць князь скасував прийнятий документ. Проти цього виступили т.зв. „уставобранителі”. Росія домовилася з султаном, що він сам запровадить конституцію. Дарована у 1838 р. конституція ігнорувала демократичні інститути, зокрема, Народну скупщину. Вищим законодавчим органом країни ставала олігархічна Рада з 17-ти незмінних членів. М.Обренович 1839 р. зрікся престолу на користь свого сина Михайла і покинути країну. Але той 1842 р. теж втік до Австрії. Князем було обрано сина Карагеоргія – Олександра, при якому „уставобранителі” стали фактичними правителями країни.

Непопулярністю „уставобранителів” вирішив скористатися князь Олександр, розпочавши в середині 50-х років суперництво з Радою 17-ти. Скликана в листопаді 1858 р. Народна скупщина стала ареною гострої боротьби між косерваторами („уставобранителями”) і лібералами (Ліберальний клуб), котрі вимагали конституційної монархії і демократичних свобод. Олігархічна Рада була ліквідована. Народна скупщина детронізувала О.Карагеоргійовича і запропонувала Мілошу Обреновичу знову

посісти княжий трон. Повернувшись при підтримці лібералів до влади, Обреновичі – як Мілош (1858-1860), так і після його смерті Михайло (1860-1868) – переорієнтувалися на консерваторів. При їх допомозі вони встановили в країні поліцейську диктатуру. Ліберально налаштовані діячі змушені були емігрувати. У 1866 р. у Воєводині була заснована нова ліберальна політична організація „Омладіна”, що ставила своєю метою повне визволення усіх сербських земель і об’єднання їх в одній державі. У 1872 р. вона припинила своє існування.

Незважаючи на деякі зовнішньополітичні успіхи, абсолютистська політика князя Михайла не мала підтримки в країні. У травні 1868 р. внаслідок змови князя було вбито. Його наступником став небіж Мілан Обренович. Оскільки новий князь був малолітнім, то до 1872 р. країною правили Регентська рада. Консерватори були усунуті від влади, і вона перейшла до рук поміркованих лібералів на чолі з Й.Рістичем. Опинившись за державним кермом, ліберали домоглися прийняття у 1869 р. нової демократичної Конституції, яка проголошувала Сербське Князівство конституційною монархією. У 1873 р. до влади знову повернулися консерватори. Але й їх позиції були неміцними. Між консерваторами і лібералами розгорілася запекла боротьба за владу. Під впливом цих обставин скупщина перестала бути слухняним знаряддям князя, і в 1875 р. він розпустив її.

Загострення внутрішньополітичної боротьби в Сербії збіглося з виникненням Східної кризи, початок якій поклато анти-турецьке повстання в Герцеговині та Боснії. Ця подія викликала патріотичне піднесення у широких верствах сербського населення. Внутрішня нестабільність країни, що загрожувала перерости у відкрите повстання, змусила князя шукати виходу саме у війні. 18 червня 1876 р. Сербія розпочала війну з Туреччиною. Наступ сербської армії був відбитий турками. Від повного розгрому Сербію врятувало лише енергійне втручання російської дипломатії. Невдовзі між Сербією і Туреччиною була підписана мирна угода. Наприкінці 1877 р. Сербія знову вступила у війну з Туреччиною. На відміну від першої, друга сербсько-турецька війна виявилася більш вдалою. За Сан-Стефанською мирною угодою, підписаною між Росією і Туреччиною у березні 1878 р., Сербія перестала бути васалом Туреччини і стала незалежною суверенною державою.

Незважаючи на тривале османське панування, початкові умови для національного відродження Греції були сприятливішими, ніж в інших балканських країнах. Це зумовлювалося насам-

перед особливим статусом константинопольських греків як прямих спадкоємців Візантії. Греки-фанаріоти мали змогу впливати на османську адміністрацію різних рівнів і домагатися для своїх співвітчизників певних привілеїв.

Важливу роль у розвитку грецького національно-визвольного руху відіграла утворена на підставі російсько-турецької конвенції 1800 р. Республіка семи об'єднаних островів Іонічного моря (проіснувала до 1807 р.), яка мала внутрішню автономію під сюзеренітетом султана.

З розгортанням національного руху в ньому сформувалися два основні напрями – поміркований і радикальний. До першого ввійшли діячі переважно консервативної або праволіберальної орієнтації (вище духовенство на чолі з патріархом, чиновники, землевласники, торговельно-фінансова еліта, частина коджабашів), які вбачали майбутнє греків у розширенні прав і привілеїв у складі Османської імперії. Діячі радикально-патріотичного напрямку – переважно молоді інтелектуали, військовики, представники різних груп середнього класу – вважали необхідним домагатися національного визволення та утворення незалежної держави шляхом збройної боротьби. За їх ініціативою на початку XIX ст. виникли таємні гуртки і товариства у Греції та деяких пунктах проживання грецької діаспори, які ставили за мету підготовку збройного виступу.

З усіх патріотичних товариств найдієвішою виявилася конспіративна організація „Фелікі Етерія” („Товариство друзів”), утворене 1814 р. в Одесі, яка незабаром поширила свої філіали на всю Грецію. У 1820 р. її очолив О.Іпсіланті. Він на чолі таємно організованого загону добровольців 22 лютого 1821 р. увійшов на територію Молдови. Через гострі конфлікти О.Іпсіланті та керівника повсталих у Волощині Т.Владимиреску у червні 1821 р. загоны повсталих були розгромлені. На початку 1822 р. в умовах революційного піднесення, було скликано перші Національні збори, які проголосили незалежність Греції і прийняли республіканську Конституцію, що гарантувала громадянам основні демократичні права і свободи. Розпочалося будівництво грецької держави.

Турецький уряд не відмовився від наміру придушити повстання. Але повстанці хоробро захищалися, в тилу турецьких військ діяли численні партизанські загоны. Скликані у квітні 1823 р. другі Національні збори обрали – А.Маврокордатоса – одночасно і керівником уряду („архиканцлером”), і головою ви-

щої палати парламенту – Сенату. Це викликало гостру реакцію з боку демократично налаштованих керівників руху, очолюваних Т.Калокотронісом. Справа дійшла до громадянської війни. З деякими перервами вона тривала з листопада 1823 р. по грудень 1824 р. Прихильники Т.Калокотроніса зазнали поразки.

На початку грецького повстання уряди європейських держав під впливом ухвал Віденського конгресу поставилися до нього негативно. Але згодом Європа змінила своє ставлення до повстанців. Англія з Росією підписали протокол, який містив план вирішення грецького питання шляхом надання Греції статусу автономного князівства у складі Туреччини. Тим часом у квітні 1827 р. Національні збори обрали президентом Греції І.Каподістрію. До англо-російського протоколу приєдналася Франція. У 1827 р. три держави вимагали від Туреччини порозумітися з Грецією. Порта відхилила цю пропозицію. Союзники вконт розгромили турецько-єгипетський флот. Проте лише у вересні 1829 р. Порта була змушена погодитися надати Греції автономію.

Але така розв'язка питання вже не задовольняла грецький уряд, який домагався повної незалежності. Росія Англія та Франція підтримали вимоги греків. З лютого 1830 р. представники цих трьох держав підписали протокол, згідно з яким Греція отримала державний суверенітет і монархічну форму правління. Грецький трон дістався Баварському принцу Оттону.

У середовищі грецької еліти продовжувалася боротьба за владу. Радикально-демократична течія майже повністю зникла з політичної сцени, а в поміркованій не було єдності. Консервативні рурсофіли гуртувалися навколо президента І.Каподістрії, прихильника авторитарної форми правління. В опозиції до правлячої „партії” перебували ліберальні діячі, очолювані А.Маврокордатосом. Вони орієнтувалися на Захід і виступали під гаслом дотримання конституції. В жовтні 1831 р. І.Каподістрію було вбито.

У зв'язку з прибуттям до країни в лютому 1833 р. короля Оттона I політичне протистояння на певний час пригасло. Німцям були доручені високі посади в адміністрації та армії. Для службового користування вводилася німецька мова. Це викликало загальне незадоволення греків. Почали виникати антиурядові змови. У вересні 1843 р. генерал Д.Каллергіс зі своїми вояками оточив королівський палац. Переляканий король був змушений піти на поступки. Він розпустив баварські військові формування, погодився утворити новий уряд і скликати Національні збори.

У 40-х роках XIX ст. у Греції відбулося дальше перегру-

пування політичних сил. Проросійська „партія” відійшла на задній план політичної сцени, а серед прихильників Заходу настав розкол на „французьку” та „англійську” партії. Позбувшись німецького засилля, грецька владна еліта намагалась активізувати зовнішню політику. В її основу була покладена „мегалі ідея” („велика ідея”), яка полягала не тільки в об’єднанні усіх етнічних грецьких земель, а в утворенні „Великої Греції” – наступниці Візантійської імперії. Звідси виникали претензії на території, населені іншими балканськими народами.

Невдача зовнішньої політики уряду під час Кримської війни, важкий податковий гніт, корупція в органах державної влади породили напруження у суспільстві і привели країну до революційних заворушень, які розпочалися у лютому 1862 р. У результаті було створено тимчасовий уряду, який детронізував Оттона I і скликав Національні збори. Після тривалих переговорів у жовтні 1863 р. під ім’ям Георга I грецький трон посів датський принц Вільгельм. Новий король опирався головним чином на консерваторів, очолюваних Д.Вулгарісом.

Авторитаризм короля викликав незадоволення представників ділових кіл, інтелігенції, студентства та офіцерів. Після чергових парламентських виборів влітку 1874 р. опозиція змусила короля призначити прем’єр-міністром Х.Трикупіса. Цим було започатковано новий етап розвитку грецької державності, заснованого на парламентаризмі.

У 60-х роках XIX ст. активізувалася грецька зовнішня політика, тісно пов’язана з визвольними змаганнями греків, що перебували під владою Туреччини. 1866 р. розпочалося повстання на о. Крит. Повстання тривало три роки, але завершилося поразкою. У серпні 1867 р. між Грецією та Сербією була укладена угода про спільні дії проти Туреччини, до якої приєдналися також інші балканські країни. Однак перший Балканський Союз виявився недієздатним і 1873 р. розпався. Під час Східної кризи 1875-1878 рр. на грецьких землях, що перебували під владою Туреччини, знову спалахнули народні повстання, підтримані патріотичною громадськістю королівства. В лютому 1878 р., коли повстанці Фессалії утворили тимчасовий уряд і оголосили приєднання до Греції, грецький уряд ввів туди свої війська. Під тиском західних держав грецькі війська залишили Фессалію. Берлінський конгрес зобов’язав Туреччину віддати Греції Фессалію та Епір, проте вона відмовилася виконати це.

Македонія протягом століть не мала чітко окреслених

кордонів, що пояснювалося насамперед відсутністю власної державної традиції. Наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. її територія входила до складу Османської імперії. Більша частина Македонії була слаборозвинутою, аграрною країною. Виняток становила Егейська Македонія, центром якої було м. Солунь. Але ця частина Македонії здавна була сильно еллінізована. З розвитком ринкових відносин у Македонії сформувалася своя економічна і духовна еліта. Але її прошарок був незначним. Македонська верхівка зазнавала сильної еллінізації. До цього сприялися навчання македонців у грецьких школах, підпорядкованість македонських єпархій Константинопольському патріархату. Свої плани щодо Македонії мала і Сербія. На македонських землях діяли сербські емісари, переважно вчителі, які через школи, навчальну та пропагандистську літературу намагалися підпорядкувати македонський рух інтересам Сербії.

Відсутність сприятливих суспільних умов та неспроможність македонської інтелігенції створити власну національну ідею призвели до того, що наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. культурно-освітній рух і боротьба за незалежність від Константинопольського патріархату велася в Македонії в річці болгарського національного відродження. Від середини XIX ст. серед частини македонців почало пробуджуватися почуття власної національної самосвідомості. Це проявилось насамперед у дискусії щодо літературної мови. Одні македонські діячі виступали за спільну з болгарами мову, а інші відстоювали право македонців на свою літературну мову. Дискусія незабаром пригасла. Головною причиною такого „примирення” стала спільна боротьба проти духовного засилля фанаріотів. Македонські єпархії активно підтримали болгарський церковно-національний рух, який у 1870 р. увінчався успіхом – султан своїм фірманом визнав болгарську церкву незалежною від Константинопольської патріархії. У підсумку православні македонці опинилися під юрисдикцією болгарського екзархату, що спричинило посилення болгарського культурного впливу на Македонію.

За умовами Сан-Стефанського миру більша частина Македонії мала увійти до складу болгарського автономного князівства. Оскільки це суперечило інтересам західних держав, то відповідно до ухвал Берлінського конгресу кордони Болгарії були сильно скорочені, а Македонія залишилася в складі Османської імперії. У жовтні 1878 р. розпочалося антитурецьке Кресненсько-Розложьке повстання. Партизанська боротьба тривала понад півроку. Лише

на початку літа 1879 р. туркам вдалося повністю придушити повстання. Жорстокі репресії щодо його учасників змусили понад 25 тис. македонців переселитися до Болгарії. Ця обставина посилила болгарські претензії на Македонію.

Наприкінці XVIII ст. Чорногорія зазнала жахливих спустошень в результаті кількаразових нападів шкодринського візира, який намагався перетворити свої володіння у Північній Албанії на самостійну державу і приєднати до неї Чорногорію. У серпні 1796 р. чорногорці зуміли завдати йому нищівної поразки поблизу с. Круси. Від цього часу Чорногорія стала де-факто незалежною державою. У період наполеонівських війн і боротьби сербів за незалежність вона виступала на боці Росії та Сербії. У 1813 р. Чорногорії вдалося приєднати Боку Которську, що забезпечило їй вихід до Адріатичного моря. Однак за рішенням Віденського конгресу цей порт знову відійшов до Австрії.

Постійна боротьба із зовнішньою небезпекою вимагала мобілізації внутрішніх сил. Велика заслуга у цьому належала митрополиту Петру I Петровичу Негошу, який заборонив кровну помсту, запровадив єдину систему оподаткування, прийняв у 1784 р. перший письмовий „Законник” (до того часу у чорногорців існувало тільки звичаєве право) та утвердив Вищий суд, до компетенції якого входили не лише судові, а й адміністративні функції.

Подальше зміцнення центральної влади відбулося за митрополита Петра II Петровича Негоша. Він утворив Правлячий сенат, що став вищим державним органом країни, організував поліцію. Водночас Петро II встановив свою владу на місцях. У 1841 р. між Чорногорією та Австрією була підписана угода про визначення міждержавного кордону. Велике значення мало укладення 1842 р. миру з представниками турецької влади, за яким Чорногорія визнавалася „незалежною областю”. Наступник Петра II – Данило у 1852 р. проголосив Чорногорію князівством, а себе – князем. З того часу Чорногорія стала світською державою. У 1855 р. було прийнято новий Законник, який запровадив деякі норми демократичного права: рівність громадян перед законом, захист приватної власності тощо.

Зі вступом на чорногорський трон князя Ніколи відбувалося зближення двох держав – Чорногорії та Сербії. У 1866 р. була підписана чорногорсько-сербська угода, яка передбачала, що у випадку успіху Балканського Союзу у війні з Туреччиною князь Нікола зречеться трону на користь Обреновичів.

За Сан-Стефанським мирним договором Чорногорія проголошувалася незалежною державою, а її територія збільшувалася у кілька разів. Берлінський конгрес зменшив кордони Чорногорії майже удвічі.

Особливість становища Боснії та Герцеговини, яка до серед. XIX ст. була османською провінцією полягала в її етно-релігійній неоднорідності. Упродовж першої половини XIX ст. Боснія та Герцеговина були ареною кровопролитних війн місцевих феодалів проти центральної влади. Тривалий час антисултанські опозиційні сили очолював капетан Гусейн з Градачаца. Остаточно сепаратизм вдалося зламати лише 1851 р., коли за наказом султана генерал Омер-паша на чолі величезної армії рушив походом на Боснію та Герцеговину і підкорив її.

Автономістський рух боснійських феодалів мав певну підтримку лише серед мусульманського населення краю, тоді як християни, які найбільше потерпали від довготривалої анархії, стояли осторонь нього. Особливу активність православне населення краю проявило у період Першого сербського повстання. В цей час поживавився гайдуцький рух, подекуди спалахували селянські бунти. Друга хвиля селянських заворушень припала на 1833-1834 рр., коли в Османській імперії проводилася аграрна реформа, яка через опір місцевих феодалів не поширилася на Боснію та Герцеговину. Проте ні перша, ні друга хвиля селянських заворушень не набула масового характеру.

Причиною цього була етно-релігійна неоднорідність населення краю. Майже всі православні відносили себе до сербського етносу, католики підкреслювали свою „боснійськість”, але чимдалі більше тяжіли до католиків-хорватів. Що ж до боснійських мусульман, то вони були частиною панівної османсько-мусульманської спільноти.

Якщо боснійські мусульмани, турки чи слов'яни, були опорою Османської імперії, то православних і католиків об'єднувала ненависть до турецького гніту і прагнення домогтися політичних і релігійних свобод, а за сприятливих обставин й національного визволення. Слід зазначити, що зовнішньополітична орієнтація православних і католиків була неоднаковою: перші тягнулися до Белграду і Цетинье, а другі – до Загреба і Відня.

До середини XIX ст. у Боснії та Герцеговині сформувався прошарок християнської інтелігенції. Вони займалися культурно-просвітницькою діяльністю, знайомили своїх співвітчизників зі здобутками європейської цивілізації, пропагували визвольні ідеа-

ли, а подекуди створювали таємні політичні гуртки. Однак великого впливу на населення вони не мали.

Погіршення становища населення краю в середині 70-х років XIX ст. призвело до масового революційного вибуху. Повстання розпочалося у липні 1875 р. в Герцеговині, а в серпні поширилося на Боснію. Загони повстанців вели успішні бойові дії з військами противника. У ході повстання в суспільно-політичному русі Боснії та Герцеговини окреслилися дві течії: ліберально-поміркована і радикальна. Діячі поміркованого крила підтримували вимоги селянства щодо вирішення аграрного питання, але на перше місце висували національне визволення і об'єднання з Сербією (боснійські лідери) або з Чорногорією (герцеговинські ватажки). Діячі радикального спрямування намагалися поєднати визвольну боротьбу з пропагандою соціалістичних гасел.

За Сан-Стефанським мирним договором Боснія та Герцеговина повинні були одержати автономію у складі Туреччини. Проте за рішеннями Берлінського конгресу ці провінції 1878 р. окупувала Австро-Угорщина.

У зв'язку з послабленням Османської імперії наприкінці XVIII ст. в Албанії різко посилилася влада місцевих вельмож – намісників султана, які стали на шлях сепаратизму. Подолання Портою на початку 1830-х років анархії і сепаратизму провінційних правителів, а також проведення адміністративних та інших реформ, об'єктивно сприяли консолідації албанських земель та їх економічному й культурному розвитку.

Особливістю національно-культурного розвитку Албанії було те, що за період османського панування в рамках одного албанського етносу сформувалися три релігійні спільноти: католики, православні і мусульмани. Кожна з них мала свої суспільно-політичні та культурні пріоритети. Католики орієнтувались на Італію та римську церкву, православні перебували під впливом грецької церкви і культури, албанці-мусульмани вважали себе частиною османсько-мусульманської культурної спільноти. За існуючих обставин лише мова могла сприяти подоланню культурно-релігійного роз'єднання албанців і формуванню албанської нації.

У 1744 р. у м. Воскопол була заснована середня школа, названа „Новою академією”. У ній здобували освіту перші албанські культурні діячі. Важливу роль у зародженні культурно-національного життя народу відіграла албанська діаспора в Італії. Через відсутність власної азбуки албанські книги дру-

кувалися грецькими, латинськими та арабськими літерами, що не перешкоджало тенденції „албанізації” культурно-освітнього життя країни. У цей процес поступово втягувалися й албанці-мусульмани, які становили основну масу населення. Національне самоусвідомлення мусульман, приналежних до корінного етносу, є унікальним явищем, яке більше ніде на Балканах не спостерігалось.

На зламі XVIII – XIX ст. через сепаратизм місцевих правителів і міжусобні війни, албанські землі зазнали важких випробувань. Духовна столиця албанців Воскопол, була зруйнована, а нечисленні культурні надбаня знищені. У національному житті Албанії настав тривалий застій. Нове піднесення розпочалося в середині XIX ст. і пов'язане з іменем Н.Векілхарджі, який на основі латинської графіки виробив албанську азбуку і видрукував 1844 р. в Константинополі перший албанський буквар. Але широкого резонансу це не викликало. У 1860-х роках К.Кристофоріді скликав у Константинополі кілька нарад албанських культурних діячів з метою обговорення таких важливих питань, як утворення албанського освітнього товариства, запровадження у школах албанської мови, прийняття єдиної азбуки. Але через внутрішні незгоди між учасниками нарад ці проблеми залишилися невирішеними. Зважаючи на те, що і в ухвалах Константинопольської конференції (грудень 1876 р.) і в тексті Лондонського протоколу було зігноровано питання подальшої долі Албанії, її діячі, очолювані А.Фрашері, підготували т.зв. „Янінський меморандум”, в якому вимагали об'єднання албанських земель в один вілаєт з албанською адміністрацією та албанською мовою.

Дунайські князівства і Трансильванія

Наприкінці XVIII ст. румунські етнічні землі знаходилися в межах Османської й Австрійської імперій. У васальній залежності від Порти перебували феодальні князівства Волощина (Валахія) і Молдова. Султан на свій розсуд призначав господарів обох князівств. За традицією це були багаті греки-фанаріоти. Молдова та Волощина не мали свого війська, не карбували монети. І все ж їхнє становище дещо відрізнялось у кращий бік від інших підкорених Османською імперією земель: населенню дозволялось вільно сповідувати християнську релігію, туркам заборонялось оселятися на території Волощини та Молдови тощо.

На долю Волощини і Молдови неоднозначний вплив чини-

ло російсько-турецьке протиборство. Під час російсько-турецької війни 1806-1812 рр. Дунайські князівства в черговий раз стали ареною воєнних дій, були окуповані російськими військами. За Бухарестським мирним договором 1812 р. від Молдови було відокремлено Бессарабію і включено її до складу Росії.

У першій чверті XIX ст. у підвладних Порті країнах Південно-Східної Європи спостерігалось піднесення національно-визвольного руху. Ідеї національного відродження, що поєднувалися з антифеодальними тенденціями, набули поширення й у Волощині. Повстання 1821 р. під проводом Т.Владимиреску стало піком руху проти засилля бояр та фанаріотів, а також османського володарювання. Майже одночасно з ним на теренах Дунайських князівств почався антитурецький виступ грецького національного товариства „Філікі Етерія” на чолі з О.Іпсіланті. Останні, переправившись з Росії через Молдову, рушили до Бухареста, щоб з’єднатися з військом Т.Владимиреску. Однак до спільних дій не дійшло, оскільки цілі обох таборів були відмінними. Т.Владимиреску був підступно захоплений і переправлений у табір Іпсіланті, де був страчений. Турецькі війська довершили придушення повстання. Проте турки змушені були відмовитись від підтримки фанаріотського режиму і в 1822 р. господарями Волощини й Молдови було призначено представників місцевого боярства.

1826 р. в Акермані було підписано російсько-турецьку конвенцію, за якою турки виводили свої війська з Дунайських князівств. Господарів князівств мали призначати місцеві представницькі збори з числа бояр при затвердженні їх султаном, причому усунути господарів без згоди Росії не дозволялося. Проте 1828 р. Росія оголосила війну Туреччині й окупувала Молдову та Волощину. 1829 р. обидві імперії уклали Адріанопольський договір, за яким підтверджувалась автономія князівств, а її гарантом виступала Росія. Фактично Дунайські князівства виходили з-під влади Османської імперії, потрапляючи водночас у залежність від Росії. Російські війська залишались у князівствах до 1834 р.

Для цього періоду характерна поява низки таємних організацій. Вони ставили за мету повалення існуючого в князівствах ладу. Однак, будучи нечисленними та ізольованими, ці гуртки були один за одним розгромлені владою. Значнішу роль відіграло створене 1843 р. у Волощині товариство „Братерство”, в якому взяв участь видатний демократ Н.Белческу. У травні 1848 р. товариство утворило в Бухаресті Революційний Комітет, який роз-

почав підготовку збройного виступу.

У червні на скликаних біля села Іслаз багатотисячних зборах селян члени Комітету проголосили Маніфест („Іслазьку конституцію”), в якому йшлося про вимоги запровадження демократичних свобод і прав, звільнення селян і наділення їх землею за викуп. Водночас у Бухаресті розпочалося повстання. Було створено Тимчасовий уряд, в якому переважали помірковані ліберальні діячі. Господар Ґ.Вібеску був змушений зректися влади. Уряд скасував боярські привілеї, цензуру, проголосив рівність усіх станів перед законом, створив національну гвардію, однак не наважився розв’язати аграрне питання.

У травні 1849 р. Росія і Туреччина уклали Балта-Ліпанську конвенцію, яка регулювала відносини у Дунайських князівствах. Державне життя було поставлене під контроль турецьких і російських комісарів. Під час Кримської війни територія князівств знову стала ареною воєнних дій. Програвши війну, Росія була змушена відмовитися від свого протекторату над князівствами. Росія повернула Молдові південну частину Бессарабії.

Після Кримської війни посилювся „уніоністський рух”, що ставив за мету об’єднання Волощини і Молдови в єдину Румунську державу. У Бухаресті, Яссах, повітових містах князівств створювались уніоністські комітети, які збирали підписи під петиціями на користь об’єднання. Особливо гостра боротьба розгорталася у Молдові, де противники об’єднання вдались до фальсифікації виборів до представницьких зборів. Учасники руху домоглися проведення нових виборів, які засвідчили перемогу уніоністів. Провідні діячі руху – М.Когелнічану, Й.Бретіану, К.Росетті прагнули надати питанню об’єднання міжнародного характеру, орієнтуючись передусім на Францію.

У лютому 1859 р. у Молдові господарем було обрано прихильника унії А.Куза. У Волощині господарем став той же А.Куза. Туреччина затвердила його на обох престолах. А в грудні 1861 р. було офіційно проголошено об’єднання Волощини і Молдови в єдине Румунське Князівство.

Трансильванія у цей період перебувала в складі Австрійської імперії, маючи статус відособленого князівства з власним самоврядуванням. Наприкінці XVIII ст. Трансильванія залишалась переважно селянською країною. Жменьці угорських поміщиків протистояла маса закріпаченого волоського селянства. Велике селянське повстання спалахнуло 1784 р. Воно було жорстоко придушене, але завдало потужного удару феодальним порядкам. На-

слідком було деяке покращення становища волоського населення. У волоському середовищі з числа дрібної шляхти, духовенства, торговців формується національна еліта, з'являється інтелігенція. Посилюється свідомість етнічної спорідненості трансильванських волохів з румунською нацією.

Пробудження до національного життя румунського населення Трансильванії знаходило прояв у підвищеній увазі його освічених верств до рідної мови й культури. Відбувався інтенсивний розвиток літератури, освіти, гуманітарних знань. Визначну роль у цьому процесі відіграли діячі „трансильванської школи”. Наприкінці 30-х років XIX ст. румунський національний рух дедалі більше набуває політичного характеру. На його чолі стали представники інтелігенції Г.Баріціу, С.Бернуціу та ін.

Початок революції в Угорщині в березні 1848 р. викликав резонанс у Трансильванії. Угорський революційний уряд, у свою чергу з підозрою ставився до національних вимог трансильванських румунів. Цим скористалася віденська влада, якій вдалось привернути більшість волоського громадянства на свій бік і налаштувати його проти Угорщини.

Контрольні запитання:

- 1. Віденський конгрес і значення його рішень для народів Центрально-Східної Європи.*
- 2. Які головні причини поразки польського Листопадового повстання?*
- 3. Які особливості угорського національно-визвольного руху першої половини XIX ст.?*
- 4. Розкрийте національно-політичні концепції чеського національно-визвольного руху першої половини XIX ст.*
- 5. У чому суть іллірійського руху?*
- 6. Розкрийте етапи утвердження незалежності сербської держави.*
- 7. Зовнішньополітична орієнтація грецьких національних „партій” першої половини XIX ст.*
- 8. Встановіть особливості національно-визвольного руху народів Балкан під владою Порти.*
- 9. У чому суть „уніоністського руху” на території Дунайських князівств?*
- 10. Вкажіть головні наслідки революційних подій 1848-49 рр. для народів Австрійської імперії.*

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ РУХИ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛ. XIX – НА ПОЧ. XX СТ.

1. Польський національний рух.
2. Прибалтійські та білоруські землі в складі Російської імперії.
3. Внутрішній розвиток імперії Габсбургів.
4. Національно-визвольні рухи балканських народів.
5. Балканські війни.

Польський національний рух

Із середини XIX ст. в національно-визвольному русі в польських землях розпочався новий етап. До кінця 1861 р. польське суспільство розкололося на два основних політичних табори. До першого належали помірковані („білі”) на чолі з А.Замойським і О.Вельопольським, які захищали інтереси заможних верств. Вони сподівались на відновлення автономії Королівства мирним шляхом, та виступали за ліквідацію феодальних відносин на селі через викуп селянами своїх земельних наділів. Другий табір складався з радикалів („червоних”) – дрібної та декласованої шляхти, інтелігенції, міських низів, частини селянства. Вони виступали за збройне повстання й активно його готували. Соціальна програма правого крила „червоних” на чолі з Л.Мерославським майже не відрізнялась від програми „білих”. Ліве крило (З.Сераковський, Я.Домбровський, К.Калиновський) визнавала право українців, білорусів і литовців на самовизначення і виступала за радикальніші соціальні реформи. У Королівстві Польському також існувала інтернаціональна за складом революційна організація Комітет російських офіцерів у Польщі, якою керував Я.Домбровський, а з середини 1862 р. – А.Потебня.

У Королівстві було відновлено цивільний уряд, який з 1862 р. очолив О.Вельопольський. Щоб запобігти повстанню з його ініціативи влада провела позачерговий рекрутський набір за спеціальними списками, куди заносили найбільш „політично неблагонадійних”. За таких обставин Центральний національний комітет (ЦНК) – керівний орган „червоних” – вирішив прискорити підготовку повстання. Воно розпочалося в ніч з 22 на 23 січня 1863 р. невдалими нападами озброєних груп повстанців на кілька

десятиків російських залог. Розгорнувся польський партизанський рух.

Влітку 1863 р. повстання охопило майже все Королівство Польське, а також частину Литви, Білорусі та України. ЦНК, який проголосив себе Тимчасовим національним урядом створив центральні й місцеві органи управління, запровадив податок, організував друкування повстанської преси, відправив своїх представників до західноєвропейських країн. Європейська громадськість підтримала поляків – до Польщі приїздили добровольці з різних країн Європи. Однак уряди Франції, Англії і Австрії обмежилися лише дипломатичними демаршами на адресу Петербурга.

Поступово на основних стратегічних напрямках російський уряд зосередив каральні війська. На території Королівства і в Литві прилюдно страчували цілі групи людей. За такої ситуації восени 1863 р. Національний уряд передав усю владу генералові Р.Траугутту. Останній створив єдину організацію збройних сил і підпорядкував їй цивільну владу, наказав виконувати положення маніфесту про надання селянам землі. Однак, незважаючи на всі його зусилля, повстання вщухало. У квітні 1864 р. Р.Траугутта заарештували, а в серпні того ж року стратили.

У березні 1864 р. в Королівстві Польському обнародовано царський указ про надання землі у власність селянам на умовах Маніфесту Національного уряду, що остаточно відірвало їх від повстання. Після появи указу тільки окремі невеличкі групи продовжували опір. Царський уряд жорстоко помстився повстанцям. Десятки тисяч їх загинули під час боїв, були страчені, заслані на каторгу до Сибіру і до внутрішніх губерній Росії, насильно рекрутовані до війська.

В останній третині ХІХ ст. політика країн, які захопили польські землі, дедалі більше заважала розвитку польського народу. Було ліквідовано рештки адміністративної і національної автономії Королівства Польського, навіть змінивши його назву на „Привіслянський край”, а замість намісництва запровадив генерал-губернаторство. З кінця 60-х років у всіх середніх і вищих навчальних закладах викладали тільки російською мовою. У 80-х роках викладання російською мовою ввели і в початкових школах. Утисків зазнала і католицька церква.

Тривало онімечення польських територій, які належали Пруссії. У 1867 р. Познанське Велике князівство і Помор'я ввійшли до Північно-Німецького союзу, а пізніше до Німецької

імперії без жодних ознак автономії. Було заборонено викладати релігію польською мовою, а польське духовенство позбавлено права нагляду за школами. Надалі польську мову вилучили із судочинства та адміністрації, польські імена і географічні назви змінювалися на німецькі тощо.

Під час створення та зміцнення Австро-Угорської монархії Габсбурги потребували підтримки польської громадськості, а тому в 60-70-х роках Галичина дістала автономію з місцевим сеймом. Державну адміністрацію очолював намісник – поляк, а до складу віденського уряду входив міністр у справах Галичини. У навчальних закладах, у судочинстві й адміністрації панувала польська мова.

Після поразки повстання 1863-1864 рр. значних розмірів набула політична еміграція. Частина старої еміграції продовжувала виступати за підготовку нового повстання під гаслами 1863 р. Інші все тісніше зближувалися з „Готелем Лямбер”, прибічники, якого все ще сподівалися на підтримку західних країн.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. в польських землях активізується суспільно-політичне життя і формуються основні політичні течії в селянському, робітничому й національному русі. У Галичині зусиллями депутата місцевого сейму і рейхсрату ксьондза С.Стояловського у 1895 р. засновано селянську партію „Стронніцтво людове” (з 1903 р. – Польське стронніцтво людове). Вона виступила на захист політичних прав селян і готувалася до боротьби за незалежність Польщі, сприяючи пробудженню національної свідомості поляків.

У 1882 р. у Королівстві Польському було створено Міжнародну соціал-революційну партію „Пролетаріат”. Невеличка група її членів виступала за повалення капіталізму в усьому світі, усупільнення землі і знарядь праці.

У 1890 р. у Берліні виник Союз Польських Робітників, який 1893 р. приєднався до Польської Соціалістичної Партії (ППС), яка виникла в Парижі у 1892 р. Через рік у Варшаві було створено нелегальну Польську соціалістичну партію. Водночас виникли легальні ліві партії: Польська соціалістична партія на землях, анексованих Пруссією, та Польська соціал-демократична партія Галичини і Тешинської Сілезії. У 1893 р. в Женеві виникла партія Соціал-демократія Королівства Польського (з 1900 р. і Литви), яка своїм головним завданням ставила повалення царату і завоювання політичних свобод тими верствами населення, які їх не мали.

Одним із найвпливовіших у суспільно-політичному житті польських земель залишався національний табір. У 1887 р. у Швейцарії виникла таємна Ліга польська, яка з 1893 р. діяла в Польщі як Ліга народова. Вона виступала за об'єднання всіх суспільних груп в усіх частинах Польщі. У 1897 р. з'явилася напівлегальна Демократично-Національна Партія (ендеки), згодом – Партія Реальної Політики („угодовці”).

У 1906 р. суперечності між основними польськими партіями поглибилися. Поступово у польському суспільстві визначилися дві основні політичні течії. Першу репрезентувала націонал-демократія, очолювана Р.Дмовським, яка вважала основним ворогом Польщі Німеччину й сподівалася на об'єднання польських земель під царським скіпетром з подальшим наданням полякам політичної автономії. Другу течію уособлювала „революційна фракція” ППС під проводом Ю.Пілсудського, яка виступала за співпрацю з австрійськими панівними колами й розраховувала на відновлення польської державності під владою Габсбургів.

Ще одна територія на якій значний відсоток становили поляки була Галичина, яка як окремий коронний край була у складі Австрії. Головною соціальною силою Галичини в другій половині XIX ст. залишалася шляхта. У 1859 р. багатий польський землевласник А.Голуховський став австрійським міністром закордонних справ. Саме він відіграв вирішальну роль у формуванні нового політичного устрою в Галичині: за його порадою Відень відмовився від планів поділу краю на польську та українську частини, почав проводити пропольську політику у всіх сферах життя. Активну діяльність розгорнули т.зв. краківські консерватори – прихильники лояльного ставлення до монархії.

З середини 60-х років XIX ст. після суворих репресій російського царату проти учасників визвольного повстання 1863-1864 рр. центр польського національно-політичного життя перемістився до Галичини. Провідне місце серед польських політичних сил тут посіли консерватори, які поділялися на „станьчиків” („бланків”) і „подоляків”. Помітною була діяльність ліберал-демократів, провідні позиції серед яких займали представники інтелігенції. У 1869 р. польська мова стала офіційною в адміністрації та освіті краю.

Головним змістом суспільно-політичного життя Галичини другої половини XIX ст. стало загострення польсько-українських стосунків. Польські консерватори прагнули перетворити край у зародок відродження Польської держави, тому йшли на співро-

бітництво з монархією, сподіваючись розширити автономію краю при збереженні польської домінації. Для українців широка автономія Галичини означала дальшу колонізацію. Тому вони вимагали поділити край, проти чого категорично виступали поляки. У 1890 р. дійшло до порозуміння, відомого під назвою „нова ера”. Проте, вже в сер. 1890-х рр. польсько-українське протистояння знову відновлюється і переростає у конфронтацію між двома народами. Вона розгорталася навколо трьох основних питань: проведення виборчої реформи, відкриття українського університету, селянського питання.

Прибалтійські та білоруські землі в складі Російської імперії

Наприкінці 1861 р. в Литві утворилися два угруповання – „білі” і „червоні”. Керівниками „білих” у Литві були Ф.Далевський і Я.Гейштор. Активними представниками „червоних” були А.Мацкявічус, Е.Даукша, К.Калиновський, З.Сераковський. Влітку 1862 р. для підготовки і керівництва повстанням у Вільно було створено Комітет Руху.

З початком Січневого повстання в Польщі у Литві створювалися повстанські загони. Військовими силами повстанців керував З.Сераковський, а після його страти в травні 1863 р. керівництво повстанням взяв в свої руки К.Калиновський. Наприкінці літа повстання пішло на спад. Активно діяли лише загони А.Мацкявічуса. У Ковенській губернії бої продовжувалися до вересня 1864 р.

Після поразки повстання царська влада заборонила литовський друк з використанням латинського шрифту, в школах було заборонено литовську мову, почалося переслідування католицької церкви, литовцям заборонялося служити в державних установах, утворювати релігійні, громадські, культурні організації. З другого боку, царат пішов на поступки селянам, скасувавши 1 травня 1863 р. своїм указом панщину і залишивши селянам наділи, якими вони користувалися до реформи.

Лише в кінці квітня 1904 р. царський уряд скасував заборону на литовське книгодрукування. Це рішення означало визнання існування литовського народу. Одностайний опір литовських католиків змусив царську владу піти на поступки: у 1878 р. було скасовано заборону ставити хрести, з 1897 р. учні-католики вже не були зобов’язані відвідувати церкву під час державних свят;

перестали будувати православні церкви.

Велику роль у пробудженні литовської національної свідомості відіграла підпільна литовська преса. У 1883-1886 рр. виходила газета „Зоря”, яка прагнула розбудити національну самоповагу литовців, любов до рідного краю. Її видавцями були Й.Басанавічюс та Й.Шлюпас. 1889 р. почала виходити нова щомісячна газета „Дзвін”. Метою видавців газет було сприяти просвіті народу, допомагати студентській молоді, відроджувати національні почуття, поширюючи відомості про минуле Литви й роз’яснюючи її теперішнє становище тощо. Діячі, які гуртувалися навколо цих газет склали ліберальний напрям у національному русі.

У 1896 р. у Вільнюсі було створено першу політичну організацію – нелегальну Литовську Соціал-Демократичну Партію. Її маніфест підготовлений у 1904 р., ставив за мету повалення царської влади і створення незалежної Литви з Установчим сеймом у Вільнюсі. У програмі Литовської Демократичної Партії (ЛДП), створеної у 1902 р., підкреслювалося, що найближчим завданням партії є вимога автономії, а кінцевою метою – незалежність Литви.

У роки революції 1905-1907 рр. на чолі литовського національного руху стояла ЛДП, частина представників якої вимагала рівних прав для литовців і росіян. Більш помірковані литовські демократи виступали проти політичних вимог, висуваючи передусім культурницькі гасла. У 1914 р. ЛДП була перейменована у Литовську Соціалістичну Народню-Демократичну Партію.

У листопаді 1905 р. у Вільнюсі було скликано Литовський з’їзд. На чолі його організаційного комітету став Й.Басанавічюс. З’їзд ухвалив резолюцію, в якій висловився за автономію Литви в складі Російської держави. Після з’їзду утворився Литовський Християнсько-Демократичний Союз, а помірковані демократи утворили Національну Литовську Демократичну Партію (НЛДП). Автором програми партії був Й.Басанавічюс. Восени 1907 р. з НЛДП вийшов А.Смятона з групою своїх прихильників, які почали видавати газету „Вільтіс” („Надія”).

У естонському національному русі у другій половині XIX ст. поступово склалося два напрями – радикальний і поміркований. Перший вимагав для естонців рівних прав з німецьким дворянством, кращої освіти і звільнення школи від церковного впливу. Керівниками цього напрямку стали К.-Р.Якобсон, Й.Кюлер та інші. Лідери поміркованого крила – І.Янсен, Я.Хурт – заклика-

ли народ до покори і співпраці з поміщиками.

На початку XX ст. активізувалася політична діяльність естонців. У 1901 р. вони вперше отримали більшість на міських виборах у місті Валку, де управління перейшло від німців до естонців. У Таллінні перемога на виборах була здобута наприкінці 1904 р.

Після маніфесту 17 жовтня 1905 р. в Естонії з'явилися перші політичні організації. У листопаді в Тарту з ініціативи Я.Тиніссона виникла Естонська Народна Партія, програма якої вимагала політичної автономії. Ще у серпні 1905 р. стала напівлегально формуватися партія Естонське Соціал-Демократичне Робітниче Об'єднання, яку називали партією естонських федералістів, оскільки вона виступала за федеративний принцип організації всеросійської соціал-демократії.

У становленні латиської національної культури велику роль відіграла усна народна творчість. За ініціативою К.Валдемараса, Й.Баронаса та інших „молодолатишів” записувалися народні пісні, казки, приказки. Петербурзька Академія наук сприяла виданню народних пісень, систематизованих Й.Баронасом. Збиранням казок займався А.Лерхіс-Пушкайтіс. На основі народної творчості зросла латиська музика. Головним її жанром була хорова пісня, розвиткові якої сприяла художня самодіяльність, особливо організація співочих свят.

З рухом „молодолатишів” пов'язані найбільш значні досягнення латиської національної літератури, відображені в творчості романтиків Ю.Алунанаса, К.Мікуса і А.Пумпура. Головна тема їх творчості – боротьба проти німецького засилля. З появою п'єс Ю.Алунанаса зародилася латиська драматургія. Він став також засновником національного театру, створивши Ризький латиський театр.

Наприкінці 80-х років сформувався рух радикальної латиської інтелігенції, який отримав назву „Нова течія”; його ідейним центром була газета „Денний листок”. Її редагували П.Стучка і Я.Райніс. У 1897 р. через арешти її провідників газета припинила діяльність.

Від початку 90-х років у великих промислових містах стали виникати соціал-демократичні гуртки. Латиські соціал-демократичні організації об'єдналися в червні 1904 р. у Латиську Соціал-Демократичну Робітничу Партію. 1906 р. у Латвії була створена єдина соціал-демократична організація – Соціал-Демократія Латвійського Краю як автономна територіальна ор-

ганізація РСДРП. З поч. ХХ ст. відбувалося також становлення перших національних політичних партій – Латиської Національної Партії та Селянського Союзу.

Від початку 60-х років ХІХ ст. польський патріотичний рух поширився і на білоруські землі. З метою підготовки повстання в Білорусі і Литві влітку 1862 р. у Вільно було створено Литовський Провінційний Комітет (ЛПК), який формально підпорядковувався польському ЦНК. До його складу входили як прихильники „червоних”, так і „білих”. Лівих у Білорусі очолював К.Калиновський.

ЛПК не був попереджений про початок повстання, але вирішив підтримати польських патріотів. Перейменований у Тимчасовий Уряд Литви і Білорусі на чолі з К.Калиновським, він звернувся до населення з Маніфестом, у якому закликав підтримати повстання в Польщі. У січні-лютому в Білорусі з’явилися перші повстанські загони, які прийшли з Польщі. Місцеві загони почали діяти в березні-квітні і були підпорядковані „білому” комітетові у Вільно. У березні 1863 р. віленський Тимчасовий Уряд Литви і Білорусі було розпущено і створено Відділ Керівництва Провінціями Литви, до якого ввійшли „білі”.

Вже в травні 1863 р. повстання у Вітебській, Могильовській та Мінській губерніях було придушене. Загони повстанців почали відходити на південь, до австрійського кордону. До влади знову прийшли „червоні”. У червні до Вільна повернувся К.Калиновський і до кінця літа в його руках було сконцентровано керівництво повстанськими загонами на території Литви і Білорусі. За рішенням Польського Національного Уряду у вересні 1863 р. була припинена збройна боротьба у західних губерніях Білорусі і Литви, а влітку наступного року були ліквідовані останні революційні організації в Новогрудському повіті. К.Калиновського було схоплено і страчено у Вільно в березні 1864 р.

Внутрішній розвиток імперії Габсбургів

Восени 1865 р. імператорським декретом було відмінено статті Лютневого диплому, розпущено віденський парламент і дозволено скликати угорський сейм. У таких умовах розпочався етап узгодження умов австро-угорської угоди. Було узгоджено, що монархія Габсбургів перетворюється у державу з двома окремими урядами і парламентами та трьома спільними міністерствами (закордонних і військових справ та фінансів). У лютому

1867 р. австрійський імператор призначив угорський уряд на чолі з Д.Андраші, а в червні коронувався угорською короною.

Австро-угорська угода 1867 р. призвела до утворення дуалістичної конституційної держави. Формально це була союзна держава, яка імператорською постановою від 14 листопада 1868 р. одержала офіційну назву „Австро-Угорської монархії”. Австрійська частина монархії (Ціслейтанія) включала Австрію, Чехію, Моравію, Силезію, Горицю, Істрію, Далмацію, Крайну, Галичину і Буковину. Угорську частину монархії (Транслейтанія) склали Угорщина, Трансильванія, Хорватія, Славонія, порт Рієка, Банат, Словаччина і карпатська Україна.

Правове становище інших земель монархії Габсбургів не змінилося. Закон про національності від 1868 р. передбачав обмежене використання національних мов у адміністрації, судочинстві, школах. Загалом національна політика віденського двору була спрямована на збереження контролю за володіннями і статусу імперії як великої держави.

Дуалістична перебудова монархії вплинула на згрупування угорських політичних сил. У залежності від ставлення до дуалізму склалися і основні політичні течії. Найміцніші позиції посідала т.зв. Партія Деака, представники її мали більшість мандатів в угорському сеймі. Опозиційними до неї були т.зв. „лівоцентристи” (К.Тіса) та Партія Незалежності (об’єднувала прихильників Л.Кошута). У результаті об’єднання у 1875 р. Партії Деака та „лівоцентристів” виникла Ліберальна партія. Від початку вона взяла курс на посилену мадяризацію інших народів королівства.

У 1905 р. на угорських сеймових виборах Ліберальна Партія, яка знаходилася при владі тридцять років, зазнала поразки. Більшість голосів отримала коаліція опозиційних партій (Партія Незалежності, Конституційна Партія, Католицька Народна Партія). У 1907 р. була укладена нова угорсько-австрійська економічна угода строком на десять років.

На початку XX ст. виникли нові угорські політичні партії: Селянська Партія, Державна Партія Незалежності, Партія Дрібних Господарів. Селянська Партія вперше пов’язала політичну демократію з вирішенням земельного питання. Напередодні світової війни завершилося організаційне оформлення Всенародної Радикальної Партії. Її програма включала вимоги окремої митної території для Угорщини, проведення земельної реформи, надання демократичних свобод, забезпечення рівноправності націй у королівстві. Радикали сприйняли соціалістичну ідею і співпрацювали

з соціалістами. Так сформувалася угорська національна демократія, а її лідером став граф М.Карої.

На зламі 50-60-х років XIX ст. переживав нове піднесення чеський національний рух. Створювалися або відновлювали роботу національні культурно-просвітницькі товариства, організації та об'єднання („Мещанська беседа”, „Умелецка беседа”, „Сокил”). Важливими осередками політичної боротьби стали клуби чеського, моравського і силезького сеймів.

Чеські політичні лідери ліберального спрямування (Ф.Палацький, Ф.Рігер, Ф.Браунер) утворили нове політичне об'єднання, яке в літературі одержало умовну назву Національної партії. У її програмі визначальною була ідея історичного права, тобто права народу на відновлення втраченої державності. Проте лідери Національної партії по-різному бачили шляхи досягнення політичного об'єднання чеських земель монархії. Це спричинило виокремлення двох основних політичних течій у партії. Консерватори або „старочехи” (Ф.Рігер, Ф.Палацький) вважали, що імператор повинен повернути Чеському Королівству його права. На відміну від них ліберал-демократи або „молодочехи” (К.Сладковський, Е. та Ю.Грегри) підкреслювали право самого народу на суверенітет і були проти союзу з шляхтою. Чеським депутатам у віденському парламенті не вдалося добитися визнання історичних прав Чеських земель. Тому у 1863 р. вони залишили його і зосередили діяльність на роботі чеського сейму.

Перетворення монархії Габсбургів у дуалістичну державу призвело до нової розстановки політичних сил у чеському суспільстві. У 1868 р. було покладено початок демократичному рухові „таборів”. Вимога відновлення чеської державності на таборах пов'язувалася з боротьбою за загальне виборче право, розширення компетенцій сейму та іншими.

Уряд намагався розрядити політичну напруженість у Чеських землях і в жовтні 1871 р. Було підписано т.зв. Фундаментальні статті. Вони передбачали розширення компетенції чеських сеймів і скликання для всіх Чеських земель загального генерального сейму. Прийняття Фундаментальних статей означало б надання чехам автономії в австрійській частині імперії. Однак під тиском виступів німців, які прокотилися австрійською істиною імперії, імператор відмовився затвердити австро-чеську угоду.

Неприйняття Фундаментальних статей започаткувало новий етап національно-політичної боротьби в Чеських землях. У

1874 р. молодочехи проголосили про утворення власної партії – Національної Партії Вільнодумних. Її програма проголошувала захист національних прав та інтересів, визнання автономного статусу земель Чеської корони, розширення виборчого права. У 1878 р. за взаємною домовленістю всі чеські депутати в парламенті (старочехи, молодочехи та „історична шляхта”) утворили Чеський клуб.

У 1880-ті роки чеський національний рух очолили молодочехи. Проте австрійський уряд продовжував співпрацю зі старочехами. У січні 1890 р. він уклав з ними т.зв. „Пунктуації”, які передбачали поділ земель Чеської корони на чеські та німецькі округи. Це викликало хвилю протестів чеської громадськості, на гребені якої молодочехи досягли остаточної політичної переваги в національному русі.

На зламі XIX – XX ст. питання чесько-німецьких стосунків було чи не найважливішими в суспільно-політичному житті чехів. На зламі 1900-1901 рр. важливе місце у виборчих програмах чеських політичних партій займали національні вимоги, перш за все мовні.

В останні десятиліття XIX – на поч. XX ст. в Чеських землях виникли нові чеські політичні партії. На початку 1881 р. почала формуватися партія чеських великих землевласників, яка відстоювала ідеї історично-політичної самобутності Чеських земель. У середині 80-х років розпочався процес формування партії чеських реалістів. Становлення її суспільно-політичної ідеології відбувалося на підставі вивчення та обговорення проблем соціального, політичного та духовного становища чеської нації. Одним з провідних ідеологів партії був Т.Масарик. Він пропагував ідеї перебудови суспільства у тісному зв'язку з науково-технічним прогресом, гуманістичним ставленням до людини, врахуванням реальної міжнародної обстановки. Ці ідеї лягли в основу програми Чеської Народної Партії, створеної в 1900 р.

У 1893 р. було створено самостійну Чехословацьку Соціал-Демократичну партію. У національному питанні її представники відстоювали перетворення Австро-Угорщини у федеративну державу. На противагу соціал-демократії у 1898 р. виникла Національно-Соціальна Партія. Тривалим був процес формування Аграрної Партії, яка конституювалася лише у 1896 р. 1905 р. Аграрії виступали за повну автономію Чеських земель, мовну рівноправність, підтримували створення кооперативних товариств.

У 1894 р. організаційно оформилася Християнська Соці-

альна Партія Чехії і Моравії. На її основі 1899 р. виникла Чеська Християнсько-Соціально Партія. у 1906 р. виникла Чеська Поступова Партія, лідером якої став Т.Масарик. Злиття двох католицьких партій та кількох організацій дало початок діяльності партії Католиків у Чехії (1906 р.).

Тривалий час віденський уряд не міг розв'язати проблему чесько-німецького протистояння. Тому в липні 1913 р. Було видано т.зв. „Аненські патенти”, за якими чеський сейм було розпущено, а управління Чехією передано Земській адміністративній комісії на чолі з графом Шенборном. Це означало повернення до абсолютистських форм правління.

На початку 1860-х років активізувався також словацький національний рух. Провідні національні діячі Й.Гурбан, С.Дакснер, Я.Францищі, Ш.Мойзес розпочали підготовку до скликання словацьких народних зборів для розробки національних вимог і передачі їх до угорського сейму. Такі представницькі збори відбулися у червні 1861 р. в м.Турчанський св.Мартин. Вони обговорили і схвалили нову національну програму – „Меморандум словацького народу”, підготовлену С.Дакснером. Основною його вимогою було уточнення кордонів жуп (комітатів) за національним принципом і створення словацької автономної території під назвою „Верхньоугорська Словацька Околиця”. Тоді ж частина словацьких лідерів на чолі з Я.Палариком виступила проти словацької автономії. Вони вважали, що після встановлення в Угорщині конституційних свобод словаки автоматично здобудуть національні права. Прихильників Я.Паларика почали називати „Новою школою”, на відміну від меморандистів, які відомі як „Стара школа”. Перша визнавала лише основне положення „Меморандуму” – національну рівноправність.

У 1863 р. було створено словацький національно-культурний центр – „Матиця Словацька”, яка була єдиним легальним закладом. Вона влаштовувала літературні вечори, національні вистави, виставки народної творчості, розпочала роботу над складанням словника словацької мови.

У 1868 р. угорський сейм ухватив закон, за яким проголошувалася політична неподільність Угорщини, а прояв словацької національної самосвідомості прирівнювався до державного злочину.

Прийняття закону 1868 р. завдало значного удару політиці Нової школи. У 1870 р. організаційно оформилася Словацька Національна Партія, яка захищала інтереси словаків у душі

„Меморандуму” 1861 р. На початку XX ст. це було єдина політична організація у Словаччині. В партії існувало три фракції: консервативна (мартинці), консервативно-клерикальна (лідовці) і ліберальна (гласисти). Мартинці представляли в основному інтереси католицького духовенства і відмовилися від вимог словацької автономії. Гласисти пропагувати словацько-чеське зближення у сфері економіки і культури. У 1913 р. у Словаччині організаційно оформилася Словацька Народна Партія.

У 60-х роках XIX ст. активізується національне політичне і культурне життя словенців. Виникають культурно-просвітні товариства, освітньо-наукові установи („Матиця Словенська”, „Драматичне товариство”, „Південний сокіл”). Особливу активність проявляла ліберальна течія, ідеологами якої були Ф.Левстік. А.Томшич, Й.Стрітар. Наприкінці 1860-х років вони організували масовий рух таборів, під час якого вперше після 1848 р. висунули вимоги ліквідації історичних земель і створення об’єднаної автономної Словенії у складі Австрійської монархії. Погляди лібералів поділяли колишні словенські ілліри. З другої половини XIX ст. діячів, які зберегли свої ліберальні та югославістські погляди, почали називати „ліберальними католиками”. 1892 р. була утворена словенська Католицька Національна Партія, яка відмежувалася від лібералів. У 1897 р. з дрібних католицьких робітничих об’єднань була створена Словенська Християнська Спілка.

Ліберали, яких католики почали відтісняти на другорядні ролі в суспільному житті, 1904 р. згуртувалися в Національно-Прогресивну Партію. Лідерами партії були І.Тавчар та І.Хрїбар. Їх підтримала більшість світської інтелігенції. Партія оголосила про продовження ліберальних традицій, виступала за автономію Словенії.

Триєдине королівство, яке формально складало Хорватія, Славонія і Далмація, входило до складу Угорщини. Адміністративна і політична роз’єднаність хорватських земель, неоднакові умови суспільно-економічного життя впливали на характер національного руху хорватів, визначали їхні політичні орієнтації. В останній третині XIX – на початку XX ст. у Хорватії завершується формування національних політичних партій. Основою їхніх програмних вимог було об’єднання всіх хорватських земель і федеративна перебудова Угорщини. Хорватська Партія М.Павлиновича, організаційно оформлена в Далмації у 1869 р., виступала за церковну самостійність. Хорватська Національна Партія в Далмації (1873 р.), дотримувалася засад хорватського

державного права. Національна Партія або „народники” виходили з іллірських ідей, виступали за зближення католиків і православних. Незалежна Народна Партія або „обзораші” виступала за перегляд хорвато-угорської угоди 1868 р. і добивалася повної рівноправності Хорватії з Угорщиною. Партія Права („праваші”) пропагувала єдність хорватів, словенців і сербів як єдиної етнічної спільності. На зламі XIX – XX ст. внаслідок розколу Партії Права виникла Старчевицька Чиста Партія Права. Інша частина „правашів” разом з Незалежною Народною Партією утворила Хорватську Партію Права. Упродовж 1904-1905 рр. набрала організаційного оформлення Хорватська Народна Селянська Партія. Програма цієї партії включала об’єднання всіх південнослов’янських земель Габсбурзької монархії навколо Хорватії, державного перевлаштування монархії, а також вимоги політичних свобод, розширення виборчого права.

Національно-визвольні рухи балканських народів

Після отримання повного державного суверенітету в Сербії склалися сприятливі умови для подальшого суспільно-політичного, економічного та культурного розвитку. При цьому записалося нерозв’язаним національне питання, оскільки частина сербської території надалі формально перебувала під владою Туреччини, а Боснія та Герцеговина, на які претендувала Сербія, були окуповані Австро-Угорщиною.

Восени 1878 р. відбулися вибори до Народної скупщини, перемогу на яких здобули ліберали. Між ліберальним урядом, очолюваним Й.Рістичеч, і князем Міланом Обреновичем виникло напруження. Ліберали вважали доцільним орієнтуватися на Росію. Натомість князь прагнув розширити і зміцнити відносини з Віднем. Небажання уряду Й.Рістича укласти торговельну угоду з Австро-Угорщиною призвело до його відставки в жовтні 1880 р. Новий уряд був сформований з молодоконсерваторів, які дотримувалися проавстрійської орієнтації. Сербія відмовлялася від претензій на Боснію та Герцеговину а Австро-Угорщина обіцяла всебічну підтримку династії Обреновичів. Це дало підставу Мілану проголосити 22 лютого 1882 р. Сербію королівством, а самому стати королем.

Ускладнення політичної ситуації в країні створило ґрунт для ідейного та організаційного оформлення партій. Майже одночасно (впродовж 1881 р.) було створено три партії – Ліберальну,

Прогресивну („напредняків”) та Радикальну. Домінуючу роль у політичному житті країни певний час відігравала Прогресивна Партія, створена молодоконсерваторами. Вона була опорою князя у проведенні внутрішньої та зовнішньої проавстрійської політики. Найбільш впливовою силою в країні виявилася Радикальна Партія. Вона виступала за проведення демократичних реформ, зменшення податків, проти засилля бюрократії. Зовнішньополітична програма радикалів полягала в орієнтації на Росію. Після селянського повстання 1883 р. у Тимокській крайні Радикальну Партію було заборонено, а більшість її лідерів заарештовано.

Щоб відвернути увагу громадськості від внутрішніх проблем, король Мілан замислив зовнішньополітичну авантюру: він 2 листопада оголосив війну Болгарії. Сербія зазнала поразки у цій війні. Над королем нависла загроза втрати трону. Щоб врятувати своє становище, він звільнив лідерів Радикальної Партії та погодився доручити їм формування уряду. Наприкінці 1888 р. була скликана Велика народна скупщина, яка 22 грудня схвалила Конституцію. Згідно з нею Сербія ставала спадковою конституційною монархією з народним представництвом. Радикали змінили зовнішньополітичну орієнтацію Сербії: відновили дружні стосунки з Росією, активізували сербську пропаганду в Македонії, яка мала не тільки антитурецьку, а й антиболгарську спрямованість.

Після масової демонстрації у Белграді в березні 1903 р., король Александр призупинив дію Конституції і розпустив парламент. Але це ще більше загострило ситуацію. У ніч на 29 травня 1903 р. група офіцерів-змовників вбила короля. Тимчасовий уряд скликав парламент, який новим королем Сербії обрав Петра Карагеоргійовича. Незабаром була відновлена Конституція 1888 р., завдяки чому в країні встановився ліберально-демократичний режим. Правлячою стала Радикальна Партія. Проросійський зовнішньополітичний курс сербського уряду призвів до загострення зносин з Австро-Угорщиною. Між двома країнами розпочалася кількалітня митна війна.

На початку другого десятиліття XX ст. міжнародна ситуація на Балканах знову загострилася. В результаті двох Балканських війн територія Сербії збільшилась майже вдвічі. Міжсоюзницька війна вкрай загострила суперечності між балканськими країнами і призвела до розпаду Балканського Союзу. Вбивство в Сараєво австрійського ерцгерцога Франца-Фердинанда 28 червня 1914 р. стало приводом до розв'язання Першої світової війни у

якій Сербія взяла участь на боці Антанті.

Отримання у 1878 р. повного державного суверенітету, а водночас значне територіальне розширення Чорногорії позитивно позначилися на її подальшому суспільному розвитку. Для Чорногорської держави настав відносно тривалий період мирного розвитку. Це дало змогу князю Ніколі зосередити усю повноту влади у своїх руках.

Абсолютистський князівський режим викликав дедалі більше незадоволення серед частини знаті. У 1880 р. виникла таємна організація на чолі з воєводою Ш.Петровичем, метою якої була зміна уряду і прийняття конституції. Однак змову було розкрито, а її учасників покарано. Наприкінці ХХ ст. у боротьбу проти абсолютизму включилися представники ліберально налаштованої буржуазії, інтелігенції, студентської молоді. Щоб заспокоїти опозицію, князь дозволив у листопаді 1905 р. провести вибори до скупщини, яка затвердила даровану князем Конституцію. Згідно з нею вся повнота влади залишалася в руках князя. Найгостріше проти режиму виступала студентська молодь. 8 листопада 1905 р. в Белграді була опублікована брошура під назвою „Слово чорногорської студентської молоді”, в якій піддавалася гострій критиці дарована князем конституція. У відповідь чорногорський уряд почав судове переслідування підписантів. Зваживши на народні маніфестації, суд виправдав студентів, які підписували антикняжий маніфест.

У подальшій роботі скупщини і політичному житті Чорногорії активну роль почали відігравати партії, які сформувалися в стінах парламенту. Спочатку ліберальна більшість скупщини об'єдналася у Народний клуб, що згодом оформився як Народна Партія, яка перебувала в опозиції до князя. Вона домагалася демократичних перетворень і користувалася широкою підтримкою в чорногорському суспільстві. Противники лібералів – консерватори – створили „Істинну Народну Партію”, або партію „правителів”. Її прихильниками була група політиків, тісно пов'язаних з князем.

Восени 1908 р. в умовах політичного терору було проведено нові вибори до скупщини, в яких Народна Партія не брала участі. Тим часом на початку 1909 р. радикально налаштовані діячі створили конспіративну організацію, яка ставила за мету насильно детронізувати князя Ніколу і посадити на княжий трон його сина Данила, якщо він погодиться проголосити конституцію. Але змову було розкрито а її учасників притягнуто до суду,

а Народна Партія розгромлена. Щоб покращити своє становище, Нікола зажадав від скупщини проголосити Чорногорію королівством, а себе – королем, що й було офіційно зроблене у серпні 1910 р.

На початку XX ст. Чорногорія активізувала свою зовнішню політику, балансуючи між Росією, з одного боку, та Австро-Угорщиною та Італією – з другого. Однак у зв'язку з боснійською кризою зовнішньополітична орієнтація Чорногорії знову стала явно проросійською. Через це настало потепління у чорногорсько-сербських відносинах, які до цього не були особливо дружніми через претензії обох правлячих династій на роль об'єднувача південно-східних земель. Після балканських війн чорногорський король почав маневрувати між Росією та Австро-Угорщиною, вимагаючи субсидій від обох сторін. Перша світова війна поклала край цій невизначеності і Чорногорія рішуче стала на бік Антан-ти.

Окупована Австро-Угорщиною, Боснія та Герцеговина юридично вважалася турецькою провінцією. Упродовж короткого часу в Боснії та Герцеговині був запроваджений централізований поліційно-бюрократичний режим без участі в управлінні представників корінного населення. На початку 1882 р. у Герцеговині розпочалося масове народне повстання, яке згодом яке було придушене австро-угорськими військами.

Робилося все можливе, щоб загальмувати релігійно-культурні процеси православних сербів. Чиновники популяризували ідею формування єдиної боснійської нації, представники якої належали до трьох різних віровизнань і конфесій. З цією метою до адміністрації та освіти запроваджувалася „боснійська” мова, кириличні літери замінювалися латинськими. Ці зусилля не увінчалися успіхом. Сербське населення виявляло бажання приєднатися до Сербії (боснійські серби) та Чорногорії (герцеговинці), а хорвати не приховували своїх намірів приєднати Боснію та Герцеговину до Хорватського Королівства.

За таких умов наприкінці XIX – початку XX ст. серби і мусульмани розгорнули енергійну боротьбу за церковно-шкільну автономію. 1902 р. у м. Славонські Брод між сербами та мусульманами було підписано угоду, в основу якої лягла ідея утворення Боснійсько-Герцеговинської області під суверенітетом Туреччини.

У 1905 р. сербам була надана церковно-освітня автономія. В умовах пом'якшення окупаційного режиму серби 1907 р.

утворили політичну партію під назвою „Сербська Народна Організація”. Майже одночасно виникла „Мусульманська Народна Організація”. З виникненням цих двох партій відновилася співпраця між сербами і мусульманами в протидії можливій австро-угорській анексії Боснії та Герцеговини. Іншу позицію щодо австро-угорської влади зайняло „Хорватське Народне Об’єднання”, яке відстоювало хорватські національні інтереси, залишаючись лояльним до австро-угорської влади.

7 жовтня 1908 р. австро-угорський імператор спеціальною прокламацією оголосив анексію Боснії та Герцеговини. Щоб пом’якшити враження, яке викликала анексія серед більшості жителів краю, австро-угорська влада у 1909 р. надала релігійно-культурну автономію мусульманському населенню, а також затвердила у лютому 1910 р. Конституцію.

Після анексії і запровадження Конституції у суспільно-політичному житті Боснії та Герцеговини відбулися значні зміни. У боротьбу з нею вступила молодша генерація, представлена головним чином сербською та хорватською інтелігенцією. Популярності набув югославізм. Найвиразніше югославізм був представлений в організації „Молода Боснія”, до складу якої входили радикально налаштовані студенти. Основним засобом боротьби вони вважали індивідуальний терор. Найзначнішим терактом було вбивство Г.Принципом спадкоємця австро-угорського престолу Франца-Фердинанда та його дружини, вчинене 28 червня 1914 р. в Сараєво, що стало приводом до початку Першої світової війни.

Після закінчення російсько-турецької війни, відповідно до Сан-Стефанського мирного договору 3 березня 1878 р. Болгарія оголошувалася автономним князівством. До його складу увійшли також більша частина Македонії і Фракії. Європейські держави, побоюючись розповсюдження впливу Росії на Балканах, скликали Берлінський конгрес. Згідно Берлінського трактату Північна Болгарія оголошувалася автономною державою, а Південна Болгарія залишилася під владою турецького султана, одержавши адміністративну автономію.

У Тирново 22 лютого 1879 р. було скликано Установчі збори, які прийняли Конституцію. 29 квітня 1879 р. збори вибрали на болгарський трон принца Олександра Баттенберґа. Монарх за підтримки Росії припинив дію конституції, але пізніше відновив конституційне правління і намагався протистояти впливу Росії.

18 вересня 1885 р. обидві частини Болгарії були об’єднані,

а через два місяці Сербія оголосила війну Болгарії. У вирішальній битві сербські війська були розбиті. 19 лютого 1886 р. при прямому втручанні Росії і Австро-Угорщини був укладений Бухарестський мирний договір. 7 вересня 1886 р. князь Олександр, який змінив свій політичний курс і перейшов на сторону лібералів, під тиском Росії був вимушений відректися від престолу. Після довгих переговорів князем Болгарії вибрали австрійського ставленика принца Фердинанда Кобурзького, проте Росія довго відмовлялася його визнати.

На самому початку правління Фердинанда I зовнішня і внутрішня політика Болгарії знаходилася в руках прем'єр-міністра С.Стамболова, який віддавав перевагу курсу на співпрацю із західними державами і стримане відношення до Туреччини, а не на союз з Росією.

У 1894 р. незадоволеність політикою Кабінету міністрів досягла найвищої межі. Фердинанд I під загрозою нового перевороту відправив уряд С.Стамболова у відставку. Новим прем'єром став К.Стоїлов. У березні 1895 р. екс-прем'єра було вбито. Після загибелі С.Стамболова Фердинанд I встановив „особистий режим”, що тримався на страху і корупції. Не залишилося жодного політика, здатного реально протистояти свавілля Фердинанда I, який проводив пронимецьку політику, і Болгарія перетворилася на вірного союзника Німеччини і Австрії. Боротьба між лібералами і консерваторами закінчилася поразкою і тих, і інших, тому що при новому режимі місце політиків зайняли царедворці.

На межі XIX ст. – XX ст. у Болгарії виникає цілий ряд політичних партій. Частина русофілів створила Демократичну партію. Д.Цанков оформив помірковане крило Ліберальної партії в прогресивно-ліберальну партію, яка виявилася нездатною визначити свій внутрішньополітичний курс. У зовнішній політиці вона дотримувалася проросійської орієнтації. У 1902 р. від Демократичної партії відкололася Радикальна демократична партія. Радикальні демократи були супротивниками регулярної армії, закликали роздати населенню зброю і амуніцію. Крім того, вони пропонували об'єднати Болгарію, Сербію, Чорногорію і Грецію в Балканську конфедерацію. Консерватори перейменували себе в Народну партію і змінили зовнішньополітичний курс.

У 1891 р. було створено Болгарську соціал-демократичну партію, ідеологія якої була заснована на ідеях марксизму. У 1894 р. Д.Благоев заснував Болгарську робітничу соціал-демократичну партію. Іншою партією схожої орієнтації був Болгарський зем-

леробський народний союз (БЗНС). БЗНС відстоював соціал-демократичну орієнтацію держави, парламентську монархію, незалежну зовнішню політику.

У вересні 1908 р. в Софії відбулося декілька секретних зустрічей Фердинанда I з австрійським імператором Францом-Йосифом. 22 вересня 1908 р. в тирновській церкві Святих сорока мучеників відбулася урочиста церемонія проголошення нової держави – Царства Болгарії.

У результаті балканських війн Болгарія позбулася значних територій. За Бухарестським мирним договором від 10 серпня 1913 р., майже вся Македонія була розділена між Сербією і Грецією, а Південна Добруджа передана Румунії. За Константинопольським мирним договором від 29 вересня 1913 р., місто Адріанополь з навколишньою територією було повернене Туреччині. Балканський союз припинив своє існування а Болгарія, що не одержала від воєн особливих вигод, повернулася в австро-німецький табір.

Після 1878 р. Македонія була єдиною слов'янською країною, яка повністю залишалася під владою турецького султана. Внаслідок припливу мусульманського елемента до Македонії та еміграції частини македонців етно-демографічна ситуація краю змінилася на шкodu корінним мешканцям. В результаті у 1881 р. в деяких місцевостях Македонії почалися заворушення, які влада швидко придушила. Сусідні держави Болгарія, Сербія і Греція у 80-ті роки XIX ст. розгорнули активну пропаганду з метою повернення македонців на свій бік.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. у суспільному житті Македонії відбулися певні позитивні зміни. Формувалася македонська інтелігенція, яка дбала про піднесення національної свідомості. У 1890 р. в її середовищі відновилася дискусія про македонську літературну мову. Розгорнувся масовий рух проти болгарського екзархату.

Важке економічне становище македонського населення стимулювало визвольний рух. Насамперед з'явилися численні партизанські загони (чети), які нападали на представників турецької влади та її прислужників. Подекуди виникли таємні гуртки, а наприкінці 1893 р. в Салоніках була заснована Внутрішня Македонська Революційна Організація, головну роль в якій відігравала патріотична інтелігенція. У 1896 р. вона була перейменована на Внутрішню Македонсько-Одрінську Революційну Організацію (ВМОРО). У статуті організації було сформульовано

її головну мету – боротьба за політичну автономію Македонії у складі Туреччини.

На протипагу ВМОРО 1894 р. у Софії група проболгарськo налаштованих вихідців з Македонії та Фракії, а також болгарських відставних офіцерів утворила Македонський Верховний Комітет, членів якого називали „верховістами”. Між двома організаціями розгорнулося суперництво за керівництво македонським рухом. На початку 1901 р. більшість членів Центрального комітету ВМОРО була заарештована турецькою поліцією. Восени 1902 р. „верховісти” спровокували Горноджумайське повстання, з яким турки легко розправилися.

20 липня 1903 р. спалахнуло нове повстання, уже під керівництвом ВМОРО. Оскільки на цей день припадає свято пророка Іллі, воно увійшло до історії під назвою Ілліденського повстання. Турецька влада кинула проти повсталих значні військові сили і наприкінці липня придушила його. Жорстокі репресії щодо повстанців і мирного населення, викликали широкий міжнародний резонанс. Під тиском європейських держав Порта зобов’язалася провести у Македонії реформи.

В останній чверті XIX ст. політичне життя Греції розвивалося в рамках парламентської демократії. Сформувалися дві чітко окреслені політичні сили Прогресивна Партія Х.Трикупіса і Національна Партія Т.Деліаніса. Між ними велася боротьба за владу. Оскільки симпатії грецького суспільства частіше схилялися на бік „прогресистів”, то їхній лідер Х.Трикупіс з невеликими перервами був керівником уряду у 1875-1895 рр. і за цей час провів важливі адміністративні реформи, які дозволили Греції стати однією з найдемократичніших держав на Балканах. Кабінет Х.Трикупіса провадив активну зовнішню політику. У липні 1881 р. Туреччина передала Греції Фессалію та частину Епіру. У 1895 р. Прогресивна Партія програла вибори, а її лідер, позбувшись прем’єрського крісла, залишив Грецію.

У 90-х роках загострилося критське питання. 1896 р. уряд Т.Деліаніса спрямував на допомогу критським повстанцям регулярну армію та загопи добровольців. 1897 р. розпочалася грецько-турецька війна, яку греки програли. У 1899 р. уряд знову взяли до своїх рук „прогресисти”, очолювані новим лідером Г.Теотокісом. Але й він не зміг створити міцного кабінету.

На початку XX ст. двопартійна система у Греції вичерпала себе, а політичне життя набрало характеру безпринципної кланової боротьби, в тіні якої процвітали корупція, інтриги, про-

текціонізм. У 1908 р. критський парламент ухвалив рішення про приєднання острова до Греції. Під тиском західних держав грецький уряд відмовився анексувати Крит, чим викликав загальне невдоволення в країні.

Навесні 1909 р. в Афінах виникла офіцерська організація „Військова Ліга”, навколо якої об’єдналися усі опозиційні сили. У серпні 1909 р. члени ліги почали повстання, яке завдяки підтримці широкого загалу перемогло. До керівництва державою прийшов Тимчасовий уряд, на чолі якого став лідер новоутвореної Ліберальної Партії Е.Венізелос. Наступного року відбулися вибори до грецького парламенту. Вирішальну перемогу на них здобула Ліберальна Партія. У 1911 р. була прийнята нова Конституція.

Тим часом міжнародні відносини на Балканах дедалі більше загострювалися. В результаті двох балканських війн до Греції відійшли о. Крит, Егейська Македонія з м. Салоніки і частина Західної Фракії з портом Кавала. Залишалося нерозв’язаним питання про Егейські острови, які до балканських війн належали Туреччині, а в ході військових операцій були окуповані грецькими військами. Міжнародний престиж Греції як найбільшої за територією Балканської держави зростає.

Участь у війні з Туреччиною (1877-1878 рр.) та її поразка дали змогу Румунії отримати повний державний суверенітет та розширити свою територію. Це мало важливе значення для подальшого політичного та економічного розвитку країни, яка у 1881 р. перетворилася на королівство. Ще у 50-ті роки ХІХ ст. в країні склалася фактично двопартійна система, хоча з формального боку Ліберальна Партія сформувалася у 1875 р., а Консервативна – 1880 р. Проте жодна з них не мала чіткої політичної структури, виразної програми; обидві були прихильницями монархії, відстоювали велике землеволодіння і дбали про промисловий розвиток Румунії.

Зовнішня політика Румунії після Берлінського конгресу зазнала суттєвих змін. У 1883 р. вона приєдналася до Троїстого союзу і тим самим віддалилася від Росії. Зближення з Австро-Угорщиною суперечило національним інтересам Румунії, оскільки вона змушена була відмовитися від претензій на Трансильванію. У зв’язку з цим Румунія намагалася триматися по можливості нейтральних позицій. На початку Першої світової війни Румунія зволікала з тим, щоб визначитися остаточно, на якому боці їй виступати, хоча загалом дотримувалася антантофільської орієн-

тації.

Наприкінці XIX ст. албанський культурно-освітній рух поступово політизувався. У червні 1878 р. в м. Прізрен було створене політичне об'єднання під назвою Албанська Ліга (Прізренська Ліга), яка поставила перед собою завдання відстояти національні права албанців у рамках Османської імперії. Ліга створила свої збройні формування. Вони були задіяні головним чином у боротьбі з Чорногорією. Однак як тільки Порта на вимогу західних держав передала Чорногорії призначену їй Берлінським конгресом територію, Албанська Ліга змінила свою політичну орієнтацію і восени 1878 р. поставила перед турецьким урядом вимоги надання автономії Албанській області, запровадження албанської мови в адміністрації, відкриття албанських шкіл, використання усіх доходів на місцеві потреби. Цей проект здобув широку підтримку по всій Албанії. Відмова султана задовольнити ці вимоги призвела до зростання антиосманських настроїв серед албанців. 1881 р. Центральний комітет Албанської Ліги проголосив себе Тимчасовим урядом. Туреччина скерувала проти нього війська і розгромила албанські військові формування. Після розгрому ліги албанський національний рух залишився без легального політичного керівництва.

Ситуація почала змінюватися на початку XX ст. У ряді районів Албанії в 1905 і 1907 рр. спалахнули заворушення, які Порта придушила за допомогою військової сили. Розгромивши відкриті повстанські виступи, турецька влада не змогла подолати партизанський рух, що набув загрозливих розмірів.

У листопаді 1908 р. в м. Монастир відбувся Національний конгрес, який обговорив програму албанського національного руху. Невдовзі виявилось, що нове турецьке керівництво не збиралося надавати права нетурецьким народам. У Албанії розгорнулася нова хвиля антитурецького партизанського руху, який переріс у повстання. Турецька влада пообіцяла албанцям піти на поступки. Оскільки Туреччина своїх обіцянок не виконала, то навесні 1912 р. в Албанії спалахнуло загальне повстання, яке мало вагомий вплив на політичну ситуацію в імперії. Після державного перевороту 1912 р. в Стамбулі нова влада дозволила албанцям приступити до розбудови автономної держави.

Поразка Туреччини в першій Балканській війні і загроза поділу Албанії поставила на порядок денний питання про утворення незалежної держави. У листопаді 1912 р. у м. Вльорі був скликаний албанський Національний конгрес, який проголо-

сив незалежність Албанії і створив тимчасовий уряд на чолі з І.Кемалем. У 1913 р. незалежність Албанії підтвердила Лондонська мирна угода і конференція послів великих держав, які взяли на себе колективний протекторат над Албанським Князівством.

Балканські війни

Після проголошення незалежності Болгарія активізувала свою зовнішню політику. Чільне місце у ній посідало питання про подальшу долю Македонії та Південної Фракії. Але тут інтереси Болгарії зустрілися з претензіями Сербії та Греції, які також прагнули розширити свої території за рахунок Македонії. Суперництво балканських держав у македонському питанні тісно перепліталось з конфронтацією Росії та Австро-Угорщини у регіоні. У лютому 1912 р. між Болгарією та Сербією була підписана угода, яка заклала підвалини Балканського Союзу. У травні 1912 р. подібна угода була укладена між Болгарією і Грецією. Вінцем формування Балканського Союзу було приєднання до нього Чорногорії.

Мобілізувавши свої армії, союзники 5 жовтня 1912 р. оголосили війну Туреччині. Нециристь урядів держав-учасниць Балканського Союзу не дала змоги створити єдине військове командування і розробити загальний план ведення війни. Тому кожна армія вела військові дії відповідно до політичних цілей свого уряду.

На Фракійському театрі болгарська армія швидко зламала опір турецьких військ і повела успішний наступ на Адріанополь. На західному театрі військових дій – у Македонії та сусідніх областях-союзники мали перевагу в силах. Завдяки цьому сербські та чорногорські війська домоглися швидких успіхів у Північній Македонії, Косово та Північній Албанії. Грецькі війська опанували Епір, Фессалію і Південну Македонію. Впродовж одного місяця основні сили турецької армії на Балканах були майже повністю розбиті.

У середині грудня в Лондоні зібралися делегації урядів держав-учасниць Балканського союзу і Туреччини, яким було доручено виробити умови миру. Після тривалих дискусій і консультацій союзники висунули вимогу до Порти поступитися усіма своїми володіннями на Балканах. Переговори набули затяжного характеру, виявилися серйозні суперечності і між союзниками. Тим часом молодотурецькі лідери, вважаючи умови союзників

принизливими для Туреччини, у січні 1913 р. організували новий державний переворот. Утворений ними уряд відкликав своїх представників з лондонських переговорів. Розпочалася нова фаза першої Балканської війни. Спроби турецьких військ взяти реванш над своїми противниками закінчилися безрезультатно, і Туреччина погодилася на відновлення переговорів. Під час другого туру лондонських переговорів за основу були взяті умови, досягнуті в ході першого туру. У травні 1913 р. Лондонську мирну угоду було підписано. Згідно неї Туреччина відступила державам-переможницям свої володіння на захід від лінії Мідія-Енос. Албанію визнали незалежною державою. Питання про її кордони та про долю островів Егейського моря передавалися на розгляд великих держав.

Суперечності між союзниками, що виявилися під час лондонських переговорів, незабаром переросли у відкриту конфронтацію. Її причиною стали непорозуміння, що виникли навколо поділу відвойованих Туреччини територій. Сербська сторона висунула новий принцип розподілу, згідно з яким кожна держава повинна отримати ту територію, котру в ході війни захопили її війська. З цим погоджувалась і Греція. 1 червня 1913 р. Сербія і Греція уклали між собою таємну угоду, спрямовану проти Болгарії. Зважаючи на внесок Болгарії у розгром Туреччини, її уряд наполягав збільшити свою частку при розподілі відвойованих територій. Оскільки колишні союзники на це не погодились, справа дійшла до війни.

У червні 1913 р. за наказом царя Фердинанда болгарська армія перейшла в наступ проти колишніх союзників. Болгарам чинили запеклий опір сербські, грецькі і чорногорські війська, які чисельно переважали противника. Болгарське командування змушене було припинити наступ і перейти до оборони. Тим часом румунський уряд віддав наказ своїм військам увійти на болгарську територію. Не зустрічаючи опору, вони окупували майже всю Північну Болгарію і рушили на Софію. Безвихідним становищем Болгарії скористався Туреччина, війська якої перетнули демаркаційну лінію Мідія-Енос і зайняли майже всю Північну Фракію. Внаслідок тиску Росії та її союзниць – Англії та Франції. Сербія, Греція, Румунія погодились на мирні переговори з Болгарією, які в середині липня 1913 р. розпочалися в Бухаресті.

Після тривалих дискусій 28 липня 1913 р. була підписана Бухарестська мирна угода, за якою Болгарія була змушена

відступити Румунії Південну Добруджу. Майже всю Македонію поділили між собою Греція і Сербія. Болгарії залишилася лише Пірінська Македонія. За Болгарією була визнана Західна Фракія, що давало їй вихід до Егейського моря. Болгарсько-турецькі відносини були врегульовані мирною угодою, підписаною у вересні в Стамбулі.

Контрольні запитання:

- 1. Які спільні і відмінні риси становища польських земель у складі різних держав?*
- 2. Вкажіть особливості політизації національного руху народів Прибалтики.*
- 3. Які наслідки австро-угорської угоди 1867 р.?*
- 4. Яку роль відіграли молодочехи і старочехи у політизації національного руху чехів?*
- 5. Яке значення мав Берлінський конгрес для балканських держав?*
- 6. Які чинники впливали на характер національного руху хорватів у др. пол. XIX ст.?*
- 7. У чому особливість зовнішньополітичної орієнтації Чорногорії у др. пол. XIX ст.?*
- 8. Яка роль Прізренської ліги в державотворенні албанців?*
- 9. Зазначте головні причини та наслідки Балканських війн.*

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. Утворення Королівства Сербів, Хорватів та Словенців.
2. Македонія під час війни.
3. Участь Болгарії у війні.
4. Греція в роки війни.
5. Албанія в політиці європейських держав.
6. Румунія за часів Першої світової війни.
7. Утворення Угорської республіки.
8. Чеське і словацьке питання в роки війни
9. Утворення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки
10. Народи Прибалтики в роки війни.
11. Проголошення незалежності Польщі.

Створення Королівства Сербів, Хорватів та Словенців

Ще в серпні 1914 р. сербським військам вдалося завдати поразки австро-угорській армії. Її командування тимчасово припинило дії проти Сербії й перекинуло основні сили на Східний фронт. Війна послабила конфлікт панівної партії радикалів з офіцерами шовіністичної „Чорної Руки”, до уряду Н.Пашича після реорганізації в грудні 1914 р. увійшли молодорадикали („самостальці”) та прогресисти („напредняки”). Декларація в Ніші проголосила мету „визволення і об’єднання всіх поневолених братів сербів, хорватів і словенців”. Насправді йшлося про „Велику Сербію” на чолі з Карагеоргійовичами. Після появи на Балканському фронті німецької армії, та оголошення Болгарією війни Сербії, армія останньої змушена була на початку 1916 р. евакуюватись на острів Корфу, де перебував сербський уряд.

Незважаючи на залежність від сербської підтримки, чорногорський король Нікола відкидав пропозицію об’єднання військ через власні претензії на землі Австро-Угорщини, суперництво з Карагеоргійовичами і плани „Великої Чорногорії”. У червні 1915 р. чорногорці без погодження з союзниками окупували північ Албанії, що ледве не стало причиною конфлікту з сербською армією. Австро-угорський наступ після нетривалого опору змусив чорногорську армію залишити Цетинье. Відмовившись прийняти

ультиматум, король Нікола втік з країни, а деморалізоване військо розійшлося по домівках, і лише невеликий загін дістався на Корфу. В лютому 1916 р. було завершено окупацію гірської Чорногорії.

У Хорватії та Словенії воєнний стан від початку війни обмежив конституційні свободи, парламентаризм і самоврядування. Сформовані в слов'янських областях полки скеровувалися на небезпечні ділянки фронту. Це спонукало до дезертирства. На початку війни клерикальна преса, народна і національно-прогресивна партії словенців (католики і ліберали) демонстрували лояльність монархії. Лише невелика група емігрантів наприкінці квітня 1915 р. утворили у Лондоні Югослов'янський комітет на чолі з А.Трумбичем. Комітет налагодив контакти з дипломатами Антанти і Сербії, осередками еміграції в Америці. Комітет залежав від сербського уряду, який частково його фінансував. Його провідники проголошували, що злука з Сербією може відбутися лише на засадах широкої автономії.

Поразки австро-угорського війська в грудні 1914 р. змінили орієнтацію партій. У квітні 1915 р. на таємній зустрічі в Трієсті їхні представники з Хорватії-Славонії, Штирії, Гориці та Крайни підтримали ідею лондонського комітету про злуку південних слов'ян габсбурзької монархії в самостійну державу. Програма набувала прибічників під впливом внутрішньої кризи монархії, її воєнних поразок. Влітку 1917 р. почалися переговори представників Югослов'янського Комітету з прем'єр-міністром Сербії Н.Пашичем. 20 липня 1917 р. на о. Корфу було підписано так звану Корфську декларацію. У ній йшлося про намір створити спільну державу на всіх теренах „триім'яного народу” сербів, хорватів і словенців на чолі з династією Карагеоргійовичів.

На відміну від Н.Пашича з його ідеєю Великої Сербії, А.Трумбич вбачав у декларації програму широких прав Хорватії та інших земель в єдиній державі. Першими почали виконувати Корфську декларацію словенці.

6 жовтня 1918 р. у Загребі виникло Центральне Народне Віче з депутатів саборів Хорватії, Боснії та Герцеговини та ландтагів Крайни, Істрії, Далмації. Воно мало на меті встановити суверенітет на засадах політичної та економічної демократії, а 19 жовтня оголосило себе єдиним законним політичним представником південнослов'янських областей Австро-Угорщини. Від імені віча С.Прибічевич 29 жовтня запропонував саборові проект резолюції про розрив з Габсбургами. Хорвато-сербська коаліція,

що раніше схилялася до співпраці з угорцями, ввійшла до Народного Віча, яке очолило „Державу Словенців, Хорватів та Сербів” (Держава СХС). Хорватський сабор проголосив відокремлення південнослов’янських теренів від Австро-Угорщини.

Сербський уряд і Черногорський Національний Комітет у Парижі виступали проти повернення короля Ніколи. Сербські радикали і сербський королівський двір пропагували об’єднання південнослов’янських земель навколо Белграда. Експансія Італії, відступ австро-угорський військ і зростання анархії штовхали Народне Віче до злуки Держави СХС з Сербією. У середині листопада криза у Державі СХС поглибилася. Народне Віче після тривалих суперечок між хорватсько-сербською коаліцією ухвалило з’єднати Державу СХС із Сербією та Черногорією.

1 грудня 1918 р. в Белграді А.Павелич зачитав від імені Народного Віча звернення, а від імені короля принц-регент Олександр Карагеоргійович проголосив Королівство Сербів, Хорватів і Словенців. Цей день став днем народження Югославії. Головою уряду було призначено С.Протича. Вісім міністрів представляли Сербію, шість Хорватію, по два Словенію і Боснію, один Черногорію. Нова держава була конституційною монархією на чолі з династією Карагеоргійовичів, і король мав право разом з парламентом (скупщиною) на законодавчу владу. Відкритим залишалося питання про кордони нової держави.

Македонія під час війни

Напередодні війни Македонія була поділена між Сербією, Болгарією і Грецією. З початком війни в цих державах проводилась мобілізація македонської молоді до армій, які повинні були захищати інтереси воюючих країн. З перших днів війни активізувалася діяльність Внутрішньої Македонсько-Одрінської Революційної Організації (ВМОРО), керівництво якої в основному орієнтувалось на Болгарію. Лише окремі македонські чети виступали за утворення автономної Македонії в складі федерації балканських народів.

З нападом Болгарії на Сербію в жовтні 1915 р. македонці опинилися по обидва боки фронту і були змушені воювати один проти одного в арміях Болгарії і Сербії. Центральний комітет ВМОРО звернувся із закликом до всіх македонців підтримувати воєнні дії болгарської армії, у складі якої перебувала частина колишніх четників. Внаслідок розгрому Сербії болгарська армія

захопила всю Вардарську і частину Егейської Македонії.

Від початку війни нечисленна македонська еміграція вважала, що настав новий етап у вирішенні македонського національного питання. Відомий громадсько-політичний діяч К. Місирков оголосив, що македонці виступають за об'єднання в єдиній державі. Активну політичну діяльність проводили македонські емігранти у Швейцарії, які створили „Македонське Товариство Незалежності Македонії”. Метою товариства була пропаганда ідеї незалежності Македонії. Корфська декларація 1917 р. ані словом не згадала про македонський народ як складову частину майбутньої об'єднаної держави. Після проголошення 1 грудня 1918 р. Королівства Сербів, Хорватів і Словенців так і не було реалізовано ідею створення єдиної македонської держави.

Участь Болгарії у війні

Враховуючи вигідне стратегічне становище Болгарії на Балканах, країни Антанти і Центральних держав намагалися кожна схилити її до військового союзу. У Софії посилювалися германофільські настрої, які підтримував цар Фердинанд. Проти германофільської політики уряду виступали опозиційні партії народовців, радикалів, прогресистів, землеробців і широких соціалістів. Проти вступу Болгарії у війну рішуче виступала партія соціалістів-тісняків. Хитання Болгарії між двома блоками воюючих держав продовжувалося до серпня 1915 р. Вирішальну роль у прийнятті рішення про вступ у війну на боці Центральних держав відіграли воєнні успіхи Німеччини і Австро-Угорщини в 1915 р., які створили враження про остаточну перемогу над країнами Антанти. 3 вересня 1915 р. було підписано болгаро-турецьку угоду, а 6 вересня – союзний договір між Болгарією, Німеччиною і Австро-Угорщиною. З їх підписанням оформився Четвертий союз.

У ніч на 15 жовтня 1915 р. болгарська армія перейшла в наступ проти Сербії. Від січня 1916 р. вона була змушена власними силами утримувати Салонікський фронт. Перемоги болгарської армії в кінці 1915 р. сприяли тому, що колишні опозиційні партії, за винятком соціалістів-тісняків, підтримали уряд.

Зі вступом у війну Румунії на боці країн Антанти наприкінці серпня 1916 р. Болгарія у вересні відкрила разом з німецькими і турецькими військами новий фронт. Війна на два фронти, що супроводжувалася мобілізацією працездатного населення,

згубно відбилася на болгарській промисловості і сільському господарстві. У країні зростали антивоєнні настрої, які особливо посилились після Лютневої революції в Росії. У ряді міст Болгарії відбулися антивоєнні виступи.

Антивоєнний рух зростав по мірі військових невдач держав Четвертого союзу в 1918 р. У травні 1918 р. у відставку пішов пронимецький уряд В.Радославова і лідер антантофільської партії демократів О.Малінов сформував новий кабінет. Проте новий уряд продовжував політику тих самих сил, які диктували волю попередньому кабінету міністрів.

У середині вересня 1918 р. відступ своїх військ болгарський уряд намагався зупинити силою, пославши проти них юнкерів і кінних гвардійців, які розстрілювали відступаючих. Такі дії уряду викликали загальне обурення фронтовиків, які розпочали похід на столицю під гаслом „Смерть винуватцям розгрому”. Уряд, виславши назустріч повсталим делегацію для ведення переговорів водночас мобілізував сили для розгрому повстання. 27 вересня в Радомирі повсталі оголосили Маніфест про скинення монархії і проголошення Болгарії республікою. Наступ фронтовиків на столицю примусив болгарський уряд вступити у переговори з Антантою. 29 вересня 1918 р. в Салоніках було підписано перемир'я, за яким Болгарія капітулювала.

У той час як в Салоніках провадилися переговори, колони повсталих рухались на Софію. У ніч на 30 вересня до столиці прибули основні сили 217-ї німецької дивізії які з частиною вірних урядові болгарських військ до 2 жовтня зуміли розгромити повстання. Скомпрометований зв'язками з Німеччиною і поразкою у війні цар Фердинанд 3 жовтня 1918 р. зрікся престолу і виїхав з Болгарії. Проте монархія була збережена. На престол зійшов син царя Борис, який включив до складу реорганізованого уряду представників Болгарського Землеробського Народного Союзу і широких соціалістів.

Греція в роки війни

Міжнародне становище Греції напередодні війни було нестабільним. Перемоги, здобуті у Балканських війнах, сприяли поширенню в країні націоналізму у формі панеллінізму. Великогрецький націоналізм позначився на проведенні зовнішньої політики країни, в якій значна увага приділялася здійсненню анексіоністських планів. Проте у грецьких правлячих колах не

було єдності в питанні вибору орієнтації між блоками держав. Король Константин і його оточення з великих землевласників, верхівки грецької армії і частини офіцерства віддавали перевагу союзу з Німеччиною і Австро-Угорщиною. Проантантівську позицію займали політики, які гуртувалися навколо прем'єр-міністра Е.Венізелоса. Його підтримували представники промислової і торгової буржуазії, службовці державних установ і частина інтелігенції. З початком війни король і уряд не визначили своїх позицій і оголосили про нейтралітет Греції.

Зі вступом Туреччини у війну на боці Центральних держав загострилася боротьба двох політичних таборів Греції з питань нейтралітету. 30 вересня 1915 р. війська Антанти почали висадку у Салоніках. Вихід наприкінці 1915 р. болгарських і німецьких військ на кордони Греції поставив Грецію перед вирішальним вибором. Король і його оточення були противниками вступу у війну на боці Антанти. У 1916 р. західні союзники посилили політичний, економічний і військовий тиск на Грецію. 7 червня 1916 р. військове керівництво Антанти оголосило часткову блокаду грецького узбережжя і пред'явило ультиматум встановити контроль союзних військ над внутрішнім управлінням країни. У ніч на 1 вересня 1916 р. союзники інспірували в Салоніках повстання частин грецького гарнізону, який оголосив незалежність Егейської Македонії від афінського уряду. 9 жовтня Е.Венізелос створив на о. Крит Тимчасовий уряд. Проте король сформував новий уряд який оголосив про дотримання політики „військового нейтралітету”. Тимчасовий уряд Е.Венізелоса переїхав до Салонік під захист союзних військ і створив Комітет Національної Оборони, який розпочав мобілізацію військ для допомоги Антанті. 23 листопада 1916 р. комітет Венізелоса оголосив війну Болгарії і Німеччині. 8 грудня держави Антанти встановили блокаду всієї території Греції, яка спричинила голод і масові захворювання серед населення.

Вступ у війну США значно послабив у Греції позиції германофілів. Венізелісти при підтримці союзників зуміли протягом весни-літа 1917 р. захопити кілька грецьких островів, поширити свій вплив на територію Центральної Греції. 15 червня 1917 р. король передав владу сину Олександру. На прохання останнього було сформовано новий проантантівський уряд на чолі з Е.Венізелосом, що негайно оголосив війну державам Четвертого союзу. Перехід Греції на бік Антанти дав можливість розробляти нові наступальні операції на Балканах. Після підписання

перемир'я з Болгарією грецькі війська розпочали окупацію островів Егейського моря, захопили Ізмир. Проте наприкінці війни союзники дали зрозуміти грецькому уряду, що його претензії на великі території будуть задоволені лише частково.

Албанія в політиці європейських держав

З початком війни Австро-Угорщині не вдалося втягнути Албанію у війну проти Сербії. Через це німецький князь, проголошений албанським королем Відом 3 вересня 1914 р. повернувся до Берліну. Албанія стала легкою здобиччю для сусідніх держав. Греція ввела свої війська у південну Албанію і у жовтні 1914 р. створила на окупованій території свою цивільну адміністрацію. Італії Антанта дала згоду на окупацію її військами порту Валон. Територія Албанії стала розмінною монетою у дипломатичній грі великих держав. За секретним Лондонським договором від 26 квітня 1915 р. союзники розподілили між собою територію Албанії, що фактично перекреслило їх попереднє рішення 1912 р. про утворення Албанії.

На початку червня 1915 р. сербські війська окупували більшу частину Албанії. Чорногорські війська до кінця червня окупували Північну Албанію. Згодом замість сербських і чорногорських прийшли австро-угорські та болгарські окупаційні війська, які окупували Центральну і Північну Албанію. Усі окупанти в широких масштабах вивозили з країни сільськогосподарську продукцію.

Насильства іноземних окупантів загострили національні почуття албанського народу. Активні політичні діячі зібрались у Шкодрі і створили таємний Патріотичний Комітет, який організував свої відділення по всій країні. Згодом французьке командування було змушене вивести окупаційні грецьку і французьку армії і 10 грудня 1916 р. підписало з представниками албанських патріотів протокол, за яким створювалась Автономна область в складі Корча і залежних від неї округів Бокліста, Кольоня, Опар і Гора. У автономній області албанська мова стала офіційною, запроваджувався національний прапор, створювались мобільні загони албанської жандармерії для захисту населення, відкривались школи.

У жовтні 1918 р. на території Албанії з'явилися італійські, англійські і сербські війська. 25 грудня 1918 р. в Дурресі відбувся Національний Конгрес. Учасники зібрання одностайно

висловилися за відновлення незалежності та територіальної цілісності країни. Конгрес затвердив склад Тимчасового уряду на чолі з Турхан-пашею й доручив йому відстоювати національні інтереси на міжнародній арені.

Румунія за часів Першої світової війни

Па початку Першої світової війни Румунія зволікала з тим, щоб визначитися остаточно, на якому боці їй виступити і було прийнято пропозицію прем'єр-міністра І.Бретіану про здійснення тактики „збройного вичікування”. 1 жовтня 1914 р. було укладено російсько-румунську конвенцію, відповідно до якої Росія, по-суті, виступала гарантом територіальної цілісності Румунії. В середині серпня 1916 р. в Бухаресті були підписані таємний союзний договір і воєнна конвенція між Румунією та державами Антанти про вступ у війну проти Четвертого союзу. Румунія оголосила війну Австро-Угорщині, намагаючись уникнути конфлікту з іншими країнами блоку. Однак уже через кілька днів Німеччина, Болгарія та Османська імперія оголосили війну королівству.

Розпочата Румунією військова кампанія проходила невдало. Наступ румунської армії в Трансильванії був зупинений. Австро-німецькі війська розпочали наступ і вдерлися в межі „старого королівства”. 6 грудня 1916 р. вони зайняли Бухарест, а залишки румунської армії відступили на північ. Критичне становище на румунському фронті вдалося подолати за допомогою рішучих дій російської армії, яка на зламі 1916-1917 рр. зупинила наступ австро-німецьких військ і тим самим по суті врятувала королівство від повної окупації. На початку січня 1917 р. фронт стабілізувався.

Підсумки війскової кампанії були для Румунії надзвичайно сумними – понад дві третини її території зайняли ворожі війська і на ній встановився жорстокий окупаційний режим. Окупована зона Румунії була спустошена. Населення протестувало проти насилля й тотальних поборів, зриваючи терміни поставок, організовуючи саботаж на виробництві. За опір окупантам румунам доводилося розплачуватись життям або ув'язненням у тюрмах та концтаборах.

Спроби австро-німецьких військ наприкінці липня 1917 р. оточити і знищити румунську армію закінчилися безрезультатно. Бойові дії цього періоду виявили високу боєздатність румунських

військ, а плани австро-німецького командування зазнали краху. Восени 1917 р. відновлена та поповнена румунська армія змогла зайняти всю лінію фронту. У грудні румунський уряд уклав перемир'я з державами Четвертного союзу. У січні-лютому 1918 р. королівські війська окупували Бессарабію.

5 березня 1918 р. між Центральними державами та Румунією був укладений прелімінарний мир, згідно з яким Румунія позбавлялася Південної та Північної Добруджі. Остаточний мирний договір з Четвертним союзом було підписано у травні 1918 р. Окрім уже зафіксованих умов, до Румунії переходила також Бессарабія.

Поразка держав Четвертного союзу у війні створювала для Румунії сприятливі можливості для утвердження державної самостійності та нових територіальних надбань. У листопаді 1918 р. румунська територія була звільнена від німецьких військ, а Бухарестський мирний договір був денонсований. У цьому ж місяці румунські війська окупували Північну Буковину. Водночас Румунія повернула собі Північну та Південну Добруджу. На завершальному етапі Першої світової війни в Трансильванії розгортався визвольний рух румунського населення. На зборах в Алба-Юлії 1 грудня 1918 р. було прийнято декларацію про об'єднання Трансильванії з Румунією. Королівський уряд затвердив головні положення цієї декларації, а до Трансильванії були введені румунські війська.

Утворення Угорської республіки

На початку війни Угорщина сподівалася посилити вплив на Балканах і придушити національні рухи. За війну виступили панівна партія національної праці, а також опозиційні незалежники і конституціоналісти. Проти війни виступили лише соціал-демократи. В Угорщині зберігся парламент, але було запроваджено воєнний стан, лютували військові суди, створено концентраційні табори. Антивоєнні настрої поєдналися з національними рухами у Словаччині, Трансильванії, Хорватії, Славонії, інших землях.

У червні 1916 р. граф М.Карої вийшов з Партії Незалежності і створив „Партію Незалежності та 1848 року”. Ватажки опозиції вимагали контролю над урядом і командуванням, відставки прем'єра Тиси і створення коаліційного кабінету.

Вторгнення румунів до Трансильванії поклато край апатії. У вересні 1916 р. почалися дебати про зовнішню політику. У

середині угорської опозиції діяли дві течії: ліберала М.Карої та поміркованого Д.Андраші. Перший пропонував послідовну демократизацію, а праве крило закликала лише до обмежених реформ. У червні 1917 р. оформився Блок боротьби за виборчу реформу на чолі з Карої та соціал-демократом Ш.Гарбаї, який поставив вимоги загального виборчого права і миру без анексій та контрибуцій. Невдовзі формування уряду було доручене конституціоналістові графу М.Естергазі, близькому за поглядами до Д.Андраші. Зростали незгоди щодо змісту австро-угорської економічної угоди, щодо робітничих і національних рухів, можливості миру з Росією, відносин Центральних держав. Призначення в серпні 1917 р. прем'єром консерватора Ш.Векерле не покращило ситуації.

Звістка про жовтневий переворот в Росії активізувала соціальний рух. Наприкінці листопада Центральні держави уклали перемир'я з більшовиками. Демонстранти вимагали миру і закликали наслідувати російський приклад. Загальний страйк у січні 1918 р. спричинив чергову кризу. Партія М.Карої вийшла з уряду. У липні, після провалу на італійському фронті уряд скоротив норми видачі хліба, що дало привід до страйку. Серед опозиційних груп соціал-демократії вирізнилися ліві антимилітаристи і прибулі з Росії радикали на чолі з Б.Куном.

У жовтні 1918 р. двоєдина Австро-Угорська монархія Габсбургів припинила існування. 16 листопада Національна Рада Угорщини проголосила Угорську республіку. До влади прийшли представники незалежної та радикальної партії. Уряд очолив граф М.Карої. Розпочалися демократичні реформи.

Чеське і словацьке питання в роки війни

Із запровадженням воєнного стану влітку 1914 р. громадське життя у Чеських землях та Словаччині було мілітаризоване. Всі чеські партії й депутати рейхсрату оголосили про лояльність до Габсбурзької династії. Та брак ресурсів і диктат Берліна змусили переглянути цю позицію. Пангерманісти вимагали аншлюсу Ціслейтанії. Обурення широких верств у дезертирстві з армії.

У Празі професор-філософ Т.Масарик, лідер Партії Реалістів обстоював потребу федералізації Австро-Угорщини. Він заснував конспіративну мережу з виходом на вищі щаблі у Відні, що звала себе Маффією і мала на меті готувати унезалежнення, а тимчасом повідомляти керівникам країн Антанти про настрої, потенціал і наміри Центральних держав. Удвох з Е.Бенешем вони

утворили у Парижі Чехословацьку Національну Раду. Згідно з доктриною чехословакізму, існувала спільна чехословацька нація з її словацькою гілкою. Висувалася вимога злуки королівства Чехії, маркграфства Моравії й Австрійської Сілезії та Словаччини. Під час війни чехи уклали зі Словацькою Лігою в США угоди про федеративний устрій майбутньої держави, і Т.Масарик обіцяв автономію Словаччини.

Метою діяльності Чехословацької Національної Ради (ЧНР) було проголошено визволення малих націй. Т.Масарик брав до уваги далекосяжні плани створення федерації малих держав між Балтикою і Адріатикою і намагався у Філадельфії заснувати унію представників цих країн. У Празі Національний Комітет координував дії чеських партій від соціал-демократів до поміркованих аграріїв, за винятком клерикалів й аристократії.

Локальні виступи робітників переросли у загальний страйк, коли у жовтні 1918 р. Відень спробував вивезти з Чехії сировину, продовольство, промислове устаткування, вагони, локомотиви. У Празі виникла Соціалістична Рада. Імператор Карл видав маніфест про федералізацію і дозволив діячам Національного комітету їхати до Швейцарії для обговорення з Е.Бенешем справи переобрання влади.

Національний Комітет швидко нейтралізував опір генералів, сповістив про утворення нової держави. ЧНР в Парижі проголосила себе тимчасовою владою і була незабаром визнана державами-переможцями. Словацька Національна Рада 30 жовтня 1918 р. декларувала злуку з чехами, але реальної влади вона не мала. Між керівниками республіки панував консенсус щодо пріоритетів державного суверенітету, соціальної стабільності, конституційного демократичного ладу і прозахідної орієнтації. 14 листопада 1918 р. Національні збори, що сформувалися шляхом розширення складу Національного комітету, проголосили Чехословацьку республікою та обрали президентом Т.Масарика.

Утворення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки

До жовтня 1915 р. майже половина території Білорусі опинилася під німецькою окупацією. На цих територіях відомі діячі національного руху брати Іван та Антон Луцкевичі, В.Ластовський та інші виступили з ідеєю відродження незалежності Литви і західної частини Білорусі у державній формі

Великого Князівства Литовського. Білоруські діячі домовилися з керівниками литовських та єврейських організацій про встановлення в майбутній державі конфедеративного устрою. Домовленість була зафіксована в „Універсали”, опублікованому в січні 1915 р. Однак німецьке командування оголосило, що західні білоруські землі будуть підпорядковуватися „польській короні”. На початку 1916 р. німці в окупованому краї проголосили білоруську мову рівноправною з польською, литовською та єврейською. Білоруський національний рух значно пожвавився. Були відкриті білоруські школи, створені видавництва, почали виходити газети і журнали на білоруській мові, виникати товариства і спілки. Керував цією роботою створений 1915 р. у Вільно Білоруський Народний Комітет (БНК) на чолі з А.Луцкевичем. У 1916 р. Комітет спробував домовитись з Литовським Національним Комітетом про утворення Литовсько-Білоруської держави в етнічних межах білорусів і литовців. Однак литовці відмовилися від переговорів. У січні 1918 р. у Вільно було скликано Білоруську Конференцію. На ній обрали Віденську Білоруську Раду, якій БНК склав свої повноваження.

У східній, неокупованій частині Білорусі в умовах воєнного становища національний рух був призупинений. З другої половини 1915 р. головними центрами національного руху стали Петроград, Москва, Мінськ та інші міста, де біженці-білоруси утворили свої об'єднання, осередки з вивчення становища в Білорусі, пропаганди білоруської літератури. З початку 1917 р. білоруський національний рух пожвавився. Навесні 1917 р. відновила свою діяльність Білоруська Соціалістична Громада, виникли нові партії – Білоруська Народна Громада, Білоруська Народна Партія Соціалістів, Білоруська Християнська Демократія. 8-12 липня 1917 р. у Мінську на другому з'їзді білоруських партій і організацій було створена Центральну Раду Білоруських Організацій. Основною програмною вимогою Ради було визнання автономії Білорусі у складі Росії. 15 жовтня замість Центральної була обрана Велика Білоруська Рада.

Після більшовицького перевороту Рада у спеціальному зверненні – „Грамоті до білоруського народу” – виклала свою політичну програму. У ній передбачалося: проголосити Білорусь демократичною республікою, встановити федеративні зв'язки з радянською Росією та іншими республіками, чітко розмежувати права місцевої і центральної влади, передати верховну владу виборній Крайовій раді.

Протягом листопада 1917 р. радянська влада була проголошена на всій вільній від німецької окупації території Білорусі. 15 грудня 1917 р. в Мінську розпочав роботу 1-й Всебілоруський з'їзд, на якому розгорілась боротьба навколо питання про національне самовизначення Білорусі. В ніч з 17 на 18 грудня з'їзд ухвалив резолюцію, в якій проголошувався республіканський і демократичний лад на білоруських землях. Боротьбу за реалізацію ідеї білоруської державності повинен був продовжити Виконавчий Комітет з'їзду, який очолив Ф.Гриб.

На окупованій німцями території 21 лютого 1918 р. виконком ради Всебілоруського з'їзду звернувся з Уставною грамотою до народу Білорусі, де говорилося, що білоруський народ повинен здійснити свої права на повне самовизначення. Виконком утворив уряд – Народний Секретаріат. 9 березня 1918 р. відбулося розширене засідання ради Всебілоруського з'їзду, де була прийнята друга Уставна грамота до народу Білорусі. У цьому документі Білорусь проголошувалась Народною Республікою (БНР). Президію виконкому очолив І.Серада. Законодавча влада до скликання Установчого сейму передавалася Раді Всебілоруського з'їзду. 25 березня 1918 р. на сесії Ради була схвалена третя Уставна грамота, яка проголошувала повну незалежність БНР на всіх білоруських етнічних землях. Після капітуляції Німеччини Червона Армія почала просуватися вглиб Білорусі. У лютому 1919 р. уряд БНР виїхав з Гродно у Вільно і його діяльність продовжувалася на території, окупованій поляками.

Наприкінці грудня 1918 р. пленум ЦК РКП(б) прийняв постанову про необхідність утворення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки. 31 грудня 1918 р. було утворено Тимчасовий революційний робітничо-селянський уряд, який очолив З.Жилунович. 1 січня 1919 р. Тимчасовий уряд у своєму маніфесті оголосив про утворення БРСР, через декілька днів переїхавши до Мінська.

Народи Прибалтики в роки війни

З початком Першої світової війни і аж до 1917 р. територія Литви перетворилася на арену військових дій. Німці окупували всю Литву і запровадили тут жорсткий військовий режим. Питання про незалежність стало об'єктом дискусії серед литовської інтелігенції. Представники Литви в Російській Державній думі заявили, що прагнення литовської нації – об'єднати Малу Литву

з Литвою у складі Росії і домогтися для неї широкої політичної і культурної автономії. Литовські політичні діячі запропонували представникам німецького уряду, якщо ті визнають незалежність Литви і захищатимуть її інтереси на мирній конференції, то Литва підпише з Німеччиною союз.

18-22 вересня 1917 р. у Вільнюсі відбулася Литовська конференція. Дискусії в основному викликали питання зовнішньополітичної орієнтації. Литовська інтелігенція сподівалася виграти, пов'язавши свою долю з Німеччиною, розраховуючи ще й на несприятливе для німців завершення війни. 21 вересня 1917 р. делегати конференції вибрали виконавчий орган – Литовську Тарибу, яка мала реалізувати рішення конференції. Через два дні було створено президію Тариби, яку очолив А.Смятона.

11 грудня 1917 р. Литовська Тариба проголосила „Декларацію про незалежність Литви”. У ній говорилося про відновлення незалежної Литовської держави зі столицею у Вільнюсі, розрив всіх зв'язків, які вона мала з іншими державами та встановлення „вічних, міцних союзницьких відносин Литовської держави з Німеччиною” скріплених „воєнною конвенцією, конвенцією сполучення, спільністю митної справи і валюти”. Проте німці не визнали незалежності Литви. У самій Литовській Тарибі утворилось два угруповання: ліві вимагали проголошення незалежності без конвенцій, а друге, на чолі з А.Смятоною, прагнуло підтримувати з німцями добрі стосунки і чекати більш сприятливих обставин. Після переговорів члени Тариби прийшли до компромісу.

Оскільки Німеччина не визнала незалежності Литви, то 16 лютого 1918 р. члени Тариби повторно проголосили незалежність Литви, підписавши „Акт про незалежність”. На початку квітня 1918 р. Литовська Тариба перейменувала себе в Литовську Державну Тарибу. Однак німці не погодилися її визнати і робили все можливе, щоб вона не стала самостійним державним органом.

Війна змінила політичну ситуацію в Естонії. Місцеві німці симпатизували Німеччині. Царський уряд запровадив стосовно німців у Росії численні обмеження. Опинившись в ізоляції, прибалтійські німці змушені були шукати компромісу з естонцями і латишами. У результаті переговорів між естляндським дворянством і Талліннською міською думою в 1915 р. було схвалено законопроект про самоуправління, який відкривав естонцям доступ до ландтагів. Однак російське міністерство внутрішніх справ не затвердило цей законопроект.

З відступом російської армії у 1915 р. до Естонії були стягнуті численні війська. На початку 1917 р. російська армія

в Естонії налічувала до 100 тис. осіб. Серед солдатів і моряків зростали антивоєнні настрої. Звістка про Лютневу революцію в Петрограді стала сигналом до масових страйків і демонстрацій в Таллінні. 2 березня демонстранти, до яких приєдналися моряки і солдати гарнізону, захопили в'язницю, розгромили приміщення поліцейських та судових органів. 30 березня Тимчасовий уряд ухвалив постанову „Про тимчасовий порядок адміністративного управління і місцевого самоуправління Естляндської губернії”, яким естонські території були об'єднані в національну губернію на чолі з губернським комісаром. 1 липня 1917 р. в Таллінні утворилася Естляндська губернська Земельна Рада (Маап'єв).

26 жовтня 1917 р., коли стало відомо про падіння Тимчасового уряду, Військово-Революційний Комітет Естонії, очолюваний більшовиками, оголосив про переобрання влади в свої руки. Маап'єв не визнала радянської влади. 15 листопада вона ухвалила декларацію, в якій проголосила себе верховною владою в Естонії. Але того ж дня Рада була розігнана. На початку 1918 р. було опубліковано проект закону про створення Радянської республіки в Естонії.

Внаслідок німецького наступу, який розпочався 18 лютого 1918 р., Естонія була окупована німецькими військами. 24 лютого напередодні вступу німецьких військ у Таллінн Рада Старійшин Маап'єва оголосила „Маніфест про незалежність Естонії”. Було створено Естонський Комітет Порятунку, який створив Тимчасовий уряд Естонії на чолі з К.П'ятсом. 25 лютого в Таллінн увійшли німецькі війська, які не визнали незалежної Естонії. Лише 11 листопада німці передали владу Тимчасовому уряду Естонії. З 21 листопада 1918 р. вся адміністративна влада переходила до рук Тимчасового уряду.

Уже до кінця 1915 р. значна частина території Латвії була окупована німецькими військами. Курляндія разом з окупованими німцями районами Білорусі і Литви утворила „Область управління верховного головнокомандувача Східним фронтом”. Неокуповані райони Латвії, які входили до складу Вітебської губернії, перетворилися на прифронтову зону. У липні 1915 р. було затверджено спеціальне положення про організацію добровольчих латиських батальйонів і створено цивільний організаційний комітет. У жовтні 1916 р. батальйони були реорганізовані в полки і об'єднані у дві бригади.

Після Лютневої революції 1917 р. у неокупованій частині Латвії сформувалося два осередки влади. Ради робітничих депутатів, які перебували під впливом більшовиків та ради солдат-

ських депутатів де переважали впливи есерів і меншовиків. 3 травня 1917 р. почалася „більшовизація” латиських стрільців. Паралельно з радами утверджувалася влада Тимчасового уряду і національних організацій.

12-13 березня у Валмієрі представники латиських політичних партій проголосили Відземську Тимчасову земельну Раду. 25 квітня в Тарту були скликані земські збори, які утворили Курземську Тимчасову Земельну Раду. Усі Латиські політичні партії, як старі так і нові, виступали за політичну автономію Латвії в складі демократичної Росії.

На початку грудня 1917 р. в Ризі представники латиських політичних партій ухвалили резолюцію про відокремлення від Росії і про союз з Німеччиною. На неокупованій території Литви після жовтневого перевороту у Петрограді пленум виконавчого комітету об'єднаних Рад у м. Валк 8-9 листопада 1917 р. проголосив радянську владу. 16 листопада представники національних партій, теж зібравшись у Валку, оголосили себе Латиською Тимчасовою Національною Радою. Друга її сесія середині січня 1918 р. ухвалила рішення про відокремлення Латвії від соціалістичної Росії.

За Брест-Литовським договором з Німеччиною та її союзниками радянська Росія відмовилася від претензій на Латвію. 12 квітня об'єднана Земельна Рада Лівонії, Естляндії, м.Риги, острова Езель висловила побажання утворити Прибалтійське герцогство на чолі з пруським королем. Після капітуляції Німеччини у війні 17 листопада 1918 р. в Ризі на міжфракційному засіданні політичних партій була створена Народна Рада Латвії. Її головою було обрано Я.Чаксте, а „міністром-президентом” – К.Ульманіса. 18 листопада 1918 р. було проголошено незалежність Латвії.

Проголошення незалежності Польщі

У відозві від 9 серпня 1914 р. уряди Німеччини та Австро-Угорщини запевняли, що їхні війська принесуть Королівству Польському свободу і незалежність. Росія обіцяла полякам об'єднання всіх трьох частин Польщі під скіпетром Романових з наданням їй широкої автономії. Великобританія і Франція бачили в польському питанні внутрішню справу Росії.

Головні політичні сили польського суспільства відгукнулися на початок війни у відповідності зі своїми зовнішньополітичними орієнтирами. Спочатку у Варшаві, а потім Петрограді діяв

утворений ендеками та їхніми прихильниками Польський Національний Комітет на чолі з Р.Дмовським та З.Вельопольським. Прихильники австро-німецької орієнтації створили в Кракові Головний Національний Комітет, куди ввійшли представники галицьких консерваторів, демократів та людовців-п'ястівців. Серед керівників Комітету були В.Сікорський, Ю.Пілсудський, І.Дашинський, В.Вітос. У липні 1914 р. Ю.Пілсудський та В.Сікорський розпочали мобілізацію польських стрільців для організації визвольного походу в Королівство Польське. Однак перейшовши австро-російський кордон, їм не вдалося піднести повстання, і вони змушені були повернутися назад. Тоді Ю.Пілсудський створив підпільну Польську Військову Організацію.

У серпні 1915 р. на землі Королівства Польського увійшли австро-угорські та німецькі війська. На окупованих територіях було утворено два генерал-губернаторства: німецьке у Варшаві та австрійське в Любліні. 5 листопада 1916 р. було проголошено утворення на цих землях Польської держави. Питання про кордони відкладалося на майбутнє, а польська армія мала формуватися за взаємною домовленістю. Мова йшла про створення „польського вермахту”, чим займалася Тимчасова Державна Рада. Її членами були Ю.Пілсудський та В.Сікорський. Уряд Росії оголосив акт про утворення нової держави недійсним. Проте у грудні був змушений пообіцяти полякам автономію в складі імперії. Союзники Росії підтримали цю пропозицію.

Етапним моментом у вирішенні польського питання стала Лютнева революція 1917 р. в Росії, коли в документах Петроградської Ради і Тимчасового уряду з'явилися положення про право поляків на державну незалежність на всіх землях, „заселених здебільшого польським народом”. У серпні 1917 р. в Москві було створено Польську Раду Міжпартійного Об'єднання, яка уповноважила Р.Дмовського, М.Сейду та інших заснувати в Лозанні Польський Національний Комітет. У вересні уряд Франції визнав Комітет урядом майбутньої польської держави. Потім його визнали Великобританія та Італія, а в грудні – США. Було сформовано польський військовий корпус під командуванням генерала Ю.Галлера.

Міжнародна ситуація примусила членів Тимчасової Державної Ради відмовитися від співпраці з німцями. Коли частина солдатів і офіцерів Польського допоміжного корпусу відмовилася присягнути центральним державам, вони були інтерновані, а Ю.Пілсудський і К.Сосновський ізольовані в Магдебурзькій фор-

теці. 30 серпня Рада припинила існування. У вересні 1917 р. на окупованій території було створено новий орган – Регентську Раду. Вона складалася з трьох осіб на чолі з князем З.Любомирським і мала виконувати функції монарха. За часів окупації відбулися й певні позитивні зрушення, зокрема почалася розбудова польської національної освіти.

Радянська Делегація на мирних переговорах у Брест-Литовську обстоювала возз'єднання та незалежність польського народу. Центральні держави відхилили дискусію з польського питання і не допустили польських представників до участі в переговорах у Бресті.

5 січня 1918 р. прем'єр-міністр Великобританії Д.Ллойд-Джордж заявив, що незалежна Польща є необхідною умовою стабільності в Східній Європі. 8 січня президент США В.Вільсон у своїх „14-ти пунктах” також вказав на необхідність створення незалежної Польської держави. Така ж думка містилася в спільній декларації глав урядів Великобританії, Франції та Італії від 2 червня 1918 р. Уряд радянської Росії у декреті від 29 серпня 1918 р. підтвердив право польського народу на самостійність та єдність усіх трьох частин країни.

Влітку 1918 р. з наближенням поразки країн Четвертого союзу загострилася ситуація в польських землях. 31 липня 1918 р. була розігнана Державна Рада. Регентська Рада в маніфесті від 7 жовтня підтримала пропозицію США щодо утворення Польської держави. 23 жовтня до влади прийшов уряд на чолі з Ю.Свежиньським. У своєму зверненні до народу від 3 листопада уряд заявив, що задля вільної об'єднаної Польщі готовий поступитися владою національному урядові, в якому будуть представлені всі політичні партії. Це налякало Регентську Раду, яка відправила уряд у відставку.

Восени 1918 р. національний рух поляків проявився у заснуванні кількох урядових осередків. Німеччина намагалася втримати під контролем процес відновлення Польської держави, зробивши ставку на Ю.Пілсудського. 10 листопада 1918 р. він прибув до Варшави де очолив процес створення центральних державних органів. 11 листопада Регентська Рада передала йому цивільну владу. Цей день вважається днем відновлення Польської держави. 14 листопада Регентська Рада передала Ю.Пілсудському військову владу й самоліквідувалася. Згідно з декретом від 22 листопада вища влада в країні надавалася Ю.Пілсудському – Тимчасовому Начальнику Держави, який обіймав також посаду Верховного головнокомандувача польських військ.

Контрольні запитання:

- 1. Розкрийте значення Корфської декларації для державотворення південних слов'ян.*
- 2. У чому особливість зовнішньополітичного курсу Греції в період війни?*
- 3. Чому Болгарія приєдналась до Троїстого союзу?*
- 4. Яке місце займала Албанія у політиці воюючих держав?*
- 5. Які були причини проголошення Угорської республіки?*
- 6. Розкрийте суть доктрини чехословакізму.*
- 7. Вкажіть чинники, які відіграли головну роль у відновленні польської державності.*

СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

1. Білорусь між двома війнами.
2. Країни Прибалтики в міжвоєнний період.
3. Польська Республіка.
4. Становлення Чехословацької Республіки.
5. Угорщина в міжвоєнний період.
6. Румунія між двома світовими війнами.
7. Болгарія в міжвоєнний період.
8. Державотворення югослов'ян.
9. Греція в міжвоєнний період.
10. Встановлення диктатури А.Зогу в Албанії.

Білорусь між двома війнами

1 січня 1919 р. Тимчасовий робітничо-селянський уряд Білорусі ухвалив Маніфест, який проголосив створення Радянської Соціалістичної Республіки Білорусь. 2-3 лютого в Мінську на першому Всебілоруському з'їзді Рад було ухвалено „Декларацію про встановлення федеративного союзу між РСРБ і РРФСР”. Білоруське керівництво відстоювало цілісність республіки, підкреслюючи, що таке рішення порушує декларований соціалістичною революцією принцип самовизначення народів. Однак, 27 лютого у Вільно відбулося спільне засідання ЦВК РСРБ та Литовської РСР, де під тиском Москви було прийняте рішення про утворення Радянської Соціалістичної Республіки Литви та Білорусі. Нове державне утворення проіснувало недовго: спочатку його урядові інституції під тиском польських військ виїхали до Смоленська, а в червні 1919 р. республіка припинила своє існування.

Згідно Ризького мирного договору 1921 р. Білорусь була поділена на три частини: західна знаходилася у складі Польщі; центральна утворювала державне об'єднання РСРБ, східна входила до складу Радянської Росії. У 1922 р. РСРБ увійшла до складу СРСР.

Об'єднання земель Білорусі супроводжувалося швидким процесом її відбудови і розвитку на основі „нової економічної політики”. Демократизація економічного розвитку викликала

відповідні процеси в громадсько-політичному житті. Впливовою політичною партією, яка виступала на захист інтересів головної маси населення краю була Білоруська Партія Соціалістів-Револьюціонерів, що становила політичну опозицію до КП(б) Б. Саморозпуск білоруської партії есерів у 1924 р. та інших національно-демократичних партій призвів до ліквідації в Білорусі політичної опозиції.

Хвиля зростання національної свідомості білорусів спричинила формування державної національної політики, яка отримала назву „білорусизації” й почала активно реалізуватися з 1924 р. Національно свідомі білоруські комуністи активно підтримували нову політику й поплавилися згодом за це своїм життям. Суперечливість процесу національно-державного будівництва РСРБ у 20-ті роки виявилася в тому, що з одного боку, проходило формування білоруської державної структури, а з другого – все більшу виразність здобували риси підпорядкування державних інституцій Білорусі центральним органам влади.

З другої половини 20-х років відбувається перехід до директивної економіки, трансформується політичний режим. Характерними рисами громадського життя Білорусі стали тотальна централізація, державний терор аж до організації масових репресій. Кульмінацією розправи над інтелігенцією в 1930-1931 рр. стала справа про „контрреволюційну” організацію „Саюз вызвалення Беларусі”, за якою заарештовано понад 110 представників білоруської інтелігенції.

У 1930-х роках у Білорусі утвердилася тоталітарна сталінська система. Білорусь залишалася аграрною республікою, яка практично не мала важкої промисловості. З кінця 1929 р. радянська влада приступила до форсування колективізації. Уже на кінець 1934 р. в колгоспах опинилися близько 75% всіх селян. У комплексі проблем культурного будівництва важливе місце займала ліквідація неписьменності населення. Білоруська радянська література, театр, музичне мистецтво, архітектура розвивалися під контролем партії. Національна культурна політика на перших порах сприяла розквіту білоруської літератури. Одна з найбільш характерних її якостей – поглиблення історичної тематики. Поряд з письменниками старшого покоління (Я.Купала, Я.Кюлас) з’явилася група молодих літераторів, прихильників соціалістичної революції (літературні об’єднання „Маладняк”, „Польмя”).

Не меншою суперечливістю відзначалося суспільно-

політичне, економічне та культурне життя на білоруських землях, що увійшли за Ризьким договором до складу Польської Республіки. Адміністративна влада повністю знаходилася в руках польських чиновників.

Білоруський національно-визвольний рух на підвладних Польщі територіях був різнобічним. Проти встановлення польської влади виступали передусім партії лівого спрямування. Лідери національно-демократичних партій розраховували на допомогу керівництва Польської держави в реалізації ідеї незалежності Білорусі. Суперечки щодо вибору тактики спричинили розкол у білоруському національному русі. Особливе місце у соціальному та національно-визвольному русі в Західній Білорусі займали білоруські національні партії та організації. Провідну роль відіграла Білоруська Християнська Демократія, яка об'єднувала головним чином білорусів-католиків. На території Західної Білорусі діяли організації та партії комуністичного напрямку: Комуністична Партія Західної Білорусі, Комуністичний союз молоді Західної Білорусі. Під їх ідейним керівництвом перебувала легальна революційна організація Білоруська Селянсько-Робітнича Громада. Важливу роль у громадсько-політичному житті Західної Білорусі відіграло культурно-освітнє Товариство Білоруської Школи.

Країни Прибалтики в міжвоєнний період

29 листопада 1918 р. у захопленій радянськими військами Нарві була проголошена Естляндська Трудова Комуна, яка проіснувала до червня 1919 р. „Самостійні” радянські республіки, які мали тісний військово-політичний союз з Радянською Росією, виникли також в Латвії та Литві.

5 грудня 1919 р. почалися мирні переговори Естонії з Радянською Росією, які завершилися підписанням 2 січня 1920 р. Тартуського мирного договору. Згідно з ним Радянська Росія визнавала Естонську Республіку та встановлювала з нею дипломатичні відносини. Незалежну Естонську Республіку визнали й західні держави.

За роки незалежності в Естонії були проведені економічні, соціальні та політичні реформи. Найважливішою в економічній та соціальній сферах була аграрна реформа 1919 р.: велика земельна власність передавалася селянам, в першу чергу dobroвольцям у війні за незалежність.

Система політичних партій після здобуття незалежності зазнала незначних змін. Діяльність Комуністичної Партії Естонії була заборонена. Селянська партія (Маапійт) була перейменована у партію Об'єднання Аграріїв (лідер К.Пятс). Зберегла свої позиції Християнська Народна Партія. Лівий табір був представлений Естонською Соціалістичною Робітничою Партією. На початку 30-х років в республіці активізувалися радикально-націоналістичні сили, які утворили партію Естонський Центральний Союз Учасників Визвольної Війни (скорочено партія „вапсів” – від естонської назви партії).

Про зростання впливів вапсів свідчить їх перемога на парламентських виборах у жовтні 1933 р. та ухвалення Державною думою представленого ними проекту змін до Конституції. Вибори Державного Старійшини були призначені на 22-23 квітня 1934 р., а через тиждень – вибори до Державної думи. У республіці розгорнулася гостра політична боротьба. Партія аграріїв запропонувала на посаду президента К.Пятса, частина партії вапсів пропонувала кандидатуру генерала Й.Лайдонера. Однак з'їзд вапсів обрав кандидатом на президентську посаду генерала А.Ларка. К.Пятс та Й.Лайдонер вирішили не доводити справу до виборів, а здійснити державний переворот. 12 березня 1934 р. було заборонено діяльність партії вапсів. Одночасно на вулиці вийшли війська, які взяли під контроль урядові установи. На основі підготовлених заздалегідь списків почалися арешти лідерів вапсів. У березні 1935 р. були заборонені всі політичні партії. Замість них створювалася єдина офіційна правляча партія – „Ізамааліт” („Вітчизняний союз”).

Стабілізація політичної ситуації в країні дозволила президенту відповідно до підсумків референдуму 1936 р., провести вибори до Законодавчих зборів, які розпочали роботу в січні 1937 р. Естонія проголошувалась президентською республікою з двопалатним парламентом. У 1938 р. відбулися парламентські та президентські вибори. Населення проголосувало за єдину запропоновану кандидатуру – президента К.Пятса.

У незалежній Естонії були створені сприятливі умови для розвитку національної культури. У естонській літературі набула популярності історична тематика. Відродилася традиція співочих свят, які почали проводити регулярно раз на 5 років.

У зовнішній політиці Естонія орієнтувалася насамперед на Великобританію. У червні 1939 р. естонський уряд підписав з Німеччиною договір про ненапад.

Поразка Німеччини у війні сприяли проголошенню незалежності Латвії при покровительстві Великобританії та Франції. 18 листопада 1918 р. у м. Рига була проголошена Латвійська Республіка й сформована Національна Рада та коаліційний Тимчасовий уряд, який очолив К.Ульманіс.

4 грудня 1918 р. у місті Валка був створений Тимчасовий радянський уряд Латвії. У своєму Маніфесті до трудового народу Латвії він оголосив про створення Радянської Республіки Латвії, яка проіснувала до 13 січня 1920 р. У січні 1919 р. радянська влада була встановлена на всій території Латвії, за винятком Лієпаї, Айзпуте та околиць. Проте до січня 1920 р. Червона Армія залишила терени Латвії і було відновлено контроль ризького уряду К.Ульманіса. Уряд Радянської Росії 11 серпня 1920 р. підписав радянсько-латвійський мирний договір.

У квітні 1920 р. були проголошені вибори до Установчих зборів, які 15 лютого 1922 р. ухвалили Конституцію. Основний закон держави проголосив Латвію „демократичною республікою”. Першим президентом було обрано Я.Чаксте. Політичне становище в країні було нестабільним. За період 1919-1934 рр. тут змінилося 18 урядів. На чолі урядів здебільшого стояли лідери Селянського Союзу. Латвія залишалася аграрною країною. Економіка країни знаходилася у сильній залежності від іноземного капіталу. Стабілізації економіки краю сприяла грошова реформа 1922 р., в результаті якої була запроваджена власна валюта – лат.

Економічна криза 1929-1933 рр. загострила соціальні суперечності. Упродовж цих років у сеймі активно виступала робітничо-селянська фракція, що пропагувала соціалістичні ідеї. Набули напруження міжнаціональні відносини. Враховуючи ситуацію в країні лідер Селянського Союзу К.Ульманіс у ніч на 16 травня 1934 р. здійснив державний переворот. К.Ульманіс сформував уряд Національної єдності та управляв країною без парламенту. Усі політичні партії, включаючи Селянський Союз, були розпущені, їх лідери опинилися у концентраційному таборі в Лієпає. Обмежувалися права національних меншин. Новому режиму вдалося стабілізувати ситуацію в країні та добитися певного економічного поживлення.

З відновленням державності латвійська національна еліта поставила питання про підвищення рівня освіти населення, поширення національної ідеї. 1935 р. був схвалений закон про державну мову, за яким латвійська мова стала обов'язковою на всіх рівнях. Літературна творчість оберталась навколо національної

тематики. З 1926 р. відновилось проведення співочих свят.

У зовнішній політиці Латвія орієнтувалася на держави Заходу, зокрема Великобританію та Францію. У кризові 1938 та 1939 рр. Латвія дотримувалася нейтралітету. Однак, у червні 1939 р. Латвія підписала договір про ненапад з Німеччиною.

Наприкінці жовтня 1918 р. німецький канцлер оголосив про право Литви самостійно вирішувати питання державного будівництва. 2 листопада 1918 р. Державна Тариба ухвалила Тимчасову Конституцію. Згідно з нею вищу законодавчу владу обійняла Державна Тариба (голова – А.Смятона), а виконавчу – Президія Державної Тариби і Кабінет міністрів. Тимчасова Конституція скасувала станове привілеї і оголосила рівність всіх громадян, гарантувала демократичні свободи. Був обраний Тимчасовий уряд Литви, який очолив А.Вольдемарас. У квітні 1919 р. було прийнято другу Тимчасову Конституцію, яка переказала функції Президії Державної Тариби президенту країни. Його обов'язки почав виконувати лідер партії „Пажанга” (Партія національного прогресу) А.Смятона. У травні 1920 р. новообраний парламент обрав президентом країни лідера Християнсько-Демократичної Партії А.Стулгінскіса.

Комуністи Литви вже восени 1918 р. розпочали боротьбу за встановлення радянської влади в Литві. Незабаром у Вільнюсі з допомогою Червоної армії утвердилася більшовицька влада. Уряд незалежної Литви організував загопи опору радянським військам і незабаром Червона Армія змушена була відступити, а 12 липня 1920 р. був підписаний радянсько-литовський мирний договір, за яким Литва була визнана незалежною державою.

Після вигнання більшовиків литовці зустрілися з ще одним ворогом – польською армією. Урядові кола новоствореної Польщі прагнули відновити державність в кордонах давньої Речі Посполитої. Восени 1920 р., після досягнутих польською армією успіхів у боротьбі з радянськими військами, активізувалися воєнні дії на території Литви. 9 жовтня польські війська захопили Вільнюс. Незабаром була створена т. зв. Серединна Литва – „самостійна держава” з центром у Вільнюсі. За задумом Ю.Пілсудського передбачалось також об'єднати „Східну Литву” й „Каунаську (тобто незалежну) Литву” і відновити Велике Князівство Литовське у складі Польщі. Однак західні держави не визнали Серединної Литви. У січні 1922 р. на її території були проведені „вільні вибори” за присутності польських окупаційних військ. Сейм проголосив включення Серединної Литви до складу

Польщі.

Не менш драматичним був внутрішньополітичний розвиток Литовської Республіки. Після здобуття незалежності політичним впливом у Литовській Республіці користувалася Християнсько-Демократична Партія, яка спільно з ідейно близькими Землеробським Союзом і Федерацією Праці будували нову державу. Для стабілізації економічного життя Литви важливе значення мали закони про земельну і фінансову реформи, ухвалені сеймом 1922 р. До кінця 20-х років економіка Литви досягла довоєнного рівня. Протекціоністська політика уряду сприяла розвитку місцевого господарства.

Перелом наступив після виборів 1926 р., коли до влади прийшла коаліція національних соціалістів та соціальних демократів. Новий уряд М.Слезявічюса звернув свій погляд на Радянський Союз, підписавши 1926 р. договір про ненапад. 1924 р. виникла партія „Союз литовських Таутінінків”, до якої влилися „Пажанга” та Землеробський Союз. Керівні позиції в ній перебрав А.Смятона. 17 грудня 1926 р. Союз Таутінінків спільно з партією християнських демократів і при підтримці армії здійснили державний переворот. Президентом республіки був проголошений А.Смятона. Відбувся перехід від парламентаризму до воєнної та однопартійної влади.

Після державного перевороту 1926 р. політичне становище в країні залишалось нестабільним. У зв'язку з неодноразовими спробами захоплення влади 1936 р. усі опозиційні партії були заборонені, а у сеймі залишилися тільки представники таутінінків. Президент отримав широкі повноваження, був проголошений „главою нації”. Фактично встановлювалась авторитарна влада.

У зовнішній політиці Литва орієнтувалась на Францію та Великобританію. Актуальною була й ідея створення Балтійського оборонного союзу: у 1923 р. Литва приєдналася до естонсько-латвійського договору 1921 р. про взаємодопомогу. У 1934 р. була створена Балтійська Антанта, як результат договору про дружбу та співробітництво, підписаного між трьома балтійськими державами. Однак на практиці цей блок не проявив активної діяльності. Не маючи реальних сил протидіяти сусідам, у березні 1939 р. литовський уряд підписав з Німеччиною договір про ненапад і змушений був погодитися з приєднанням Клайпедської області до останньої.

Польська Республіка

Польське питання на Паризькій конференції було важливим, адже воно перепліталось з питанням про відношення до Радянської Росії та Німеччини – двох фактично нових держав на карті Європи. Зменшивши територіальні претензії Польщі, правлячі кола Великобританії та США тим самим схилилися до підтримки Німеччини проти свого французького союзника. Внаслідок цього Польща отримала лише в два рази менше територій території ніж сподівалась. Гданськ було перетворено на „вільне місто”, що опинилося під опікою Ліги Націй. Загалом Паризька мирна конференція при вирішенні польсько-німецьких питань відверто пішла шляхом ігнорування інтересів Польщі.

Версальський договір залишив відкритим питання про східні кордони Польщі. Водночас з укладенням цього договору відбулося підписання Польщею, Великобританією, Францією, США та іншими країнами особливого договору „Про захист прав національних меншин” у польській державі. Згідно з цим договором Польща зобов’язувалася забезпечити свободу й рівноправність національним меншинам, що мешкали на її території. Було встановлено лінію, яка визначала кордон, за межами якого поляки не становили більшості населення. Згодом вона дістала найменування „лінія Керзона”. 14 березня 1923 р. конференція послів Антанти прийняла остаточне рішення про приєднання Східної Галичини до Польщі за умови надання українському населенню автономії.

Польські правлячі кола прагнули відновити Річ Посполиту „від моря й до моря”. До цієї держави передбачалося включити Литву, Білорусь та Україну. 1919 р. польські війська окупували Білорусь, Західну Волинь, райони Полісся.

21-23 квітня 1920 р. між Польщею та УНР було підписано Варшавський договір. Польща визнавала Директорію як головну владу УНР, оформлювався союз для боротьби з більшовиками, надалі вся Правобережна Україна мала відійти до Польщі. Розпочався спільний наступ військ Польщі та УНР. 7 травня 1920 р. поляки здобули Київ, однак обіцяне С.Петлюрою Ю.Пілсудському народне антибільшовицьке повстання не відбулося. Хоча в травні польсько-українські війська зайняли Житомир, Вінницю, Київ і Директорія переїхала до столиці, між поляками і УНР відносини почали загострюватися. У цей час війська Радянської Росії розпочали наступ проти поляків у напрямі України та Білорусі. 12

червня було взято Київ. Наприкінці червня Західний фронт вийшов на варшавський напрям. 15 серпня 1920 р. польські війська перейшли до контрнаступу під Варшавою й розгромили частини Червоної Армії. Радянська сторона була змушена укласти в жовтні 1920 р. перемир'я у Ризі. За його умовами припинялися бойові дії, встановлювався кордон між Польщею, Росією та Україною. Західна Україна та Західна Білорусія залишилися у складі польської держави за Ризьким мирним договором, що був підписаний 18 березня 1921 р. РСФСР, УРСР і Польщею.

У березні 1921 р. сейм прийняв конституцію Польської республіки, що мала демократичний характер. Ю.Пілсудський, незадоволений тим, що конституція обмежувала повноваження глави держави, відмовився балотуватися на пост президента. Більшістю голосів президентом було обрано підтриманого лівими партіями й партіями національних меншин професора Г.Нарутовича. Проте через тиждень після виборів його було вбито. Новим президентом було обрано С.Войцеховського.

Ю.Пілсудський демонстративно пішов з поста начальника генерального штабу, але виношував плани приходу до влади. 12 травня 1926 р. війська, якими командували вірні Ю.Пілсудському генерали та офіцери, розпочали похід на Варшаву. Вони відрізали столицю від західних воєводств, де уряд мав великі сили. Проти уряду виступив робітники. Комуністи теж підтримали Ю.Пілсудського. 14 травня страйк залізничників перетворився на загальний. Того ж дня президент та уряд склали повноваження. Главою нового уряду за вказівкою Ю.Пілсудського було призначено професора К.Бартеля. Сам же Пілсудський абсолютною більшістю голосів депутатів сейму і сенату був обраний президентом, але демонстративно відмовився прийняти цей вибір, обійнявши пост військового міністра й головного інспектора армії. За вимогою Ю.Пілсудського президентом став І.Мосьцицький. Фактично ж Ю.Пілсудський одноособово здійснював контроль за внутрішньою й зовнішньою політикою держави.

Режим, який було встановлено після перевороту Ю.Пілсудським отримав назву „санації” (оздоровлення). Прихід Ю.Пілсудського до влади збігся з частковою стабілізацією польської економіки. Стабілізацію було досягнуто не в останню чергу за допомогою іноземного капіталу. Підвищення рівня промислового виробництва привело до значного скорочення безробіття, сприяло послабленню соціальних конфліктів. Однак численні репресії спричинили незадоволення в країні. Напередодні виборів до

сейму й сенату, призначених на березень 1928 р., Ю.Пілсудський створив Безпартійний блок співробітництва з урядом. Його підтримали і магнати польського капіталу, і католицька церква. Проте на виборах Безпартійний блок отримав стільки ж голосів скільки й ліві партії. Новий парламент виявився неспроможним у боротьбі з урядом і змушений був надати йому можливість здійснювати політику, накреслену Ю.Пілсудським.

Проте вже 1926 р. у Польщі почали з'являтися перші ознаки кризи, яка тяжко вразила економіку 1928 р. Дуже загострилось соціальне становище країни. Загалом режим санації в першій половині 30-х років помітно еволюціонував праворуч. Головні положення нової конституції 1935 р. відбивали ідеї Ю.Пілсудського про державу як вищу інстанцію, якій повинно прислужувати суспільство. За цією конституцією президент відповідав тільки перед Богом та історією: всі інші органи влади – уряд, сейм, сенат, суди, збройні сили – підкорялися президентові, що обирався вузькою колегією. Уряд ставав незалежним від парламенту. Конституція вводила таким чином авторитарний режим, що зберігав лише незначні залишки парламентської демократії.

У травні 1935 р. маршал Ю.Пілсудський помер. Генеральним інспектором збройних сил став генерал Е.Ридз-Смігли, який перебрав на себе функції неформального диктатора. Президентом залишився І.Мосьцицький. Влітку 1935 р. було затверджено новий виборчий закон, на основі якого восени проведено вибори до парламенту. Усі опозиційні партії виступили з гаслом бойкоту виборів. Санація зазнала відчутної поразки: 54,1% виборців не взяли участі в голосуванні.

У травні 1936 р. новим прем'єром став генерал Ф.Складковський, уряд якого найдовше протримався при владі до вересня 1939 р. Склад уряду свідчив про стабілізацію і рівновагу між двома головними санаційними фракціями: поміркованою групою президента І.Мосьцицького та військовою Е.Ридза-Смігли.

Чергові спроби інтеграції санаційного табору були здійснені 1937 р., коли було утворено нове політичного угруповання – Табір Національної Єдності. Однак жодна з поважних політичних організацій і партій не виявила бажання приєднатися до нього. У діяльності правлячого табору посилювались тоталітарні й великодержавні риси, все більший вплив на внутрішню і зовнішню політику чинили агресивні військові кола. У 1936-1937 рр. по країні прокотилися численні робітничі, селянські страйки

та демонстрації під демократичними гаслами. Однак брак єдності не дозволив об'єднати опозиційні сили.

У вересні 1938 р. президент І. Мосьцицький за погодженням з Е. Ридз-Смігли розпустив обидві палати парламенту. Вибори відбулися у листопаді того ж року; у них взяла участь більша частина населення. Тоді ж пройшли вибори до органів територіального самоврядування, в яких успіху добилася опозиція.

Серед багатьох проблем, що постали перед закордонною політикою Польщі, стала дилема двох великих сусідів на сході та заході – СРСР та Німеччини. У 1921 р. вона підписала союзний договір з Францією, який зобов'язував сторони надавати взаємну допомогу в разі німецької агресії. Польсько-німецькі відносини загострилися, коли у березні 1939 р. польський уряд відхилив німецькі вимоги в справі Гданська та екстериторіальних комунікаційних шляхів через Помор'я. Позицію Польщі підтримала Великобританія, а згодом і Франція.

Становлення Чехословацької Республіки

Перший уряд Чехословацької республіки було створено на основі всенародної коаліції чеських та словацьких партій. У квітні 1919 р. в умовах піднесення селянського руху Національні збори прийняли закон про аграрну реформу. Ця реформа була насамперед спрямована проти австрійського та угорського поміщицького землеволодіння й мала на меті зміцнити позиції національного капіталу.

Остаточні кордони Чехословаччини було визначено у 1919-1920 рр. Версальським, Сен-Жерменським, Тріанонським мирними договорами. До складу чехословацької держави увійшли Чехія, Моравія, частина Сілезії, Словаччина та Закарпатська Україна. До складу Чехословаччини в січні 1919 р. ввійшла Закарпатська Україна.

20 лютого 1920 р. Національні збори прийняли Конституцію Чехословацької республіки, що декларувала основні демократичні свободи. Президент, якого обирали Національні збори терміном на 7 років, наділявся великими повноваженнями, разом з урядом він здійснював виконавчу владу. Законодавча влада належала Національним зборам. Прийняттям Конституції завершилося створення Чехословацької республіки.

На міжнародній арені Чехословаччина орієнтувалася на Францію, а в 1920-1921 рр. разом з Румунією та Югославі-

єю створила Малу Антанту, яка була важливою ланкою системи військово-політичних союзів під егідою Франції.

Чехословаччина, успадкувавши 4/5 промислового потенціалу імперії Габсбургів, стала однією з найбільш розвинених в економічному відношенні країн Центрально-Східної Європи. На кінець 1923 р. економіка країни вийшла з повоєнної економічної кризи. Чеському монополістичному капіталу вдалося завоювати багато ринків, особливо в Центральній Європі, де раніше провідні позиції займали німецький та австрійський капітали. Промислове виробництво Чехословаччини неухильно збільшувалося і у 1927-1929 рр. перевищило довоєнний рівень на 20%.

У вирішенні політичних питань велику роль відігравала „група Града”, що дістала свою назву від резиденції президента в Празі. Президент Чехословаччини Т.Масарик мав великий авторитет в країні. З ним тісно співпрацював один з ідеологів національно-соціалістичної партії, що обіймав в усіх урядах пост міністра закордонних справ, – Е.Бенеш. „Град” впливав на вирішення найважливіших питань внутрішньої та зовнішньої політики через так звану „П’ятірку” – лідерів провідних чеських партій, хоча між ними виникали розбіжності та конфлікти в зв’язку з прагненням „П’ятірки” до незалежності від „Града”. У Чехословаччині істотних змін демократичного устрою вбік диктаторського правління не сталося. Хоча тенденції до таких змін існували.

Світова економічна криза вразила всі галузі економіки, за винятком військової промисловості. Заводи „Шкода” продовжували постачати зброєю союзників Чехословаччини по Малій Антанті та інші країни Європи.

Крім соціально-економічних проблем, за всі роки існування республіки найгострішою залишалася національна проблема. Незважаючи на низку наданих конституцією прав, національні меншини не почували себе рівноправними з панівною чеською нацією. Основою цього нерівноправ’я було те, що провідні позиції в економіці займала чеська буржуазія.

Серед національних меншин у найбільш привілейованому становищі перебували німці, але в умовах гострої конкуренції посилювалися античеські настрої серед німецьких підприємців, торговців, дрібних власників. Після приходу до влади в Німеччині Гітлера було створено Судето-німецьку партію, що згодом стала на позиції приєднання до „третього рейху”.

Після відставки Т.Масарика президентом Чехословацької

республіки було обрано Е.Бенеша. Уряд чехословацько-німецької коаліції очолив видний діяч аграрної партії М.Годжа. У вирішенні питань внутрішньої та зовнішньої політики республіки посилювався вплив правого крила аграрної партії, пов'язаної з фінансовим капіталом і великою аграрно-промисловою буржуазією. Вона виступала за зближення з нацистською Німеччиною.

У 1936-1938 рр. посилювалась активність судето-німецької партії і словацьких, угорських, польських сепаратистів. Після „аншлюсу” Австрії Гітлер затвердив „План Грюн” – план нападу на Чехословаччину. У березні 1938 р. уряд Чехословаччини провів часткову мобілізацію. Чехословаччина володіла однією з найсильніших армій в Європі, тому Гітлер змушений був відступити.

Уряди Великобританії та Франції здійснювали постійний тиск на Прагу. Вони рекомендували передати Німеччині ті райони, де німці становили більше 50% населення. 21 вересня 1938 р. уряд Чехословаччини заявив, що приймає пропозицію Великобританії та Франції. Після бурхливих демонстрацій протесту уряд М.Годжи був змушений піти у відставку. Наступного дня було сформовано позапартійний уряд, який прийняв диктат західних країн, гітлерівської Німеччини та фашистської Італії. Внаслідок мюнхенської угоди Судетську область було передано Німеччині. Чехословаччина втратила 1/5 частину території. Мюнхенська угода зобов'язала Чехословаччину задовольнити претензії Польщі та Угорщини: спочатку було передано Тешинську область, потім – частину Словаччини та Закарпаття.

Угорщина в міжвоєнний період

В Угорщині залишався сильним вплив компартії, що загалом складалася з колишніх військовополонених на чолі з Б.Куном. Комуністи закликали до соціалістичної революції й встановлення диктатури пролетаріату за радянським зразком, розпочали активну діяльність щодо поширення свого впливу в Радах, створюваних по всій країні.

Зовнішнє та внутрішнє становище молодій республіці було важким. Країни Антанти в ультимативній формі зажадали від переможеної Угорщини звільнення територій, призначених її сусідам – Румунії та Чехословаччині. Це рішення виявилось фатальним для поміркованих політиків на чолі з М.Карої, що орієнтувалися на країни Антанти.

З цих обставин скористалася компартія, яка розпочала підготовку до державного перевороту. Робітничі мітинги, демонстрації, страйки, захоплення та грабування селянами поміщицьких маєтків підривали будь-які спроби уряду стабілізувати економічну й політичну ситуацію. Держави Антанти, вирішили випередити революцію й 19 березня 1919 р. запропонували ввести до країни свої війська. Ця пропозиція була негативно сприйнята населенням Угорщини, і уряд М.Карої повів переговори із соціал-демократами. Однак останні вирішили об'єднатися з комуністами, і 21 березня 1919 р. було утворено об'єднану Соціалістичну партію Угорщини, яка проголосила, що бере владу до своїх рук. Робітничі загони роззброїли поліцію й жандармерію Будапешта, захопили найважливіші об'єкти столиці – вокзали, пошту, телеграф, міст через Дунай. Було утворено уряд – Революційну урядову раду, що проголосила створення Угорської Радянської республіки.

У країні скасовувалися чини і звання, церква відокремлювалася від держави, націоналізувалися банки, великі й навіть дрібні підприємства, ощадні каси, транспортні та торговельні контори, скасовувалося поміщицьке землеволодіння. Встановлювався 8-годинний робочий день. Провалилися примусова ревізія майна заможних верств населення, виселення з квартир і переселення до них родин робітників. Передача поміщицької землі не селянам, а сільськогосподарським кооперативам, націоналізація власності дрібної буржуазії, ремісників відштовхнули від нової влади значну частину населення.

Все це надзвичайно загостило ситуацію в країні й сприяло створенню антирадянського фронту. Його активно підтримувала Антанта. 16 квітня наступ проти Угорської республіки розпочали румунські, а незабаром і чехословацькі війська. Проти них діяла угорська Червона Армія, що складалася здебільшого з робітників і селян, воїнів-комуністів інших національностей. Румунські та чехословацькі війська в квітні-травні 1919 р. відтіснили Червону Армію до ріки Тиса, захопивши майже половину території Угорщини. Влітку в Будапешті та ряді міст спалахнули антирадянські повстання, жорстоко придушені загонами угорських червоноармійців. Країна опинилася в економічній блокаді, а уряд фактично не контролював ситуацію. Румунські війська перейшли у наступ і 4 серпня 1919 р. увійшли до Будапешта. Угорська Радянська республіка була ліквідована.

14 листопада 1919 р. після виведення з Будапешта румун-

ських військ до столиці вступили частини угорської армії, які сформувалися ще у період Радянської республіки на території, що перебувала під французькою окупацією. На чолі її став колишній адмірал австро-угорського флоту М.Хорті.

Незабаром після цього було сформовано коаліційний уряд за участю соціал-демократів. Фактична влада знаходилась в руках М.Хорті, почалася розправа над творцями Угорської Радянської республіки. В січні 1920 р. було проведено вибори до Національних зборів, де більшість місць отримали Партія дрібних сільських господарів і пов'язана з католицькою церквою Християнсько-національна партія.

Легітимісти – прибічники реставрації монархії Габсбургів – домагалися повернення угорського престолу королю Карлу IV, але проти цього заперечували Антанга й держави-спадкоємиці Австро-Угорщини – Чехословаччина, Румунія та Королівство СХС. У цій обстановці М.Хорті добився проголошення себе регентом держави з дуже широкими повноваженнями. 1 березня 1920 р. І Національні збори прийняли рішення про відновлення монархії в Угорщині. Тріанонський мирний договір, підписаний у червні 1920 р., зафіксував розпад Австро-Угорщини та встановив кордони Угорського Королівства. На Угорщину було покладено обов'язок сплати репарацій державам-переможницям у Першій світовій війні. Чисельність її збройних сил обмежувалася 35 тис. чол. без права мати авіацію, танки й важку артилерію.

Правлячі кола країни використали Тріанонський договір для розпалювання шовіністичних настроїв на користь відродження „великої Угорщини”. Карл Габсбург і легітимісти прагнули реставрувати монархію і двічі в 1921 р. робили спроби перевороту. Проте М.Хорті відмовився віддати владу і 3 листопада 1921 р. І Національні збори прийняли закон, що скасував права Карла Габсбурга на корону

Режим М.Хорті, встановлений в Угорщині в 1920-1921 рр. мав авторитарний характер. Майже нічим не обмежена влада глави держави поєднувалась із збереженням парламенту й деяких елементів парламентської демократії – загального виборчого права, опозиційних, в тому числі соціал-демократичної, партій. Хортистам не вдалося створити власної масової фашистської партії. Не маючи соціальної опори, хортизм спирався на цілу систему легальних і таємних союзів і товариств, таких як „Союз угорців, що пробуджуються” та інших, їхнім керівним центром був „Союз Етелкез”, або „Екса”, яким керувала „Рада Семи вождів”.

М.Хорті вважався „невидимим главою союзу” і контролював діяльність усіх цих організацій.

Економічне становище Угорщини вдалося стабілізувати лише в 1924-1926 рр. за допомогою позик, що надійшли від США, Великобританії та Франції. Розрив із Австрією позбавив промисловість сильного конкурента, що призвело до значного зростання текстильної промисловості. Почала розвиватися важка промисловість, в тому числі машинобудування. У сільському господарстві особливих змін не відбулося. Майже половина селянських родин не мала землі, тоді як великі поміщики володіли понад 30%.

У другій половині 30-х років внутрішню і зовнішню політику в країні почали визначати праві сили. Після приходу до влади в Німеччині Гітлера активну діяльність в Угорщині розгорнули націонал-соціалістичні групи, які 1935 р. об'єдналися в партію „Схрещені стріли”. Регулярними стали німецько-угорські консультації на найвищому рівні. У серпні 1938 р. на переговорах М.Хорті з Гітлером і міністром закордонних справ Ріббентропом у Берліні було досягнуто домовленість про спільний воєнний виступ проти Чехословаччини. Угорські правлячі кола втягувалися у фарватер воєнної політики Німеччини, ставали її близьким партнером.

Румунія між двома світовими війнами

Після війни Румунія перетворилася на державу, де національні меншини складали більше чверті населення. Незважаючи на декларування рівноправності націй, румунський уряд провадив політику насильницької румунізації та обмеження прав національних меншин. Величезних розмірів досягла спекуляція. Складно було з продовольством.

У січні 1918 р. Румунія розпочала інтервенцію в Бессарабію, де перед тим було встановлено радянську владу. Селянський з'їзд, що зібрався в умовах румунської окупації в Кишиневі, одностайно висловився за радянську владу. Румунський уряд в березні 1918 р. уклав угоду з радянським урядом, за умовами якої румунська влада була зобов'язана залишити протягом двох місяців територію Бессарабії й не вживати жодних дій проти Радянської Росії. Однак у квітні 1918 р. Румунія відмовилася від виконання угоди й анексувала Бессарабію. Румунська окупаційна влада інсценувала „волевиявлення” населення про приєднання до Румунії за умови надання територіальної автономії. В листопаді

1918 р. до складу Румунії було введено й Буковину.

Політичні реформи 1920-х рр. були спробою стабілізації суспільства в умовах певного погравлення економіки. Найбільш важливою з них було створення в березні 1923 р. нової конституції. Законодавча влада згідно з Конституцією формально належала двопалатному парламенту (палата депутатів і сенат). Однак влада парламенту була обмежена правом короля санкціонувати закони й накладати на них дворазове вето. Виконавча влада повністю належала королю, що мав право призначати та усувати міністрів, розпускати неугодний йому парламент, а також повністю або частково переглядати текст самої конституції.

Наприкінці 1925 р. націонал-лібералам вдалося домогтися позбавлення принца Кароля прав на престол. 1927 р., після смерті престарілого короля Фердинанда, главою держави було проголошено 6-річного сина Кароля Міхая, а регентську раду очолив брат прем'єр-міністра В.Бретіану. Румунія продовжувала залишатися монархією.

Економічна криза вразила Румунію вже 1928 р. За роки кризи значно погіршилася внутрішньополітична обстановка, ознакою якої була часта зміна урядів. 1930 р. до країни повернувся принц Кароль, що коронувався на престол як король Кароль II. Новий монарх не приховував свого прагнення до встановлення режиму особистої диктатури.

Уряд великого промисловця й фінансиста Г.Тетереску, одного із лідерів Націонал-ліберальної партії, що прийшов до влади 1934 р., взяв курс на зближення з нацистською Німеччиною. „Залізна гвардія”, що отримала матеріальну й моральну допомогу з Німеччини, ставала дедалі впливовішою фашистською партією в Румунії. Були в країні також і політики, промисловці, що дотримувалися орієнтації на Захід, насамперед на Францію.

В умовах кризи конституційно-парламентського ладу король Кароль II у лютому 1938 р. встановив свою диктатуру. Законодавчо це було оформлено прийняттям нової конституції, що фактично надала королю всю повноту влади й перетворила парламент на дорадчий орган. Політичні партії і профспілки було заборонено. Багато хто з лідерів колишніх партій вступив у створений наприкінці 1938 р. „Фронт національного відродження”, проголошений „національною організацією всіх румун, що бажають боротися за високі ідеали країни”. Таким чином, опозицію було фактично ліквідовано.

На міжнародній арені королівський уряд намагався зна-

йти спільну мову як з демократичними, так і з тоталітарними державами Заходу. Поступово відбувалося зближення з Німеччиною, в якій Румунія намагалася дістати підтримку протидії зазіханням Угорщини на Трансильванію.

Болгарія в міжвоєнний період

Після виборів до Народних зборів у серпні 1919 р. лідер Болгарського землеробського народного союзу О.Стамболійський сформував новий уряд разом з представниками Народної та Прогресивно-ліберальної партій. Діяльність уряду О.Стамболійського розпочалася в складній внутрішній та міжнародній обстановці. 27 листопада 1919 р. держави Антанти підписали Нейїський мирний договір з Болгарією, за яким Болгарія була відрізана від Егейського моря й втратила значну частину своєї території. Впродовж 37 років країна повинна була сплатити 2250 млн. золотих франків репарацій. Нейїський договір поглибив і без того важке економічне становище Болгарії. Через два дні після підписання договору в Софії відбулася масова демонстрація проти його грабіжницьких умов, зростання податків, дорожнечі. 27 грудня 1919 р. почали страйкувати залізничники й робітники зв'язку, а 23 грудня розпочався загальний політичний страйк. З ініціативи уряду Народні збори прийняли закон про покарання винуватців національної катастрофи, було віддано до суду ряд міністрів колишніх кабінетів.

Після поразки страйку залізничників О.Стамболійський вирішив сформувати однопартійний уряд БЗНС. Виникла ситуація, коли селянська партія перетворилася на одноосібно правлячу політичну силу. Новий уряд здійснив ряд соціально-економічних реформ: закон про загальну трудову повинність для всіх громадян, аграрна реформа, зосередження в руках держави торгівлі зерном, прогресивно-прибуткове оподаткування, податок на прибутки товариств. Багато з реформ О.Стамболійського не було здійснено, але уряд одержав широку популярність. За короткий час чисельність БЗНС зросла до 150 тис. чол. У зовнішньополітичній сфері уряд провадив курс на встановлення лояльних стосунків із сусідами й державами Антанти, але не зміг добитися перегляду Нейїського договору.

Наприкінці 1920 р. праві партії розпочали боротьбу проти уряду БЗНС, але процес консолідації йшов поволі. Навесні 1922 р. сформувалася „Народна змова” – невелика організація,

яка поставила за мету повалення уряду БЗНС й встановлення авторитарного режиму. Завдяки її зусиллям влітку 1922 р. три провідні праві партії створили „Конституційний блок”, який проголосив метою відновлення „зневажених конституційних прав і свобод”. Опору вони вбачали у Військовій лізі, що була створена 1919 р. На чолі Військової ліги стояв генерал І.Вилков, якого підтримував цар Борис III. Фактично він виконував функції головнокомандувача болгарської армії. Керівництво „Народної змови” та Військової ліги в ніч з 8 на 9 червня 1923 р. вчинило державний заколот. Міністрів і депутатів БЗНС було заарештовано, а О.Стамболійського вбито. Внаслідок перевороту до влади прийшов уряд на чолі з одним із лідерів „Народної змови” А.Цанковим. Провідні пости в ньому обіймали військові. Новий режим мав військово-фашистський характер.

5-7 серпня 1923 р. на засіданні ЦК Болгарської комуністичної партії було прийнято рішення про збройне повстання. Було розпочато переговори з керівництвом лівих партій, а з БЗНС було підписано угоду про спільні дії проти диктаторського режиму. Уряд, діставши звістку про підготовку повстання, розпочав превентивні репресії. В ніч з 22 на 23 вересня БКП розпочала повстання. Проте, воно було недостатньо підготоване. Політична орієнтація його учасників не завжди була чіткою, лави повстанців розривали внутрішні протиріччя. Масового характеру набуло повстання у Північно-Західній Болгарії. Повстанцям вдалося захопити м. Фердинанд і ряд інших населених пунктів. Кілька днів точилися запеклі бої з урядовими військами, але 27 вересня повстанці змушені були залишити Фердинанд, а після цього відступити до Югославії.

У 1924-1925 рр. стала помітною стабілізація економіки Болгарії. Протекційна політика уряду стимулювала промислове виробництво, але розвивалися лише галузі легкої промисловості. Стабілізації сприяло отримання Болгарією після 1926 р. позик від фінансових груп Великобританії, Франції, США, проте ці позики посилили залежність болгарської економіки від іноземного капіталу. Диктаторський режим після розгрому Вересневого повстання помітно зміцнив свої позиції. Уряд А.Цанкова прагнув створити собі опору в народі, проголошуючи політику „соціального миру”. Збільшувалася платня військовим і службовцям, надавалися податкові пільги ремісникам, було прийнято закон про страхування робітників, хоча практичні результати цієї політики були незначні, оскільки уряд не мав матеріальних ресурсів для

здійснення наміченої програми. Зрештою уряд А.Цанкова став непопулярним і змушений був піти у відставку.

Новий уряд „Демократичного Зговору” очолив А.Ляпчев. Він проголосив програму відновлення спокою в країні, додержання демократичних свобод, було дозволено діяльність суспільно-політичних організацій. Однак 1929 р. країну вразила економічна криза, що тривала до 1934 р.

Відбулися зміни у розстановці політичних сил. На виборах до Народних зборів у червні 1931 р. перемогу над „Демократичним Зговором” отримала опозиція, об'єднана в Народний блок. Уряди Народного блоку в 1931-1934 рр. оголосили дві політичні амністії, але не здійснили обіцяної напередодні виборів демократизації країни. З „Демократичного Зговору” виокремилася група А.Цанкова, який створив свою партію – „Народно-соціальний рух”. Конкурентом А.Цанкова виступала невелика організація „Ланка”, пов'язана з Військовою лігою. В травні 1934 р., коли сталася урядова криза, фашистські угруповання підтримували дії А.Цанкова, що планував розпочати похід на столицю. Його випередила група „Ланка”. Спираючись на Військову лігу, вона 19 травня 1934 р. здійснила державний переворот. Новий військово-фашистський уряд очолив лідер „Ланки” полковник К.Георгієв. Було скасовано конституцію, розпущено Народні збори, заборонено всі політичні партії та профспілки. Організатори перевороту оголосили про своє прагнення створити позакласову диктатуру й досягти „єдності нації”. Для поповнення державної скарбниці було введено державну монополію на спирт, сіль, тютюн, нафтопродукти. Уряд К.Георгієва прагнув включити Болгарію до Балканської Антанти. 1934 р. було встановлено дипломатичні відносини з СРСР. Нове керівництво намагалось обмежити вплив царя Бориса III на вирішення державних справ, що призвело до конфлікту з монархом. Цар зумів викликати розкол у Військовій лізі та, спираючись на підтримку монархічно налаштованого офіцера й Народного-соціального руху, домігся в січні 1935 р. повалення уряду К.Георгієва. На кінець 1935 р. царю Борису III вдалося зосередити всю повноту влади у своїх руках. Це означало затвердження монархо-фашистської диктатури. Всі політичні партії та організації було заборонено, новий режим, що видавав себе за позапартійний, спирався на армію й державний апарат, але не мав масової соціальної бази.

У другій половині 30-х років тривала запекла боротьба між великими угрупованнями буржуазії, що орієнтувалися на

західноєвропейський і німецький капітали. Монархо-фашистська диктатура лавірувала між ними, дедалі більше зсуваючись до співробітництва з гітлерівською Німеччиною.

Державотворення югослов'ян

У листопаді 1920 р. в Королівстві СХС відбулися вибори до Установчих зборів, в яких перемогу одержали сербські політичні партії, що виступали на захист політики централізації держави. 28 липня 1921 р. на день св. Вида Установчі збори прийняли конституцію, що дістала назву Видовданської. Сербо-хорватословенська держава проголошувалася конституційною, парламентською і спадковою монархією. Особа короля проголошувалася недоторканою, також він спільно зі скупщиною здійснював законодавчу владу, а через Раду міністрів – виконавчу. Монарху належало право проведення зовнішніх відносин, він був верховним головнокомандувачем збройних сил. Держава була поділена на 33 жупанії (губернаторства) на чолі з жупанами, що призначалися королем. Конституція закріпила унітарний державний устрій і визнала наявність в країні єдиного сербо-хорватословенського народу. Депутат Народної скупщини був зобов'язаний говорити і писати „сербо-хорватословенською державною мовою”. Прийняттям Видовданської конституції завершилося формування Югославської держави.

Унітарне Югославське королівство на чолі з сербською династією Карагеоргієвичів не враховувало особливостей історичного розвитку та політичного стану народів і територій, що входили до нього. Тому національне питання протягом всього міжвоєнного часу було вісью, навколо якої оберталосся внутрішньополітичне життя країни. Визначальними були сербо-хорватські протиріччя. Поступка у вигляді надання Хорватії прав обмеженого самоврядування лише тимчасово узгодила ці суперечності. Ряд опозиційних хорватських, словенських і мусульманських партій виступали з вимогами вирівнювання прав національностей.

Популярність Хорватської Республіканської Селянської Партії зросла після того, як влітку 1924 р. її лідер С.Радич поїхав до СРСР і заявив про вступ партії до Селянського Інтернаціоналу. Прагнучи внести розкол у опозиційний рух, король і сербські партії пішли на компроміс з С.Радичем. Він та інші представники ХРСР були включені до складу уряду, партія перестала називати себе республіканською, визнала Відовданську конституцію й ви-

йшла з Селянського Інтернаціоналу.

Проте компроміс був тимчасовим. 20 червня 1928 р. під час бурхливої дискусії в Скупщині депутатом від правлячої партії було смертельно поранено С.Радича, а двох інших парламентарів Хорватської Селянської партії убито. В Хорватії почалися масові мітинги протесту.

Вибухонебезпечна обстановка складалася і в Косово, де більшість населення становили мусульмани албанці. У міжвоєнний період виникали численні конфлікти між сербами та албанцями в цьому регіоні.

Загострення національних суперечностей призвело до військово-монархічного перевороту 6 січня 1929 р. Того дня король Олександр опублікував маніфест, у якому заявив про скасування Видовданської конституції й розпуск Народної скупщини, король взяв усю повноту влади до своїх рук. Усі політичні партії та організації, підозрювані в антидержавній діяльності, розпустилися. Королівство СХС було перейменоване на Королівство Югославія, що мало символізувати державну й національну єдність „трийменного народу”. Введення нового адміністративного поділу мало на меті стерти навіть в назвах областей будь-яку згадку про окремі народи. Дев'ять нових областей – „бановін” – було названо за назвами рік. Кордони проведено з таким розрахунком, щоб сербське населення складало в них більшість. Основою всього правопорядку в країні став надзвичайний „Закон про захист держави”. Встановлення „диктатури 6 січня”, як називали переворот 1929 р. в Югославії, означало перехід від парламентської монархії до абсолютного диктаторського режиму, покликаного зміцнити панування сербської влади. Переворот відбувся майже без опору.

3 жовтня 1931 р. король Олександр „дарував” народові конституцію. Нова конституція по суті нічого не змінювала в державному устрої. Вона лише закріплювала реакційні порядки в країні, трохи прикривши їх подобою парламентського правління. Окремі сили в югославській державі почали вимагати економічного співробітництва з Німеччиною. Однак король Олександр і більша частина правлячих кіл були схильні продовжувати традиційний профранцузький курс. Тоді гітлерівці організували в жовтні 1934 р. вбивство в Марселі югославського монарха і французького міністра Ж.-Л.Барту. Вони стали жертвами терористичного акту хорватських усташів, що інспірувався гітлерівською Німеччиною. Після вбивства Олександра королем було проголо-

шено його 11-річного сина Петра, а на чолі регентства поставлено дядька малолітнього монарха принца Павла. Підвалини держави похитнулися. Диктатура відчувала свою слабкість. Активізувалися опозиційні уряду сили. Укладання договорів з Болгарією та Італією 1937 р. значно загостило стосунки між державами Малої Антанти (Югославією, Чехословаччиною, Румунією). 1938 р. Мала Антанта припинила своє існування.

Греція в міжвоєнний період

У травні 1919 р. грецький уряд отримав згоду Антанти на окупацію малоазійського міста Смірни. Успіхи Греції в цьому регіоні повністю залежали від позиції Великобританії та Франції. Згідно з Севрським договором (серпень 1920 р.) до складу Греції відходили Фракія, Егейські острови та Смірна. У ряді цих регіонів упродовж наступних п'яти років зберігалися органи місцевого турецького самоврядування. Додеканеські острови, що перебували під контролем Італії, також мали бути передані Греції. У цілому ж рішення Паризької мирної конференції та їх реалізація сприяли перетворенню Греції на провідну балканську й середземноморську державу.

Однак Севрський договір виявився недовговічним, оскільки турецький уряд Ататюрка відмовився визнати його правомірність. Внутрішньополітичне становище в країні залишалося надзвичайно складним і характеризувалося протистоянням монархістів та „венізелістів”. До того ж 25 жовтня 1920 р. помер грецький король Александрос. Після поразки Ліберальної партії на парламентських виборах у листопаді 1920 р. Е.Венізелос залишив посаду прем'єра. За підсумками плебісциту 5 грудня 1920 р. на грецький трон повернувся Константинос.

У грецькому суспільстві стали переважати прихильники силових засобів щодо революційної Туреччини. Наприкінці березня 1921 р. грецькі збройні сили розпочали операції в малоазійському регіоні. Проте через відсутність коштів, слабке матеріально-технічне забезпечення військ та низький рівень підготовки офіцерів Греція зазнала поразки. У липні 1923 р. у Лозанні було підписано мирний договір.

Військова поразка остаточно підірвала позиції короля Константиноса. 11 вересня 1922 р. в грецьких військах, що перебували в Малій Азії, розпочалося повстання, яке очолив полковник Н.Пластірас. Це зумовило урядову кризу, а 15 вересня

король зрікся престолу на користь свого сина Георгіоса II. Революційна рада, яка прийшла до влади, амністувала політичних в'язнів, декларувала свободи, проголосила початок здійснення аграрної реформи. Безпосередні винуватці поразки в Малій Азії за вироком суду були страчені.

Внутрішньополітичне становище Греції після того, як король Константинос I втратив трон характеризувалося двома головними тенденціями: зростанням політичного та соціального напруження в суспільстві та прагненням Революційної ради досягти компромісу між лібералами („венізелістами“) та монархістами.

За підсумками парламентських виборів у грудні 1923 р. ліберали здобули 200 депутатських місць у парламенті, республіканці – 100, а монархісти (Народна партія) – 7. Король Георгіос II у другій половині грудня з родиною виїхав з країни. Формування уряду було доручено Е.Венізелосу. Він наполягав на проведенні плебісциту, натомість республіканці вимагали негайного скасування монархії. Не зумівши досягти компромісу, голова уряду в середині лютого 1924 р. подав у відставку, а в День незалежності Грецію було проголошено Республікою. Президентом країни був обраний адмірал П.Кунтуріотіс.

Відтепер становище в Греції стало визначатися суперництвом між республіканцями та „венізелістами“. Політичне протистояння не тільки погіршувало й без того важке соціально-економічне становище більшості населення.

Зростаюча нестабільність у країні стала причиною військового перевороту 25 липня 1925 р. Владу захопила група офіцерів на чолі з генералом Т.Пангалосом. Військовий режим розпустив парламент, запровадив цензуру, здійснив арешти опозиції. У серпні 1926 р. у результаті чергового перевороту влада перейшла до іншої групи військових на чолі з генералом Г.Кондилісом. Новий уряд здійснив амністію політв'язнів та дозволив проведення виборів до парламенту. За підсумками виборів найбільшу кількість голосів здобула Ліберальна партія. У червні 1927 р. парламент прийняв нову конституцію, згідно з якою запроваджувалась посада президента країни, а законодавча влада передавалася двопалатним Національним зборам.

Уже в 1923-1924 рр. згідно з умовами Лозаннського договору відбувся обмін населенням (за віросповіданням) між Грецією і Туреччиною. Крім того, до Греції прибули 100 тис. переселенців з Болгарії та СРСР. Перед грецькою владою постало завдання забезпечити переселенців житлом і роботою, оскільки

значну їх частину становили жінки (зокрема вдови) та майже 25 тис. дітей-сиріт. Переселенцям надавали кредити, наділяли землею, допомагали з улаштуванням на роботу. Проте не всім біженцям вдалося облаштуватися на новій батьківщині, і вони ще досить довго були приречені на злиденне існування.

Наприкінці 20-х років у Греції відбулося певне покращення фінансово-економічного становища. Цьому сприяли заходи щодо зміцнення зовнішньо-економічних зв'язків з Італією, Албанією, СРСР, Болгарією та Югославією.

За підсумками серпневих (1928 р.) парламентських виборів перемогу знову здобула Ліберальна партія, її знову очолив Е.Венізелос, який повернувся з еміграції. Уряд Е.Венізелоса взяв курс на модернізацію економіки, створення робочих місць та реформування судової системи. Зовнішня політика спрямовувалася на посилення позицій Греції як на Балканах, так і на континенті в цілому. Зовнішньополітичні пріоритети Греції були спрямовані на покращення стосунків Греції із своїми сусідами. Саме уряд Е.Венізелоса уклав важливі договори про дружбу з Італією та з Югославією, нормалізував відносини з Болгарією та Албанією. Світова економічна криза, яка розпочалася наприкінці 1929 р., вкрай негативно вплинула на економіку країни. Погіршення економічного стану населення спричинило активізацію робітничого та селянського руху. За підсумками травневих (1932 р.) парламентських виборів Ліберальна партія позбулася значної частини депутатських місць, а прем'єр Е.Венізелос пішов у відставку. На дострокових виборах більшість завоювала Народна партія. Уряд очолив лідер монархістів П.Цалдаріс. Економіка Греції вже з 1934 р. стала поступово виходити з кризового стану.

Внутрішньополітична ситуація в країні характеризувалася наростанням протистояння між монархістами та лібералами. Прихильники Е.Венізелоса серед військових 1 березня 1935 р. вчинили заколот. Але двотижневі бої завершилися поразкою заколотників, а Е.Венізелос змушений був назавжди залишити країну.

За підсумками червневих (1935 р.) парламентських виборів перемогу здобула Народна партія. Національні збори прийняли рішення про проведення плебісциту з „королівського питання”. Однак уряд П.Цалдаріса продовжував негативно ставитись до монархії. 10 жовтня 1935 р. монархічно налаштовані військові змусили призначити головою уряду генерала Г.Кондиліса. Нова влада скасувала республіканську конституцію 1927 р. та віднови-

ла чинність конституції 1911 р. У листопаді 1935 р. було проведено плебісцит на якому перемогу святкували прихильники відновлення монархії. Невдовзі до Греції повернувся король Георгіос II.

За підсумком дострокових січневих (1936 р.) парламентських виборів Народна партія отримала 143 депутатські мандати, Ліберальна (разом з Селянською та Республіканською) – 141. Баланс влади опинився в руках Комуністичної Партії Греції, яка отримала 15 депутатських місць. Лідери монархістів і лібералів розпочали таємні переговори з керівництвом компартії. Інформація про ці контакти та низка раптових смертей у січні-травні 1936 р. провідних політичних лідерів (Г.Кондиліса, Е.Венізелоса, К.Демердзіса, П.Цалдаріса) викликали занепокоєння у військових.

В умовах наростаючої політичної нестабільності та соціальної напруги в країні король призначив у квітні 1936 р. головою уряду генерала І.Метаксаса. Новий прем'єр негайно розпорядився заборонити профспілки, заарештовувати робітничих ватажків та заборонити страйки. 4 серпня Георгіос II підписав декрет про запровадження в країні надзвичайного стану. Генерал І.Метаксас став правителем Греції з необмеженою владою. Крім голови уряду він обіймав посади міністрів закордонних справ, оборони, військово-морських та військово-повітряних сил. Політичний режим, встановлений І.Метаксасом, являв собою авторитарну диктатуру. З метою залучення на свій бік широких верств населення нова влада розпочала реформи.

Ідеологічним підґрунтям нової моделі стала концепція „третьої еллінської цивілізації”, її суть полягала в утвердженні принципу спадкоємності існуючого режиму, який оголосив себе нащадком „перших двох еллінських цивілізацій” – давньої поганської Греції та християнської Візантії. Невдовзі І.Метаксаса стали називати „першим селянином” або „першим робітником”. У системі середньої та вищої освіти відбувалася ревізія навчальних курсів та підручників. Диктаторський режим став директивно запроваджувати важку для більшості греків штучну архаїзовану мову „катаревуси” („чисту мову”). Головні функції придушення інакодумства в країні взяло на себе міністерство громадської безпеки (асфалія). Репресивні заходи застосовувалися проти будь-яких опонентів або критиків режиму, незважаючи на їхню політичну орієнтацію та вагу. Після окупації Італією у квітні 1939 р. Албанії І. Метаксас звернувся до британського уряду з проханням

надати гарантії грецького суверенітету. Їх надали відразу Греції та Румунії.

Встановлення диктатури А.Зогу в Албанії

На Паризькій мирній конференції делегації Великобританії, Франції та Італії виступили за розділ Албанії. Проте, завдяки позиції президента США В.Вільсона вдалося відстояти територіальну цілісність Албанії. Тема захисту національних інтересів знаходила все більшу підтримку серед албанського населення. Так, делегати Національного конгресу в Люшні (січень 1920) у своєму зверненні до народу наголошували, що відкидають „будьякий іноземний мандат або протекторат”, який міг би бути названий Лігою Націй. На конгресі була створена Вища рада, що надіялася функціями регентства. Верховним органом влади визначалася Національна рада (сенат), члени якої обиралися Національними зборами. Було прийнято рішення про перенесення столиці з Дурреса до Тирана.

Албанський уряд виступив з програмою, головним завданням якої стала ліквідація окупаційної влади. У квітні 1920 р. було створено Комітет національного захисту, який очолив підготовку до збройного повстання. На початку червня між військовими формуваннями албанських патріотів та італійськими військами розпочалися бойові дії, які тривали майже два місяці. Згідно з угодою, підписаною в серпні, італійські війська залишали Албанію (окрім острова Сазан). У листопаді 1920 р. Італія та Королівство СХС домовилися про взаємну відмову від територіальних претензій на албанські землі. Однак відносини Албанії з Балканськими державами залишалися напруженими, оскільки Греція й Королівство СХС до 1926 р. не визнавали її кордонів.

На початку 20-х років Албанія залишалася відсталого аграрною країною, де розвиток капіталістичних відносин у економіці гальмувався залишками феодалізму.

Після виборів у квітні 1921 р. до Національних зборів у політичному житті країни виникло протистояння в парламенті двох угруповань: „популістів” (Народна партія) та „прогресистів” (Партія реформ). І хоча обидва формування у своїх програмах закликали до здійснення реформ, їхні політичні позиції залишалися невизначеними.

У грудні 1921 р. під час чергової урядової кризи міністр внутрішніх справ А.Зогу розпустив Вищу раду. А після невда-

лої спроби прихильників „популістів” підняти повстання у грудні 1922 р. А.Зоґу самочинно очолив уряд. Тоді він заявив, що буде проводити в життя „європейську програму”, спираючись на парламентаризм, демократію та здійснюючи аграрні перетворення. Однак, незважаючи на декларації, Албанія залишалася країною розореною війною та міжособними чварами.

Політичне протистояння в країні загострилося під час грудневих парламентських виборів 1923 р., на яких урядовий блок отримав 40 депутатських місць, а опозиція – 35. Перемогу в боротьбі за владу в Албанії після травневого повстання 1924 р. здобули прихильники Ф.Нолі. Новий голова уряду оприлюднив програму, яка передбачала здійснення економічних, соціальних і правових реформ. Не діставши підтримки з боку Ліги Націй, уряд Ф.Нолі відмовився провести вибори для своєї легітимізації. Тим самим кабінет Ф.Нолі позбавив себе масової підтримки населення.

Наприкінці грудня 1924 р. А.Зоґу усунув від влади Ф.Нолі. У січні 1925 р. Албанію було проголошено республікою, президентом якої став А.Зоґу. Новий режим використовував поліцейсько-бюрократичні методи управління. Усі релігійні громади визнали верховенство державного закону. Незважаючи на опір Грецької православної церкви, Вселенський патріарх у квітні 1937 р. визнав Албанську Православну Церкву автокефальною. Але спроби підпорядкувати режиму А.Зоґу римо-католицьку церкву закінчилися безрезультатно.

1 вересня 1928 р. А.Зоґу проголосив Албанію монархією, а собі присвоїв титул „Зоґу I – король албанців”. У наступні три роки були затверджені цивільний, комерційний та кримінальний кодекси, основні положення яких відповідали європейським нормам. Політика А.Зоґу щодо конфесій у цілому дала змогу обмежити іноземні впливи на мусульманську та православну релігійні громади й установити над ними досить ефективний контроль з боку влади.

У 30-ті роки королівський режим еволюціонував у напрямку посилення авторитарних методів управління. Поширився політичний терор, залякування населення.

Політичний режим А.Зоґу спирався на підтримку великих землевласників, заможних селян, торговельної та компрадорської буржуазії. У зовнішній політиці Албанія йшла у фарватері Італії. Таке спрямування королівської політики влади викликало незадоволення в суспільстві, яке проявлялося у повстаннях 1925,

1926, 1935, 1936, 1937 років. Влада досить легко придушувала їх.

За межами країни найбільшу небезпеку для режиму в другій половині 20-х років становив Національно-визвольний комітет Ф.Нолі. Серед опозиційних режиму А.Зоґу угруповань, які ставили за мету його повалення, найбільш значним була створена в квітні 1934 р. „Таємна організація”. У серпні 1935 р. члени організації підняли повстання. Однак владі вдалося заарештувати керівників „Таємної організації”, а 15 серпня урядові війська придушили останні вогнища спротиву.

Політика режиму А.Зоґу призвела до консервації напівфеодальних відносин у сільському господарстві, розорення та масової еміграції селян. Потреба Албанії в економічній допомозі спонукала Зоґу I до розвитку відносин з Італією. Саме Італія залишалась фактично єдиною країною яка стримувала Грецію та Югославію від висування територіальних претензій на албанські землі. Між Албанією та Італією встановилися надзвичайно тісні стосунки, які були закріплені у „тиранських пактах”: про дружбу та безпеку (листопад 1926) та про оборонний союз (листопад 1927). Однак упродовж 30-х років Зоґу I намагався витримувати дистанцію у відносинах з Італією, щоб не потрапити в повну залежність від Б. Муссоліні. Але у квітні 1939 р., роздратований відмовою короля перетворити Албанію на протекторат, дуче віддав наказ про її окупацію. Італійські війська вже 7 квітня 1939 р. окупували країну, а Зоґу I виїхав до Великобританії.

На зборах албанських етнорегіональних провідників 12 квітня 1939 р. було скасовано конституцію 1928 р., що давало підставу запропонувати албанський трон італійському королю Віктору Емануїлу III, який відтепер правив Італією та Албанією на правах особистої унії. Незважаючи на те, що в країні існувала маріонеткова албанська адміністрація, вся повнота влади зосередилася в руках італійського намісника. До червня 1939 р. заходи з остаточного приєднання Албанії були завершені: італійців урівнювали в правах з албанцями, було оформлено митну унію, ліквідовано зовнішньополітичне відомство тощо.

Контрольні запитання:

- 1. У чому суть режиму „санації” в Польщі?*
- 2. Схарактеризуйте особливості розвитку Чехословаччини в період президентства Т.Масарика.*
- 3. Чому М.Хорті вдалося встановити диктатуру в Угорщині?*
- 4. У чому полягали причини зростання впливу фашистських організацій в Румунії?*
- 5. Які головні сили вели боротьбу за владу у міжвоєнній Болгарії?*
- 6. Які зміни соціально-політичного характеру відбулись в Югославії після перевороту 1929 р.?*
- 7. Які причини частих державних переворотів у міжвоєнній Греції?*
- 8. Схарактеризуйте головні риси внутрішньої і зовнішньої політики політичного режиму А.Зогу в Албанії.*

КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

1. *Польща в роки війни.*
2. *Народи Прибалтики в роки війни.*
3. *Білорусь в період війни.*
4. *Словаччина в період Другої світової війни.*
5. *Чеські землі в роки війни.*
6. *Югославія під час війни.*
7. *Албанія в період Другої світової війни.*
8. *Греція в роки війни.*
9. *Угорщина під час війни.*
10. *Румунія в роки війни.*
11. *Болгарія в період Другої світової війни.*

Польща в роки війни

1 вересня 1939 р. з нападу Німеччини на Польщу розпочалася Друга світова війна. До середини вересня німецькі танкові і моторизовані війська захопили Люблін, дійшли до Бреста, зробили невдалу спробу захопити Львів. 17 вересня керівництво СРСР згідно з попередніми домовленостями і пактом Ріббентропа-Молотова дало наказ Червоній Армії перейти радянсько-польський кордон. Польський уряд дав наказ не вступати у бій з радянськими військами. Незабаром польський уряд і залишки армії перейшли кордон Румунії, де були інтерновані. Таким чином було здійснено поділ земель Польської Республіки, що у свідомості багатьох поляків ототожнювалося з „четвертим поділом” Польщі.

Спеціальним розпорядженням Гітлер поділив окуповані землі на дві частини: землі на Зах. від Вісли, а також Сілезія і Помор'я були включені до складу Рейху як німецькі території: решта земель були об'єднані у „Генеральне Губернаторство для окупованих польських теренів” зі столицею у Кракові. Німецька політика на окупованих теренах була дещо відмінною. На землях, що увійшли до складу Рейху, передбачалось швидкими темпами протягом 10 років здійснити повне онімечення шляхом переселення поляків на схід і заселення на їх місце німецьких колоністів. Генеральне Губернаторство було призначене для розселення поляків та їх використання як дешевої робочої сили на

некваліфікованих допоміжних роботах переважно у сільському господарстві. Майже відразу після окупації на землях, що увійшли до складу Німеччини, розпочалося проведення політики репресій, депортацій і терору проти поляків, а також євреїв. Широкого розмаху набуло примусове переселення поляків до Генерал Губернаторства.

У Генерал Губернаторстві було збережено права поляків на власність, створення під контролем німців окремих самоврядних і культурних організацій. Поляки були допущені до нижчих ланок адміністрації без права займати керівні посади, зберігалася т.зв. „гранатова” поліція. Навесні 1940 р. окупанти почали проводити регулярні репресивні акції з метою залякування населення. Навесні 1940 р. гітлерівські керівники розпочали створення на польських теренах великих концентраційних таборів. Мережа концтаборів досягла 200. Окупанти приступили до планової експлуатації природних багатств, знищення або вивезення культурних цінностей.

Іншу спрямованість мала політика більшовиків на теренах Західної України. У грудні 1939 р. почалися репресії проти мирних громадян, в першу чергу поляків. Трагічна доля спіткала польських військовополонених, захоплених у вересневій кампанії 1939 р., а потім також заарештованих органами НКВС у Західній Україні. Після проведеної у концтаборах селекції частина рядових і молодших старшин була відпущена, інша – скерована у табори Гулагу, а офіцери, працівники поліції, окремі політичні діячі навесні 1940 р. були розстріляні.

Польський уряд перебрався з Румунії до Франції, де відбулось його переформування – на чолі став генерал В.Сікорський, а політичну основу склали представники соціалістів, людовців, народовців і демократів. Польський еміграційний уряд діяв у тісному порозумінні з урядами Франції, Великобританії та США, які визнали його легітимність. На окупованих землях розбудовувалися підпільні структури Союзу Збройної Боротьби, який 1942 р. був перейменований в Армію Крайову (АК). Проте західні лідери не підтримували польських претензій на західноукраїнські, західнобілоруські і литовські землі, віддаючи перевагу „лінії Керзона”.

30 липня 1941 р. у Лондоні представники СРСР і еміграційного уряду підписали „Угоду про відновлення дипломатичних відносин і створення польської армії на території СРСР” так звану „угоду Сікорського-Майського”. Згідно неї Радянський Союз

демонсував договори з Німеччиною відносно Польщі, підтримав ідею відновлення незалежності країни, але залишив відкритим питання про післявоєнний кордон між двома державами. Дипломатичні відносини були відновлені. На терені СРСР повинна була створюватися Польська армія.

Сталін прагнув мати польські військові частини, як знаряддя майбутнього контролю над Польщею, поляки переслідували власні національні цілі. Зіткнення цих двох концепцій призвело до серйозного конфлікту, внаслідок якого створена Польська Армія була виведена на Близький Схід. Подальше загострення польсько-радянських відносин було викликано непримиренною позицією польського уряду щодо майбутнього східного кордону Польщі, а також небажанням радянської сторони визнати факт винищення польських офіцерів у 1940 р. („Катинська справа”). У квітні 1943 р. СРСР розірвав дипломатичні стосунки з польським еміграційним урядом. Група польських комуністів і представників лівих партій утворила у Москві Союз Польських Патріотів на чолі з В.Василевською. Ініціативна група польських комуністів заснувала у Варшаві нелегальну Польську Робітничу Партію (ПРП), яка проголосила програму визволення країни з допомогою Червоної Армії.

Протягом 1941-1943 рр. в окупованих землях була створена справжня „підпільна держава”. Кожна впливова партія мала свої підпільні структури і збройні формування. Більшість їх підпорядковувались еміграційному уряду та його Делегатурі у краї. Делегатурі вдалося створити широку мережу нелегальних польських шкіл, які охопили майже. Діяли таємні університети. У листопаді 1943 р. керівництво АК і лондонський уряд схвалили план операції „Буря”, який передбачав опанування місцевостей у той момент, коли німецькі війська залишатимуть терен, а радянські ще не опанують його. Кульмінаційний пункт плану передбачав піднесення повстання у Варшаві.

Одночасно розбудовувався і комуністичний табір. У 1943 р. ПРП очолив В.Гомулка. Навесні 1942 р. ПРП приступила до створення партизанських загонів Гвардії Людової. У СРСР створювалась нова Польська армія повністю підпорядкована радянському керівництву. У ніч з 31 грудня 1943 р. на 1 січня 1944 р. у Варшаві ПРП скликала збори 19 невеликих організацій і утворила Крайову Раду Народову (КРН). Очолив її Б.Берут, а його заступниками стали Е.Осубка-Моравський і В.Ковальський. Спеціальний декрет КРН створював Армію Людову (АЛ), яка повинна

була об'єднати усі польські збройні формування.

Коли німці посилили терор і репресії проти населення окупованих територій, різко загострилися польсько-українські стосунки у Східній Галичині і на Волині. У 1941-1942 рр. на цих теренах виникали постійні конфлікти між українцями і поляками, які у 1943 р. переросли у взаємне винищення, внаслідок якого більшою мірою постраждало цивільне населення.

На початку 1944 р. Червона Армія перейшла колишні кордони Польщі і почала визволення земель від гітлерівців. Польський лондонський уряд вживав заходів, щоб домогтися визнання свого суверенітету на цих теренах. Ситуація ускладнювалась тим, що ще влітку 1943 р. загинув голова еміграційного уряду В.Сікорський, а його місце посів С.Миколайчик. СРСР відкинув усі спроби компромісу, діяв методом доконаних фактів. Загони АК, які взаємодіяли з Червоною Армією під час визволення території, після завершення бойових дій роззброювалися. Радянське керівництво сформувало у Москві тимчасовий уряд Польщі – Польський Комітет Національного Визволення (ПКНВ). Очолив його Е.Осубка-Моравський. Цей уряд прибув до Польщі разом з Червоною Армією. Незабаром місцем його перебування стало м. Люблін. 27 липня 1944 р. Е.Осубка-Моравський підписав таємну угоду про кордон між СРСР і Польщею по лінії Керзона.

1 серпня 1944 р. розпочалося Варшавське повстання. Німці перекинули під Варшаву свіжі дивізії, а Радянські війська п'ять місяців залишались у бездіяльності на завойованих рубежах. У Варшаві сили сторін були нерівні і 2 жовтня повстанці капітулювали. Політичні цілі повстання не були досягнуті.

На звільнених від гітлерівців землях між Бугом і Віслою за дорученням керівництва Радянського Союзу Червона Армія здійснювала політику доконаних фактів. Провідні позиції у владних структурах посіли польські комуністи, які працювали у радянських державних органах. Проти польського підпілля було вжито найсуворіших заходів – проведено арешти, розстріли, депортації.

1 січня 1945 р. КРН перетворила ПКНВ у Тимчасовий уряд, залишивши на чолі Е.Осубку-Моравського і призначивши його заступниками комуніста В.Гомулку і людовця С.Януша. Цей уряд рекламувався як коаліційний, але насправді влада залишалася в руках комуністів.

Зміцнення позицій Тимчасового уряду означало підваження становища еміграційного табору. Керівники АК вирішили роз-

пустити свою організацію, а на її місці почали створювати конспіративні структури „Не” („Незалежність”), „ВіН” („Свобода і незалежність”) та інші для продовження боротьби за суверенітет. Рішення Ялтинської конференції не залишили еміграційному табору жодних шансів на повернення до Польщі. Еміграційний уряд у спеціальній декларації від 13 лютого 1945 р. назвав рішення Ялтинської конференції „п’ятим поділом Польщі”. Ще восени 1944 р. група поміркованих діячів на чолі з С.Миколайчиком вийшла з уряду і висловила готовність піти на компроміс з комуністами.

28 червня 1945 р. було оголошено склад Тимчасового Уряду Національної Єдності (ТУНЕ), до якого увійшли чотири представники польської еміграції, в тому числі С.Миколайчик. На чолі уряду залишився Е.Осубка-Моравський, його заступниками стали В.Гомулка і С.Миколайчик. Провідні позиції зберегла ПРП, яка керувала усіма силовими і економічними міністерствами. 16 серпня 1945 р. між ТУНЕ й урядом СРСР був підписаний Договір про радянсько-польський державний кордон. У ньому підтверджувалася „лінія Керзона” і затверджувалися відступи від неї до 30 км на користь Польщі. Тоді ж була підписана Угода щодо компенсацій збитків, завданих Польщі німецькою окупацією.

Народи Прибалтики в роки війни

Згідно таємного протоколу про поділ сфер впливу між СРСР та Німеччиною до Договору про неагресію від 23 серпня 1939 р. та Договору про дружбу та кордони між СРСР і Німеччиною від 28 вересня Естонія, Латвія та Литва відходили у сферу інтересів СРСР. Цим договором передбачалася можливість ліквідації суверенітету Балтійських держав, включення до складу СРСР.

Вже 28 вересня естонський, 5 жовтня латвійський, 10 жовтня литовський уряди підписали з Радянським Союзом договори про взаємодопомогу. Згідно них СРСР отримав право створити військово-морські бази на території цих держав. Головним Досягненням Литви в результаті підписання договору з СРСР було повернення Вільнюса з прилеглою територією.

Наприкінці 1939 р. – на початку 1940 р. уряди Естонії, Латвії та Литви активізували свою Діяльність у напрямку створення Балтійського воєнного союзу.

Уряд СРСР 14 червня 1940 р. скерував урядові Литви, на-

ступного дня – Естонії та Латвії ноти протесту, в яких містилися звинувачення у порушенні умов договорів про взаємодопомогу. 15 червня частини Червоної Армії увійшли на територію Литви. Президент А.Смятона емігрував. 17 червня радянські війська увійшли в Таллінн і на територію Латвії.

21 червня 1940 р. в Естонії під тиском комуністів було створено уряд на чолі з І.Варесом. Ухвалені згодом декрети заборонили діяльність партії „Вітчизняний союз” та оголосили про розпуск національної армії.

Уряд Латвійської Республіки на чолі з К.Ульманісом оголосив стан облоги на території всієї держави. Однак ці заходи не дали бажаних результатів і 20 червня постав новий прокомуністичний Народний уряд на чолі з проф. А.Кірхенштейном.

6 липня 1940 р. був оголошений закон про вибори, а через тиждень – призначені вибори (такі темпи диктували надіслані з Москви емісари: А.Жданов в Естонії, А.Вишинський – Латвії, В.Деканозов – Литві). Новообрані прокомуністичні парламенти ухвалили рішення, які проголошували утворення Естонської Радянської Соціалістичної Республіки, Латвійської Радянської Соціалістичної Республіки, Литовської Радянської Соціалістичної Республіки. 3 серпня Литовська РСР, 5 серпня Латвійська РСР, а 6 серпня Естонська РСР згідно з рішенням Верховної ради СРСР були включені до складу СРСР. Невдовзі парламенти Балтійських країн ухвалили нові конституції, в основі яких лежали положення основного закону СРСР.

Німецька агресія на СРСР використовувалася як сприятливий момент для повстання та створення національних урядів у прибалтійських державах. Скориставшись відступом радянських військ, національні сили Естонії почали створювати власні загопи, а в північну Естонію на допомогу їм прибула група „Ерна”, сформована на території Фінляндії з колишніх офіцерів естонської армії. У вересні 1941 р. за сприяння німецьких військ було створене Естонське самоуправління, яке очолив Х.Мяе. 22 червня розпочалося всезагальне повстання в Литві. У ніч на 24 червня повстанці захопили Каунас. По радіо було проголошено відновлення незалежності Литви і створення Тимчасового уряду. Виконуючим обов’язки прем’єр-міністра став Ю.Амбразявічюс. 28 червня група латвійських національних діячів розпочала повстання в Ризі. На момент вступу німців у Ригу були створені дві організації, які претендували на роль уряду: Центральний Організаційний Комітет за Звільнену Латвію та Тимчасова Державна

Рада. Однак німецьке військове керівництво розглядало ці акції як нелегальні, ігнорувало створені владні структури, фактично паралізувавши їх діяльність.

Німеччина, як і СРСР, не підтримувала державницьких прагнень малих країн і не визнала їх незалежності. 17 липня 1941 р. А.Гітлер оголосив про формування нового адміністративного об'єднання – „Остланд” з центром у Ризі, яке включало території Литви, Латвії та Естонії. У кожній з балтійських країн була сформована німецька адміністрація, запроваджувалися німецькі закони, державною проголошувалася німецька мова. Почалася спочатку трудова, а потім і військову примусова мобілізація. У Литві та Латвії вживалися заходи для винищення євреїв. Створювалися концтабори

Населення Балтійських країн неоднозначно поставилося до німецької окупації: з одного боку, воно чинило активний опір, з іншого – співпрацювало з окупаційною владою (у 1943-1944 рр. у складі двох латвійських легіонів СС воювало близько 140 тис. осіб). Партизанська боротьба під керівництвом комуністичних сил не набрала в цьому регіоні великого поширення та підтримки місцевого населення.

У середині вересня 1944 р. Червона Армія силами трьох Прибалтійських та Ленінградського фронтів перейшли в наступ у Балтії. 13 липня 1944 р. радянські війська ввійшли до столиці Литви, 22 вересня – Таллінна, 13 жовтня – Риги.

Білорусь в період війни

У вересні 1939 р. Червона Армія згідно таємного протоколу пакту Ріббентропа-Молотова зайняла Західну Білорусь. 28-30 жовтня в Білостоці відбулися Народні збори, які ухвалили декларацію про проголошення радянської влади на всій території Західної Білорусі. 2 листопада сесія Верховної Ради СРСР та відповідно 12 листопада сесія Верховної Ради БРСР прийняли закони про включення Західної Білорусі до складу СРСР та возз'єднання її з БРСР. Після вступу радянських військ на територію Західної Білорусі почалися масові політичні репресії.

До кінця літа 1941 р. територію Білорусі окупували гітлерівські війська. Для оперативного управління її було поділено по р. Березина на дві зони: цивільну (на захід від рубежу) та військову (Вітебська, Могильовська, Гомельська, східні райони Мінської та кілька районів Поліської областей). За період окупації на

території Білорусі було створено понад 260 концтаборів смерті.

З числа білоруських національних діячів, які пов'язували надії на державність з гітлерівською Німеччиною, у жовтні 1941 р. була створена Самопоміч, яку очолив І.Єрмаченко. Метою її заснування початково проголошувалася турбота про охорону здоров'я та громадську опіку населення. Згодом у сферу її компетенції ввійшли питання освіти та культури. Німецька адміністрація дала дозвіл на відкриття початкових шкіл, будинків культури, читалень. Поступово сформувався центральний та місцевий апарат Білоруської Народної Самопомочі.

Навесні 1942 р. на території генерального округу „Білорусь” була проведена земельна реформа. Усі колгоспи розформувалися, їх земля та інвентар переходили в сімейне користування селян у рамках т.зв. земельних кооперативів. Налагоджувалася робота промислових підприємств, транспорту, які повинні були працювати для потреб німецьких військ. Німецька адміністрація застосовувала певні популістські заходи з метою завадити розгортанню антифашистської боротьби, підвищити авторитет окупаційних органів для більш ефективної експлуатації краю. 27 червня 1943 р. за ініціативою німецької влади було оголошено про створення Ради Довіри при Генеральному комісаріаті Білорусі. Завданням цієї установи було вироблення та подання окупаційній владі побажань і пропозицій від населення. 21 грудня замість Ради Довіри була створена Білоруська Центральна Рада. Рада стала дорадчим органом, який мав право на відносно самостійні рішення у справах соціальної опіки, культури та освіти. Останнім її заходом стала організація 27 червня 1944 р. в Мінську II-го Всебілоруського Конгресу, який номінально оголосив Раду єдиним законним представником білоруського народу та урядом на чолі з президентом Р.Островським.

Антифашистський рух на території Білорусі був представлений двома силами: радянським і білоруським національним підпіллям. Останнє було представлене Партією Білоруських Націоналістів на чолі з С.Станкевичем та В.Іванковським. У Західній Білорусі розгортала свою діяльність польська Армія Крайова.

На територію Білорусі радянські війська вступили восени 1943 р. Узимку 1944 р. була звільнена східна та частина південної Білорусі. 3 липня 1944 р. було звільнено Мінськ, а останнє білоруське місто Брест було визволене 28 липня.

Словаччина в період Другої світової війни

14 березня 1939 р. Словацький сейм проголосив незалежність Словаччини. Словаки створили свою державу, але це було зроблено при допомозі гітлерівської Німеччини. Згодом були підписані політичні та економічні договори, які повністю поставили молоду державу під німецький контроль.

Перші роки існування незалежної республіки принесли словакам певні вигоди. Вона була визнана 24-ма державами світу, вдалося запобігти окупації, зміцнилися позиції словацького капіталу, чеських чиновників замінили словацькі, поліпшилися умови розвитку освіти, включаючи вищу, книговидавництва, культури. Офіційні кола всіляко пропагували ідею національної єдності. Обраний у листопаді 1939 р. президентом республіки лідер Глінківської Словацької Народної Партії Й.Тісо намагався провадити більш-менш самостійну політику. Але у липні 1940 р. відбулася зустріч Гітлера з Й.Тісо у Зальцбурзі, на якій словаків змусили копіювати тоталітарний нацистський режим. В уряді головну роль почали відігравати фашисти. Було створено міністерство пропаганди, яке поширювало культ Й.Тісо як вождя нації, існувала лише одна Глінківська Словацька Народна Партія. Здійснювалися репресії проти опозиції. Проте, жодного смертного вироку словацьке правосуддя не винесло.

Приєднавшись у листопаді 1940 р. до Троїстого пакту, Словаччина вступила у Другу світову війну на боці агресорів. Вступ у війну, посилення економічного пограбування, погіршення матеріального становища населення, втручання німецьких радників у діяльність міністерств – усе це вплинуло на зміну настроїв у суспільстві.

У 1940-1943 рр. на антифашистських позиціях у Словаччині стояли декілька нечисленних груп: „Демець”, „Флора”, „Захист нації”. Проте реальних кроків до зміни існуючого становища вони не робили. Підпільна компартія Словаччини намагалася створювати партизанські загони, але більшість її спроб були невдалими.

У грудні 1943 р. представники КПС та колишніх аграрної і національної партій підписали таємну „Різдвяну угоду” та створили керівний орган – Словацьку Національну Радку (СНР). Було взято курс на підготовку загальнонаціонального збройного повстання. Декларувалась необхідність створення нової демократичної Чехословаччини на засадах рівноправності словаків і че-

хів. У липні 1944 р. був створений військовий центр з підготовки повстання на чолі з підполковником Я.Голіаном.

28 серпня 1944 р. німецьке командування прийняло рішення про окупацію Словаччини. На наступний день почалось Словацьке національне повстання. На боротьбу з окупантами виступили частина словацької армії і партизани. На території повстання законодавчу владу здійснювала Словацька Національна Рада, а виконавчу – Колегія Уповноважених і національні комітети на місцях. Було заборонено профашистські партії та організації, встановлено контроль над німецькими підприємствами та майном колабораціоністів. Було оголошено про необхідність часткової націоналізації промисловості і банків, про проведення аграрної реформи. Е.Бенеш зробив заяву про визнання самотності словацького народу і визнав Словацьку Національну Раду його представником на визволеній території.

27 жовтня 1944 р. повстання було придушене. Залишки повстанської армії та партизанів пішли в гори, де вели збройну боротьбу аж до звільнення цих територій радянськими військами. Керівники СНР вилетіли до східної Словаччини, що вже була частково звільнена. Після поразки повстання у Словаччині було встановлено німецький окупаційний режим.

Звільнення Словаччини Червоною Армією продовжувалося до квітня 1945 р. на Визволених територіях влада переходила до СНР, Корпусу Уповноважених і національних комітетів на місцях. У лютому 1945 р. СНР у своєму маніфесті підтвердила, що Словаччина є складовою частиною відродженої Чехословацької Республіки. Уряд Чехословаччини очолив З.Ферлінгер. До його складу увійшли представники чотирьох чеських і двох словацьких партій. У програмі уряду, що була проголошена 5 квітня 1945 р., було зафіксовано, що Чехословацька Республіка є державою двох рівноправних народів.

Чеські землі в роки війни

У ніч на 15 березня 1939 р. президент ЧСР Е.Гаха підписав у Берліні угоду про встановлення Німеччиною протекторату над Богемією і Моравією. Чеські землі були окуповані німецькими військами. У протектораті зберігалася посада президента і чеський уряд, а також чеські органи влади на місцях, включаючи поліцію. Протектором було призначено колишнього міністра іноземних справ Німеччини барона Нейрата. Були створені німецькі

органи влади – оберландтаги, які контролювали і чеську адміністрацію. Чеська армія була ліквідована.

Мілітаризація економіки у протектораті супроводжувалася відміною 8-годинного робочого дня, забороною страйків, запровадженням загальної трудової повинності, карткової системи на продовольство і предмети першої необхідності. У сільському господарстві були введені обов'язкові поставки продукції за фіксованими цінами, що фактично означало пограбування селян. З перших днів окупації здійснювалась політика онімечування. Вже навесні 1939 р. почалися репресії.

Разом з тим окупаційна влада йшла на певні поступки чехам з метою збереження спокою і нормального функціонування економіки. Видавалися чеські книги, газети і часописи, працювали чеські театри, зберігалися чеські школи, хоча їх кількість вдвічі скоротилася. Продовольчі норми для робітників у промисловості становили дві третини аналогічних у Рейху.

Більшість населення негативно ставилася до окупантів, але чехи обрали гнучку тактику опору і форми боротьби. Перш за все опозиційність проявлялась у підкресленій повазі до всього національного: масові демонстрації під час перепоховання праху чеського поета К.Махи, біля пам'ятника Я.Гусу, бойкот міського транспорту в Брно і Празі у зв'язку із запровадженням написів німецькою мовою. Найбільшим виявом національної волі стали маніфестації 28 жовтня 1939 р. в річницю створення Чехословацької республіки. Відбулися сутички з німецькою поліцією. Жорстокою була розправа окупантів із студентською демонстрацією 15 листопада 1939 р., після якої усі чеські вищі навчальні заклади були закриті до кінця війни.

Єдиного центру керівництва опором створено не було. Такі організації як „Політичний центр”, „Захист нації”, „Петиційний комітет – залишимося вірними” та підпільний ЦК КПЧ діяли кожна сама по собі і орієнтувалися на закордонні центри еміграції в Лондоні і Москві.

Улітку 1940 р. Е.Бенешу вдалося добитися згоди на створення в Лондоні чехословацького еміграційного уряду і державної ради. Сам він ще раніше оголосив себе президентом ЧСР в еміграції. Були встановлені таємні зв'язки з протекторатним урядом А.Еліаша і деякими підпільними центрами. Президент Е.Бенеш і чехословацький уряд у Лондоні в роки війни були для чехів найвищими легітимними представниками. Другим центром еміграції була Москва, де перебувало керівництво КПЧ на чолі з

К.Готвальдом.

Улітку і у вересні 1941 р. в протектораті прокотилася хвиля страйків з вимогами поліпшення умов праці, підвищення заробітної плати та продовольчих норм. 27 вересня 1941 р. протектором було призначено генерала Р.Гейдріха. Він оголосив надзвичайний стан і розгорнув масові репресії. Почалися масові депортації євреїв до концтаборів на території Польщі. Були ліквідовані залишки „автономії” протекторату. У результаті вибуху бомби Р.Гейдріх був поранений і 4 червня 1942 р. помер. Ця акція знайшла широкий відгук серед антифашистів у всьому світі, однак для внутрішнього чеського Руху Опору вона мала трагічні наслідки.

12 грудня 1943 р. президент Е.Бенеш підписав Договір про дружбу, взаємодопомогу і післявоєнне співробітництво між СРСР і Чехословаччиною, який визнавав необхідність відродження Чехословацької республіки у довоєнних кордонах. Е.Бенеш провів переговори з керівництвом Закордонного бюро КПЧ про формування національного фронту чехів і словаків, про першочергові заходи після звільнення, склад уряду, роль національних комітетів як нових народних органів влади на місцях. Було досягнуто згоди майже з усіх обговорюваних питань, окрім становища Словаччини у відродженій спільній державі.

Наближення остаточного звільнення країни активізувало всі антифашистські сили. У лютому 1945 р. було створено єдиний керівний центр. Ним стала Чеська Національна Рада, до якої увійшли представники пробенешівської Ради Трьох, підпільної ради профспілок, група вищих офіцерів довоєнної ЧСР, представники комуністів. Рада розпочала підготовку антифашистського повстання. 6 травня 1945 р. почалося повстання у Празі. Але проти повсталих наступали німецькі танкові частини і есесівські війська, які пробивалися до американської зони. Виникла загроза знищення Праги. 8 травня представники Чеської Національної Ради і німецького командування підписали протокол про умови капітуляції німецьких військ, які зобов'язувалися залишити важку зброю біля Праги і вирушити на захід, щоб здатись у полон американцям. 9 травня на вулицях Праги з'явилися радянські танки. Наступного дня до столиці прибув новий чехословацький уряд.

Югославія під час війни

Після створення Троїстого союзу у вересні 1940 р. Королів-

ство Югославія поступово опинилося в оточенні держав-сателітів Німеччини. На початку 1941 р. у визначенні зовнішньої орієнтації країни взяли гору прони́мецькі сили і 25 березня у Югославія приєдналася до Троїстого пакту. 27 березня група офіцерів генерального штабу здійснила державний переворот, посадивши на трон сина короля Олександра Петра II, а уряд очолив організатор заклоту генерал Д.Сімович, який підтвердив дійсність договору про приєднання країни до фашистського блоку. Незважаючи на це 6 квітня 1941 р. Німеччина напала на Югославію. 15 квітня уряд і король залишили країну, а 17 квітня уповноважені югославського командування підписали акт про беззастережну капітуляцію.

Югославія була поділена на чотири зони окупації: німецьку, італійську, угорську та болгарську. Були створені маріонеткові адміністрації, які контролювалися окупантами, почалась організація „домобранства” – збройних сил для підтримання порядку (у Боснії та Герцеговині – мусульманської міліції – „баліістів”). Система „нового порядку”, яка насаджувалася гітлерівцям в усій Європі, мала певні особливості в Югославії. Територія країни була поділена на дев’ять частин, з порушенням етнічних, економічних та культурних зв’язків між окремими землями. Окупанти протиставляли свою політику „сербському гнобленню”. Щодо сербського населення застосовувалися терор та насильницьке переселення.

За підтримки США та Великобританії королівський уряд зберіг статус визнаного на міжнародній арені уряду союзної держави. Навесні 1941 р. на терені колишньої Югославії виникли перші вогнища опору окупантам. У травні 1941 р. в районі Рівної гори полковник генштабу королівської армії Д.Михайлович разом зі своїми прихильниками почав створювати військово-четницькі загони. Учасників четницького руху об’єднував „сербізм” – усвідомлення причетності до сербської нації та прагнення врятувати її від геноциду. Основною їх тактикою було – „вичікування заради виживання”. Своє завдання Д.Михайлович вбачав у тому, щоб підготувати всенародне повстання проти окупантів.

Компартія Югославії також взяла курс на організацію збройного опору окупантам та їх посібникам і 10 квітня 1941 р. створила військовий комітет на чолі з Й.Броз Тіто. 27 червня 1941 р. був створений Головний штаб народно-визвольних загонів на чолі з Тіто, який розробив план підготовки та здійснення збройних повстань з наступним їх переростанням у загальнона-

родну війну проти загарбників. Так почалося формування другого військово-політичного табору Руху Опору в Югославії.

Рух Опору охопив понад третину території Югославії, утворивши по суті „другий фронт” у Європі, що відволікав значні військові сили держав фашистського блоку. Влітку 1941 р. розпочалися сутички між четниками та партизанами, четниками та усташами, партизанам і домобранцями. Поразка повстанського руху в Сербії, Чорногорії, Боснії та Герцеговині остаточно розвела партизан і четників у протилежні табори та загострила боротьбу між ними, що призвело до послаблення Руху Опору.

На початку 1942 р. у протилежних таборах Руху Опору – четників і партизан – вживалися заходи для нарощування військового потенціалу. Четницькі загони збільшилися чисельно, зріс авторитет Д.Михайловича, якому король надав чин генерала та призначив на посаду військового міністра в новому уряді. У червні 1942 р. командування четницьких загонів було перейменоване на Верховне командування Югославської армії. Четники продовжували дотримуватися вичікувальної тактики. Натомість керівництво КПЮ зосередило увагу на перетворенні партизанських загонів на регулярні військові підрозділи. Паралельно відбувалося створення загонів так званого Добровільного війська.

Керівництво четників продовжувало дотримуватися політичної позиції, згідно з якою КПЮ вважалася „небезпечним внутрішнім ворогом”. У квітні 1942 р. німецько-італійське військове командування, спираючись на підтримку четників та усташів, розпочало чергову каральну операцію, в ході якої народно-визвольні сили мусили залишити контрольовані території.

У листопаді 1942 р. Головний штаб розпочав формування Народно-Визвольної Армії (НВА). Розвиток народно-визвольного руху та загроза його поширення спонукали окупантів; узимку 1942-1943 рр. до активних дій. Вони розпочали каральну операцію проти партизанів. Проте загонам НВА вдалося вийти з оточення.

Прихильники монархічного ладу швидко втрачали популярність. Натомість зміцнювався вплив зростає авторитет та популярність Тіто. 29 листопада 1943 р. було прийнято рішення про створення представницького та законодавчого органу нової влади Національного Комітету Визволення Югославії (НКВЮ) на чолі з Й.Тіто. Міграційний уряд позбавлявся влади, а королем Петру II заборонялося повертатися до Югославії. Противники комуністів наприкінці січня 1944 р. засудили це рішення і об'єдналися

в Югославське Демократичне Об'єднання. Метою якого була боротьба за збереження конституційної монархії. Однак реального впливу це об'єднання не мало.

У країні фактично існували дві урядові структури: королівський уряд в еміграції та НКВЮ, який контролював значну територію країни. Між обома урядами були встановлені контакти, велися переговори, а в травні 1944 р. еміграційний уряд очолив І.Шубашич. 16 червня 1944 р. між НКВЮ та королівським урядом була підписана угода, за якою пролунав спільний заклик до югославських народів про підтримку НВА. За пропозицією І.Шубашича король Петро II визнав Тіто єдиним військовим керівником на території країни.

З другої половини 1944 р. почалося регулярне постачання озброєнь для НВА, яке здійснювалося з радянських авіаційних баз. 28 вересня 1944 р. Червона Армія перейшла югославський кордон і разом з НВА звільнила Східну Сербію, Воєводину та Вардарську Македонію від німецьких військ.

1 листопада 1944 р. було підписано нову угоду Тіто-Шубашича, яка передбачала створення єдиного уряду з представників НКВЮ і еміграційного уряду. Установча скупщина мала визначити державний устрій Югославії. 7 березня 1945 р. був утворений Тимчасовий народний уряд Демократичної Федеративної Югославії до якого ввійшли 6 представників еміграційного табору і 22 представляли партії, що входили до НВФ. Головою уряду та міністром оборони став маршал Й.Броз Тіто. 15 травня 1945 р. було завершено визволення Югославії.

Албанія в період Другої світової війни

За час італійської окупації аж до вересня 1943 р. в Албанії існувало п'ять маріонеткових урядів, на чолі яких стояли представники земельно-власницької аристократії – політичні опоненти Зога І. Після капітуляції Італії у вересні 1943 р. німці окупували Албанію і санкціонували створення нового албанського уряду, який проголосив незалежність і нейтралітет країни. Загалом, Берлін проводив погоджувальну політику в Албанії, щоб нейтралізувати некомуністичну опозицію.

8 листопада 1941 р. було засновано Компартію Албанії. Тимчасовим секретарем КПА було призначено Е.Ходжу. Навесні 1942 р. КПА розпочала створення партизанських загонів. 16 вересня було створено Національно-визвольний Рух (НВР). КПА

встановила домінацію над цією організацією та її збройними силами – Албанською Національно-визвольною Армією. Е.Ходжа очолив Генеральну Національно-Визвольну Раду.

У листопаді 1942 р. в Албанії формально конституювалася ще одна антифашистська організація – „Баллі комбетар” (БК) (Національний союз). Її очолив М.Фрашері. До складу цієї організації входили переважно помірковані, ліберально налаштовані албанські націоналісти, які обстоювали запровадження у країні республіканської форми правління, збереження етнічної албанської держави. Упродовж першої половини 1943 р. НВР і БК воювали як з італійцями, так і один з одним.

1-3 серпня 1943 р. БК і НВР зустрілися у селі Муцьї, щоб обговорити створення спільного фронту. Е. Ходжа всупереч рекомендаціям югославських радників у КПА погодився на проведення конференції. Лідер КПА виступив проти створення нової організації Руху Опору, в якій влада належала б порівну обом групам. Крім того, проти угоди виступили югославські радники Е.Ходжі. Для них було неприйнятним збереження Косово у складі Албанії.

Після конференції у Муцьї відносини Е.Ходжі з югославськими комуністами стали напруженими. Монархіст А.Купі створив організацію „Легалітет”, яка відстоювала реставрацію режиму Зогу I. Рішення Е.Ходжі також зумовило відновлення ворожнечі між БК і НВР. Наприкінці 1943 р. НВР протистояли об’єднані сили німецької армії, нового пронімецького маріонеткового уряду, БК і „Легалітету”. Після невдалих спроб об’єднання албанського руху опору та виходу з нього БК і „Легалітету” основним одержувачем союзницької допомоги став НВР. БК і „Легалітет” втратили народну підтримку в південній і центральній Албанії.

24 травня 1944 р. коли більшість південної Албанії була звільнена від фашистів, НВР скликав конгрес у м. Пермет. Конгрес перейменував Національно-визвольний Рух на Національно-визвольний Фронт (НВФ) і призначив Е.Ходжу верховним головнокомандувачем Албанської Національно-визвольної Армії. Короля Зогу I було формально позбавлено влади і заборонено повертатися до країни. Конгрес створив Антифашистську Раду Національного Визволення (АРНВ) і проголосив цей орган „виразником суверенітету албанського народу”. У жовтні 1944 р., коли НВФ встановив контроль над більшістю території Албанії, відбувся конгрес у Бераті. На ньому АРНВ було реорганізовано у

Тимчасовий уряд, який очолив Е.Ходжа. До 29 листопада 1944 р. останні частини німецької армії залишили Албанію, а Тимчасовий уряд, у якому панували комуністи, утвердився у Тирані.

Греція в роки війни

На початку Другої світової війни І.Метаксас зберігав дружній нейтралітет стосовно Великобританії, сподіваючись, що його країну не буде втягнуто у загальноєвропейський конфлікт. Але 28 жовтня 1940 р. італійський посланець в Афінах вручив І.Метаксасу ультиматум, який грецький диктатор відхилив. За кілька годин італійські війська перейшли греко-албанський кордон, і розпочалася італо-грецька війна. Проте, ще до кінця року грецька армія вигнала загарбників з території своєї країни та зайняла частину Албанії. Взимку активні бойові дії на італо-грецькому фронті припинилися.

І.Метаксас сподівався на німецьке посередництво у врегулюванні відносин з Італією. Але його наступника (І.Метаксас помер у січні 1941 р.) А.Корізіса це мало турбувало, і британський експедиційний корпус почав у березні прибувати до Греції. 6 квітня 1941 р. німецькі війська через територію Болгарії і Югославії вдерлися до Греції. Розгром Греції був справою кількох тижнів. А.Корізіс покінчив життя самогубством, і на чолі уряду його замінив Е.Цудерос. 23 квітня 1941 р. генерал Г.Цолакоглу підписав у Салоніках перемир'я з німцями, які потрактували цей акт як капітуляцію Греції. Грецькі війська евакуювалися на о. Крит. Сюди ж прибули грецький уряд і король Георг II. 30 квітня німці призначили Г.Цолакоглу прем'єр-міністром. До кінця травня 1941 р. о. Крит потрапив у руки німців, а завоювання Греції було завершено.

Участь в окупації Греції взяли війська трьох країн – Німеччини, Італії і Болгарії. Поразка і жорстокий окупаційний режим не послабили волю греків до опору. У вересні 1941 р. було створено Національно-визвольний Фронт (НВФ). Перед ним стояло два основні завдання: організувати опір і забезпечити населенню можливість вільного вибору форми правління після звільнення країни. Незабаром контрольовані комуністами партизанські загони об'єдналися в Національну Народну-Визвольну Армію (ННВА), яка стала військовим відгалуженням політичного руху НВФ. Виникли й інші антифашистські об'єднання, позбавлені ідеологічної спрямованості. Найпотужнішою серед них була На-

ціональна Республіканська Ліга Греції, яку очолив полковник Н.Зервас.

Уночі з 25 на 26 листопада 1942 р. партизанський загін успішно атакував і зруйнував віадук Горгопотамос, через який проходила залізниця Афіни-Салоніки. На хвилі тріумфу від досягнутого в успіху до Руху Опору почали долучатися нові сили.

Від самого початку між прокомуністичними та іншими загонами відбувалися тертя. НВФ здобув широку народну підтримку, але він не цурався застосовувати терор проти опонентів, намагаючись монополізувати керівництво національно-визвольної боротьбою. У липні 1943 р. було створено об'єднаний штаб „національних загонів грецьких повстанців” під союзним командуванням.

Після капітуляції Італії 8 вересня 1943 р. більша частина озброєння потрапила до рук ННВА, посиливши його позиції. Взимку 1943-1944 рр. у Греції точилася громадянська війна, під час якої націоналістичні антифашистські сили зазнали поразки. У березні 1944 р. НВФ оголосив про створення Політичного Комітету Національного Визволення, який здійснював урядові функції на звільненій партизанами території. Але і в ньому домінували комуністи.

Спроби британського командування координувати Рух Опору в Греції зазнали краху внаслідок його офіційної політики, що передбачала реставрацію монархії після визволення країни. Загроза комуністичного перевороту спонукала У.Черчилля врегулювати цю проблему з радянським лідером Й.Сталіном. Зміст угоди був зафіксований в жовтні 1944 р. у відомих „процентних” домовленостях. В обмін на післявоєнну радянську гегемонію у Румунії, британці забезпечили собі перевагу в Греції.

Після кількох місяців переговорів комуністи погодилися у серпні 1944 р. приєднатися до коаліції Г.Папандреу (ціною 5 міністерських портфелів з 15 у кабінеті) і підпорядкувати свої загони британському командуванню. Упродовж вересня-жовтня 1944 р. німці вивели свої війська з території Греції, залишивши лише невеликі гарнізони на островах Крит і Родос. 18 жовтня 1944 р. уряд Г.Папандреу повернувся у визволені Афіни. Наприкінці листопада 1944 р. британський генерал Р.Скобі наказав розпустити партизанські загони. Н.Зервас скорився, але міністри від НВФ відмовилися і подали у відставку.

3 грудня НВФ організував масову демонстрацію у центрі Афін, яку поліція розігнала за допомогою зброї. У відповідь заго-

ни ННВА атакували поліційні відділи, і через кілька днів на вулицях міста спалахнула справжня війна між ННВА і британськими військами. У Черчиллю вдалося переконати короля Георга II не поспішати з поверненням, надавши на час своєї відсутності повноваження регента афінському архієпископові Дамаскіносу. На посаді глави уряду Г.Папандреу замінив генерал Н.Пластірас. Одержавши значні підкріплення з Італії, британські війська у напруженій боротьбі, яка тривала шість тижнів, здобули перемогу у битві за Афіни. 13 січня 1945 р. було укладено перемир'я, а через місяць його закріпила політична угода. Згідно угоди ННВА зобов'язувався роззброїти свої загони, а уряд Н.Пластіраса погоджувався здійснити ліберальні реформи.

Угорщина під час війни

На початковому етапі війни серед правлячої еліти Угорщина не було згоди щодо зовнішньополітичного курсу країни. Частина поміркованих діячів (зокрема І.Бетлен) вважали, що Угорщина повинна залишити за собою певну свободу дій, натомість праве крило, насамперед прибічники Імреді, закликали до встановлення тіснішого союзу з Німеччиною та Італією. Останні у жовтні 1940 р. вийшли з урядової Угорської Партії Життя й утворили своє власне угруповання – Угорську Партію Оновлення, яка взяла на озброєння ідеологію націонал-соціалізму. Але найбільш активно за співпрацю з державами „осі” виступали нілашисти; проте вони залишалися маргінальним угрупованням. Проти орієнтації Угорщини на гітлерівську Німеччину були Партія дрібних сільських господарів і соціал-демократи.

Хоч Угорщина була невоюючою державою, однак загальна воєнна обстановка в Європі справила вплив і на внутрішнє життя країни. Вже 1 вересня 1939 р. уряд запровадив надзвичайні закони, які посилювали цензуру преси, вводили поліційний нагляд за неблагонадійними особами. Більших масштабів набувала мілітаризація економіки. Дальшим важливим кроком на шляху зближення Угорщини з державами „осі” та вступу у війну стало її приєднання в листопаді 1940 р. до підписаного Німеччиною, Італією і Японією Берлінського пакту. Угорщина вступила в Другу світову війну на боці держав фашистського блоку 11 квітня 1941 р., напавши разом з Німеччиною на Югославію.

27 червня 1941 р. уряд Угорщини оголосив війну СРСР. Вже незабаром на Східний фронт у розпорядження німецького

командування було відправлено два угорські армійські корпуси.

Цілковите підпорядкування Угорщини Німеччині стали непокоїти частину правлячих верств і самого Хорті. У березні 1942 р. він звільнив главу уряду Бардоші послідовного прихильника пронимецької орієнтації, замінивши його гнучкішим політиком М.Каллаї.

Новий уряд, з одного боку, змушений був, як і раніше, надавати всіляке сприяння Німеччині, а з другого М.Каллаї став шукати контактів з англо-американцями з метою вивести Угорщину з війни й укласти перемир'я з країнами антигітлерівської коаліції. Однак німці випередили М.Каллаї і 19 березня 1944 р. окупували Угорщину. Черговий кабінет очолив діяч виразно пронимецької орієнтації Д.Стояї.

У другій половині вересня радянські війська вступили на територію Угорщини. Хорті зробив ще одну спробу вивести країну з війни, скерувавши до Москви урядову делегацію, яка 11 жовтня підписала угоду про перемир'я. Німці зірвали й цю спробу. 15 жовтня вони оволоділи всіма стратегічними пунктами Будапешта, примусили вийти у відставку Хорті (якого вивезли до Німеччини). Владу в країні захопив лідер нілашистів Ф.Салаші, який, оголосивши себе главою держави і „вождем нації”. Нілашисти розпочали тотальну мобілізацію, розв'язали шалений терор.

Долаючи опір німецьких та угорських військ, радянська армія з упертими боями просувалася по території країни. На зайнятій радянськими військами частині території Угорщини було дозволено діяльність політичних партій, що виступали проти німців і нілашистів. З ініціативи комуністів на початку грудня ці партії згуртувались у блок під назвою Угорський Національний Фронт Незалежності. Наприкінці грудня 1944 р. у м. Дебрецен було сформовано Тимчасовий національний уряд Угорщини. Його очолив генерал Б.Міклош. Дебреценський Уряд оголосив війну Німеччині. 13 лютого 1945 р. радянські війська оволоділи Будапештом. До 4 квітня вся територія Угорщини була зайнята радянськими військами.

Румунія в роки війни

На початку війни уряд Румунії оголосив нейтралітет, що цілком влаштовувало Німеччину. За вказівкою Гітлера в країні активізували свою діяльність легіонери „Залізної гвардії”. У

вересні 1939 р. ними було вбито прем'єр-міністра А.Калінеску, що орієнтувався на Великобританію і Францію. Влада відповіли розстрілом залізногвардійців. Навесні – влітку 1940 р. Румунія остаточно перейшла на бік Німеччини.

Наприкінці червня 1940 р. СРСР поставив перед Румунією вимогу негайно повернути йому Бессарабію та Північну Буковину. Ці території було приєднано до Радянського Союзу. При цьому Північну Буковину було включено до складу Української РСР, а з більшої частини Бессарабії та Придністров'я було утворено нову союзну республіку – Молдовську РСР. 30 серпня 1940 р. другий Віденський арбітраж вилучив у Румунії й передав Угорщині північну частину Трансильванії. 7 вересня, було укладено румуно-болгарський договір про передання Південної Добруджі Болгарії.

Втрата земель зумовила падіння режиму „королівської диктатури”. Кароль II, розраховуючи втриматися при владі, доручив формування нового уряду генералові Й.Антонеску. Однак останній зажадав від короля зречення трону. 6 вересня 1940 р. королем було проголошено сина Кароля II – Міхая. Сам же Й.Антонеску одержав титул „вождя” („кондексторул”) Румунської держави. Ключові пости в його уряді посіли представники „Залізної гвардії”, а також політики з націонал-ліберальної та націонал-цараністської партій.

23 листопада 1940 р. Й.Антонеску підписав протокол про приєднання країни до Троїстого пакту. У внутрішній політиці диктатура вела курс на перетворення Румунії на легіонерську, типово фашистську державу за італійсько-німецьким зразком. У Румунії розпочався масовий терор. Й.Антонеску скасував дію конституції, ліквідував усі громадянські права. У середині правлячого табору невдовзі виник конфлікт між Й.Антонеску та легіонерами. Останні вчинили у січні 1941 р. збройний заколот, але його було рішуче придушено. „Залізна гвардія” зійшла з політичної арени.

Після нападу Німеччини на СРСР Румунія негайно вступила у війну. У результаті стрімкого наступу на Східному фронті Румунія повернула Бессарабію та Північну Буковину. Німеччина передала у її повне розпорядження територію між Дністром і Бугом.

Поразки Німеччини у 1943-1944 рр., розгром румунських армій на Східному фронті, погіршення економічного становища країни підважили позиції диктатури Й.Антонеску. Націонал-

цараністська та націонал-ліберальна партії тепер відмежовувалися від політики вірності Німеччини, яку проводив диктатор. Вони підкреслювали свою опозиційність режимові, натякаючи на необхідності переорієнтації зовнішньої політики Румунії на США та Великобританію. Однак у березні 1944 р. Червона Армія під час загального наступу проти німецьких військ вступила на територію Румунії. 20 серпня 1944 р. почався широкий наступ радянських військ у Румунії, а 23 серпня тут відбувся переворот. Й.Антонеску було заарештовано. Румунська армія повернула зброю проти Німеччини.

12 вересня в Москві представники СРСР, США та Великобританії підписали угоду про перемир'я з Румунією. Угода встановлювала, що Бессарабія та Північна Буковина належать Радянському Союзові. Румунії повернули Північну Трансильванію. До кінця жовтня 1944 р. територію країни було звільнено від німецьких військ.

У жовтні 1944 р. комуністична і соціал-демократична партії вийшли з Національно-демократичного блоку, і створили Національно-Демократичний Фронт (НДФ). На початку грудня 1944 р. король призначив прем'єр-міністром генерала Н.Редеску. Компартію це не влаштовувало. Відносини між компартією і прем'єром загострилися. 24 лютого 1945 р. в Бухаресті та в інших містах поліція обстріляла масові демонстрації, влаштовані компартією. Під тиском компартії король на початку березня змушений був призначити новий уряд, в якому комуністи та їх прихильники зайняли ключові посади. Прем'єр-міністром став лідер прокомуністичного угруповання Фронт Землеробів П.Гроза. Одночасно було проведено чистку державного апарату й армії від ворожих комуністам елементів.

Болгарія в період Другої світової війни

Через два тижні після початку Другої світової війни болгарський уряд оголосив про нейтралітет. Борис III розпустив Народні Збори. 15 лютого новий кабінет, який очолив Б.Філов, складався переважно з прибічників пронімецької орієнтації. Уже восени 1940 р. Болгарія змушена була вибирати між приєднанням до Троїстого пакту і пактом про взаємодопомогу з СРСР. 1 березня 1941 р. Б.Філов підписав угоду про приєднання Болгарії до Троїстого пакту на умовах, що вона не буде брати безпосередньої участі у воєнних діях.

19-20 квітня болгарські дивізії зайняли більшу частину Вардарської Македонії та Західної Фракії. Проурядові засоби масової інформації подавали участь в окупації Югославії та Греції як здійснення заповітної мрії про об'єднання усіх болгарських земель в одній державі. Бориса III почали називати „царем-об'єднувачем”; позиції влади у суспільстві зміцніли.

Умови для організації Руху Опору в Болгарії були несприятливими, навіть після нападу Німеччини на Радянський Союз. Упродовж усієї війни Болгарія підтримувала з останнім дипломатичні відносини; зважаючи на русофільські настрої в народі. Спроби створити Рух Опору з-за кордону теж закінчилися невдачею.

17 липня 1942 р. радіостанцією „Христо Ботев” з Москви була передана програма Вітчизняного Фронту (ВФ), яка повинна була стати політичною платформою для об'єднання усіх антифашистських сил. З початку 1943 р. під впливом перемог радянської армії зароджується партизанський рух. Згідно з ухваленою ЦК Болгарської Робітничої Партії директивою в березні-квітні 1943 р. партизанські загони об'єдналися у Національно-визвольну Повстанську Армію (НВПА).

У Болгарії також існувала легальна опозиція, що об'єднувала лідерів „землеробів”, демократів, соціал-демократів, радикалів та народняків. Вони орієнтувались на Великобританію і США, тоді як ВФ розраховував на допомогу СРСР.

Смерть Бориса III 28 серпня 1943 р. викликала Державно-політичну кризу. Новим царем було проголошено 6-річного Симеона, при якому створювалася Регентська рада у складі принца Кирила Преславського, брата покійного, екс-прем'єра Б.Філова та генерала Н.Міхова.

У серпні 1943 р. комуністам вдалося нарешті створити Національний комітет Вітчизняного Фронту (НК ВФ). Лідери провідних демократичних партій відхилили пропозицію увійти до його складу і 1 вересня 1943 р. офіційно створили ліберальну опозицію.

Під впливом перемог радянської армії з початку 1944 р. розширювався партизанський рух. Зростає чисельність НВПА. Проте до серпня 1944 р. ВФ так і не перетворився на широкий народний рух.

У лютому 1944 р. болгарський уряд звернувся до США з пропозицією розпочати переговори про вихід Болгарії з війни. Але відповідь західних держав виявилася невтішною: безумовна

капітуляція, звільнення усіх зайнятих територій та союзницька окупація країни.

24 серпня делегація НК ВФ запропонувала уряду негайно передати владу Вітчизняному Фронту, який на той час набув характеру коаліції комуністів, лівих землеробів та соціал-демократів, групи „Звено” й „незалежних інтелектуалів”. Відмова прем’єр-міністра поступитися владою і проголошення нейтралітету Болгарії стало приводом для видання ЦК БРП 26 серпня „Циркуляра № 4” про підготовку збройного повстання. Регенти вирішили домовитися з легальною опозицією і утворити уряд „національної концентрації”. 2 вересня його очолив один з лідерів БЗНС „Врабча 1” К.Муравієв.

Однак спроба вирішити політичну кризу за схемою ліберальної опозиції була приречена на невдачу. 5 вересня 1944 р. Радянський Союз оголосив Болгарії війну. У той же день на заклик ЦК БРП у всій країні розпочалися страйки і демонстрації під гаслом „Вся влада Вітчизняному Фронту!”.

Радянська армія не зустрівши опору швидко просувалася вглиб країни. 9 вересня підрозділи Софійського гарнізону та партизанські загони захопили найважливіші об’єкти в столиці. Софійське радіо повідомило про перемогу „народного повстання” і утворення уряду Вітчизняного Фронту на чолі з К.Георгієвим. Членами Регентської ради стали комуніст Т.Павлов та „незалежні” Ц.Бобошевський і В.Ганев. Новий уряд негайно оголосив війну Німеччині.

Контрольні запитання:

- 1. Яка особливість руху опору в Польщі на завершальному етапі війни?*
- 2. Яким чином у країнах Балтії було встановлено радянську владу?*
- 3. Які причини приєднання Словаччини до Троїстого пакту?*
- 4. Чому прихильники монархічного ладу в Югославії до кінця війни втратили свою популярність?*
- 5. У чому суть „процентних” домовленостей між У.Черчиллем і Й.Сталіним?*
- 6. Охарактеризуйте зовнішню політику Угорщини на початку війни.*
- 7. Чому Румунія приєдналась до Троїстого пакту?*
- 8. Чому Болгарія, союзниця Німеччини, відмовилася воювати проти СРСР?*

**КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ МІЖ
ТОТАЛІТАРИЗМОМ І ДЕМОКРАТІЄЮ
(1940 – поч. 1990рр.)**

1. *Республіки Прибалтики у складі СРСР.*
2. *Білорусь у складі СРСР.*
3. *Польська Республіка в 1940-80-х рр.*
4. *Чехословацька Республіка в роки „народної демократії” та її розпад.*
5. *Комуністична диктатура в Угорщині.*
6. *Румунія після війни та встановлення авторитарного режиму.*
7. *Формування Югославської моделі соціалізму.*
8. *Формування тоталітарного устрою в Болгарії.*
9. *Авторитарний режим в Албанії.*
10. *Греція в др. пол. 1940-х – 1980-х рр.*

Республіки Прибалтики у складі СРСР

Після звільнення Балтії від фашистів та повторної окупації краю радянськими військами в 1944 р. було відновлено „будівництво соціалізму”.

Радянський режим репресій викликав рух протесту: стихійно створювалися великі збройні об’єднання „лісових братів”. У своїй діяльності вони керувалися метою відновлення незалежності. Для захисту компартійного апарату та проведення реквізицій у місцевого населення були організовані загони „винищувачів”. З допомогою колективізації та репресій радянському режиму вдалося позбавити збройні повстанські сили основних джерел засобів існування.

У 1946 р. кожна з республік Балтії ухвалила план відновлення та розвитку народного господарства – першу п’ятирічку (1946-1950 рр.). Її головним завданням стало завершення соціалістичного перетворення промисловості, перетворення з аграрних у індустріально-аграрні. Трансформації соціально-економічних відносин супроводжувалися у республіках швидкими темпами урбанізації.

Придушення опору балтійських народів супроводжувалося масовими репресіями і терором. Усього за 1944-1950 рр. з бал-

тійських республік було депортовано близько 320 тис. осіб. Окрім депортацій застосовувалась політика колонізації та русифікації республік: переселення робітників, партійних діячів, переважно російської національності.

Після стабілізації політичної обстановки у республіках національний рух зійшов у глибоке підпілля. Політика русифікації становила серйозну загрозу для існування естонської, латвійської та литовської націй, особливо після схвалення 1978 р. Верховною Радою СРСР постанови про розширене вживання російської мови в неросійських республіках. У жовтні 1980 р. близько 2 тис. школярів вийшли на вулиці Тарту, щоб висловити свій протест проти радянського правління і закликати до незалежності Естонії. Лише за допомогою міліції демонстрація була розігнана. Близько 40 представників естонської інтелігенції звернулися з відкритим листом-протестом до московського керівництва та республіканської влади. У документі, який увійшов в історію під назвою „Лист 40”, вказувалося на зростання етнічної напруженості в республіці, спричиненої російською імміграцією, висловлювався протест проти витіснення естонської мови та культури.

У Литві 1978 р. утворилась „Ліга свободи Литви”. Того ж року була заснована аналогічна організація в Естонії. Першим латвійським опозиційним об’єднанням, яке отримало визнання на Заході, була „Організація для захисту громадянських прав Гельсінкі-86”. Дисидентські групи приймали звернення-листи до західних організацій, в яких містилися демократичні вимоги.

1988 рік став роком виникнення народних фронтів. Вперше ця ідея прозвучала 1-2 квітня на мітингу естонських творчих об’єднань, а вже через два тижні відбувся установчий з’їзд Естонського Народного Фронту. Його очолив Е.Савісаар. Днем народження Литовського руху за перебудову або „Саюдіса” вважається 3 червня 1988 р., коли в АН Литви зібралися представники інтелігенції, які обрали групу з 36 осіб для підтримки перебудови у Литві. Очолив її В.Ландсбергис. Створення Народного Фронту Латвії, який очолив лідер радикальної організації „Народний рух за незалежність Латвії” Е.Берклавс, відбувся у Ризі 8-9 жовтня 1988 р.

13-14 травня 1989 р. у Таллінні пройшла Балтійська Асамблея, на якій було вирішено координувати дії трьох Балтійських народних фронтів. Того ж року Верховні Ради Литви, Латвії та Естонії ухвалили закони про статус державної мови, відповідно литовської, латвійської та естонської. У червні 1989

р. на з'їзді КП Литви було оголошено про вихід партії з КПРС та її самостійність. У березні 1990 р. аналогічне рішення ухвалили комуністи Естонії.

Наприкінці 1988 р. в Латвії сформувався „Интерфронт”, до складу якого увійшли російськомовні громадяни. В Естонії цю групу населення представляло об'єднання „Интердвижение”, в Литві – „Единство”. Ці організації перейшли в опозицію до реформаторських дій уряду та перших кроків на шляху до незалежності.

У лютому 1990 р. відбулися перші демократичні вибори в Литві, на яких перемогу здобув „Саюдіс”. 11 березня 1990 р. новообраний литовський парламент на чолі з В.Ландсбергісом проголосив відновлення державного суверенітету Литви. Було змінено назву держави на Литовська Республіка. Керівництво Радянського Союзу влаштувало економічну блокаду Литви. 2 липня блокада була припинена взамін за обіцянку литовської влади оголосити мораторій на здійснення Декларації про незалежність на момент початку прямих переговорів з Москвою. Вони так і не почалися, а литовці не виконали мораторію.

Події у Литві стимулювали рух за незалежність в Естонії та Латвії. На березневих 1990 р. виборах до парламентів республік перемогу здобули народні фронти, були сформовані некомуністичні уряди. 30 березня 1990 р. Верховна Рада Естонії оголосила про „початок відновлення Естонської Республіки”. 28 липня 1989 р. Верховна Рада Латвійської РСР ухвалила Декларацію про державний суверенітет. 9 лютого 1991 р. в Литві, а 3 березня в Латвії та Естонії відбулися референдуми з питання відновлення незалежності. За демократію та незалежність висловилося 90,47% учасників референдуму Литви, 73,6% – Латвії, 77,8% – Естонії. Лише 6 вересня 1991 р. Верховна Рада СРСР формально визнала незалежність Литви, Латвії та Естонії.

Білорусь у складі СРСР

У рамках планової системи відбудову народного господарства БРСР передбачалося завершити в роки четвертої п'ятирічки (1946-1950 рр.). Наголос було зроблено на виробництві засобів виробництва. Створювалися нові галузі промисловості: автомобілебудування, тракторобудування тощо. У стані занепаду опинилися традиційні для Білорусі легка та харчова галузі. Післявоєнна індустріалізація проводилася головним чином за рахунок сільсько-

го господарства. Була відновлена колгоспно-радгоспна система. Суттєво погіршила ситуацію в сільському господарстві республіки масова колективізація в західних областях Білорусі. Політика „радянзації” освіти та культури спричинила поступовий занепад їх національних рис, нехтування рідної мови, історії, культури. Зовнішня політика БРСР мала декоративний характер, Білорусь була серед засновників ООН. За рівнем національного доходу Білорусь займала 1-ше місце серед 15 республік, 3-тє за рівнем виробництва.

Під впливом проголошеної М.Горбачовим „перебудови” у Білорусі почали виникати неформальні „патріотичні” групи різних напрямків. Серед них найвідомішими були „Толока” та „Гутейший”, які прагнули сприяти відродженню білоруської мови, літератури, боролися за екологію середовища. Вони справили значний вплив на суспільно-політичне життя республіки. Найвпливовішим і найчисельнішим політичним рухом у республіці став Білоруський Народний фронт „Відродження” (БНФ) на чолі з З.Пазняком. З осені 1990 р. почала діяти Об’єднана Демократична Партія Білорусі, яка виступила в опозиції до влади КПБ. На виборах 1990 р. до Верховної Ради республіки представники БНФ здобули 7,5% голосів. Білоруська компартійна еліта була більш прорадянською, ніж еліти інших республік і не була захоплена загальною хвилею національного відродження. Комуністи мали більшість у Верховній та в місцевих радах, прагнули до обмеження демократичних перетворень в республіці, які неминуче провадили до зміни влади.

На зламі 80-90-х років економічне становище республіки погіршилося. У квітні 1991 р. у зв’язку з різким зниженням життєвого рівня населення в республіці розгорнувся могутній робітничий рух, який набрав форми масових страйків, багатотисячних демонстрацій та мітингів. Під час виступів на підприємствах виникли страйкові комітети, заявили політичні вимоги. Головними з них були „департизація” трудових колективів, націоналізація партійного майна.

Польська Республіка в 1940-80-х рр.

У результаті війни Польща зазнала значних територіальних змін. До її складу увійшли німецькі землі аж до Одера та Нейсе і частина Східної Пруссії. Західна Україна і Західна Білорусія, Віденська область, які до 1939 р. входили до складу Поль-

щі, були передані СРСР. Після масового переселення німецького населення, операції „Вісла” по виселенню українців з їхніх етнічних земель, у результаті знищення під час війни польських євреїв і втрати Західної України, Білорусії та Віленської області Польща стала мононаціональною державою.

У листопаді 1946 р. Польська робітничка партія і Польська соціалістична партія уклали угоду про спільні дії. У січні 1947 р. вони перемогли на виборах до сейму. У лютому того ж року президентом Польщі став лідер ПРП Б.Берут. У грудні 1948 р. ПРП і ПСП об'єдналися в Польську об'єднану робітничу партію (ПОРП). Разом із ПОРП були створені Селянська і Демократична партії, які повинні були створювати видимість збереження багатопартійності. Для більшого контролю з боку Москви міністром оборони Польщі був призначений радянський маршал К.Рокосовський.

Смерть Й.Сталіна у 1953 р. і критика його культу особи дала поштовх до масового невдоволення населення Польщі. У 1956 р. у Познані розпочались масові виступи, які поширилися на всю країну. Уряд застосував війська. У жовтні 1956 р. до влади в Польщі прийшло нове керівництво на чолі з В.Гомулкою, який був звільнений з в'язниці й реабілітований. В.Гомулко запропонував програму реформ: була припинена кооперація сільського господарства і форсована індустріалізація, ослаблені репресії, ліквідовувався комітет держбезпеки, на підприємствах створювались робітничі ради, які контролювали діяльність адміністрації. Для зв'язків з польською діаспорою було створено товариство „Полонія”.

Запроваджені заходи на певний час стабілізували становище в країні. До того ж, загальне пожвавлення економічного розвитку на певний час відсунуло кризу комуністичного режиму. Наприкінці 1960-х рр. почались економічні труднощі, які викликали підвищення цін. Це, а також вплив подій у Західній Європі та Чехословаччині спричинило наприкінці 1960 – на початку 1970-х рр. масові виступи студентів і робітників. Події 1960–1970-х рр. привели до змін у польському керівництві. Лідером ПОРП став Е.Герек.

Нове керівництво намагалося вирішити економічні проблеми за рахунок іноземних кредитів, які передбачалось використати на модернізації промисловості з метою виробництва продукції, конкурентоспроможної на світовому ринку. Але ця нова стратегія провалилася і лише відстрочила на певний час кризу соціалізму.

Із середини 1970-х рр. у Польщі з кожним роком наростає робітничий рух. Виникали альтернативні робітничі організації. Підвищення цін у 1980 р. викликало цілу бурю протестів, які цього разу вже носили організований характер. Почалися масові страйки, на чолі яких стала профспілка „Солідарність”, очолювана Л.Валенсою. Під керівництвом профспілки „Солідарність” у Гданську, Щецині, Ельблонзі страйкувало майже 200 тис. робітників. До них приєдналися шахтарі. Уряд погодився на переговори, і в серпні 1981 р. була укладена угода, згідно з якою збільшувалась заробітна плата та ін.

Економічно необґрунтоване підвищення заробітної плати викликало різке зростання інфляції. Країна опинилася на межі економічного краху. У вересні-жовтні 1981 р. у Гданську відбувся перший з'їзд профспілки „Солідарність”, на якому було прийнято рішення про початок боротьби за владу. На перше місце були висунуті політичні гасла. До економічної кризи в країні додалась і політична. Польське керівництво, аби уникнути радянської воєнної інтервенції і громадянської війни, а також під тиском радянського керівництва оголосило про введення воєнного стану на всій території країни.

У ніч з 12 на 13 грудня 1981 р. В.Ярузельський створив „Військову раду національного порятунку”. Було заборонено збори, мітинги, страйки, закрито кордони країни, заарештовано керівників „Солідарності”, а також „Комітет робітничої оборони”. Зі схвалення і за негласної участі московського керівництва у країні було фактично здійснено державний заколот, що мав на меті придушити опозицію. Після грудня 1981 р. Польща опинилася під контролем армії, органів безпеки та міліції. Стихійні виступи припинялися силою зброї. Опозиція змушена була піти в підпілля.

Воєнний стан було знято вже 1983 р. Влітку цього ж року до країни прибув із візитом Іоанн Павло II. Приїзд Папи Римського пожвавив національно-демократичний рух у країні. Однак влада не збиралася йти на компроміс. Деяке пожвавлення економіки, скасування карткової системи не супроводжувались навіть спробою проведення реформ. Політична нестабільність зберігалася.

Лютий-квітень 1989 р. стали поворотними в історії Польщі. В цей час відбулося засідання „круглого столу”, де з одного боку в дискусіях брали участь ПОРП та її прибічники, з іншого – опозиція за посередництвом католицьких кіл. В результаті було

досягнуто угоди про визнання за опозицією права на відкриту діяльність, легалізацію „Солідарності”, про реформу парламенту і виборчого закону. Ці рішення вважаються початком „оксамитовій революції” не лише в Польщі, а й в усьому регіоні.

Вибори у червні 1989 р. до Сейму та в Сенат вперше були частково вільними. Із 100 місць у Сенаті „Солідарність” отримала 99. І хоча у другому турі активність виборців упала, загальна поразка ПОРП стала неминучою. 19 липня 1989 р. відбулися вибори президента Польщі. Національні збори обрали главою держави генерала В.Ярузельського. У нових умовах президент був змушений висунути на посаду прем'єра представника опозиції Т.Мазовецького. „Солідарність” отримала в уряді 12 портфелів, а ПОРП – 4. Демонтаж комуністичної системи відбувся мирним шляхом.

Чехословацька Республіка в роки „народної демократії” та її розпад

2 червня 1946 р. за результатами виборів до Законодавчих Зборів Комуністична партія Чехословаччини набрала сформувала коаліційний уряд, який очолив лідер КПЧ К.Готвальд. В уряді комуністи очолили „силові” міністерства і запропонували програму широкої націоналізації. Націоналізація привела до розколу в чехословацькому суспільстві, розгорілась гостра політична боротьба, яка посилилась дискусією навколо приєднання до плану Маршалла. Й.Сталін примусив ЧСР відмовитись від участі в плані Маршалла. Ці події стали одночасно і поразкою прозахідних сил, які уособлював у собі президент Е.Бенеш. Цим відразу скористалися комуністи для приходу до влади. У результаті збройного тиску 25 лютого 1948 р. з уряду були усунуті некомуністи, а 7 червня Е.Бенеш подав у відставку. 14 червня президентом ЧСР став К.Готвальд. У цей же час відбулось об'єднання соціал-демократів і КПЧ. Таким чином, до влади в Чехословаччині прийшли комуністи.

Доступившись до влади, комуністи взялися за побудову комуністичного суспільства за радянським зразком. У 1960 р. була завершена кооперація сільського господарства. У країні відбувались масові репресії і показові судові процеси. Проте, у побудові соціалізму в ЧСР були свої особливості. Чехословаччина була промислово розвиненою країною, тому основний акцент був зроблений на націоналізацію і структурні зміни в промисловос-

ті.

У 1953 р. відбулися перші виступи проти сталінської моделі соціалізму. Десталінізація у Чехословаччині мала виключно косметичний характер. Реабілітація жертв почалася лише в 1962 р. і проводилася непослідовно. У цей період економічне становище в країні погіршувалось. У 1963 р. відбувся навіть економічний спад.

З боку населення росла недовіра до керівництва партії на чолі з А.Новотним, який одночасно займав і посаду президента. Поряд із цим внутрішньополітичне становище ускладнювалось невирішеністю словацького питання. Вихід було знайдено в економічній реформі. У прийнятих керівництвом „Принципах вдосконалення системи планового управління” передбачався перехід до ринкових відносин: поєднання діяльності центральних органів управління з використанням товарно-грошових відносин, розширення повноважень і відповідальності підприємств, стимулювання ініціативи робітників, вільний вибір підприємствами партнера, комерційні кредити, договірне ціноутворення.

Непослідовність проведення реформ привела до активізації реформаторського крила КПЧ, яке піддавало гострій критиці політику А.Новотного. У січні 1968 р. першим секретарем КПЧ було обрано О.Дубчека. Нові лідери партії розробили широку програму політичних та економічних реформ, покликаних створити „соціалізм із людським обличчям”.

Програма дій прийнята КПЧ навесні 1968 р. передбачала: ліквідацію монополії КПЧ на владу, утвердження реальної багатопартійності й демократичних свобод, скорочення адміністративного апарату, забезпечення реального рівноправ'я чехів і словаків, запровадження основ ринкової економіки, багатостороннє співробітництво з усіма країнами світу.

Керівництво СРСР поставилося до змін різко негативно. 18 серпня 1968 р. на зустрічі керівників п'яти країн-учасниць ОВД було обґрунтовано необхідність військового втручання у внутрішні справи країни, спираючись на лист, з яким звернулись деякі діячі КПЧ з проханням „захистити соціалізм”.

У ніч з 20 на 21 серпня війська держав-членів ОВД Болгарії, НДР, Польщі, СРСР та Угорщини перейшли кордони Чехословаччини для відвернення загрози контрреволюції. Швидко були захоплені найважливіші стратегічні об'єкти. Чехословацькі керівники О.Дубчек, Й.Смрковський, О.Черник та ін. були заарештовані й відправлені до Москви.

21 серпня у Зверненні до народу Чехословаччини уряд закликав населення дотримуватись спокою і не чинити опору військам вторгнення. Незважаючи на це у результаті вторгнення загинуло 94 і було поранено 345 громадян Чехословаччини. Окупація Чехословаччини була різко засуджена урядами багатьох країн світу.

Реакція світової громадськості примусила керівництво СРСР піти на переговори. Президент ЧССР Л.Свобода та інші державні особи були змушені підписати Програму виходу з кризової ситуації. Чехословацька сторона брала на себе зобов'язання залишити на території ЧССР радянські війська. Із розробленої реформаторами програми вдалося здійснити лише перетворення Чехословаччини на федерацію двох рівноправних республік – Чехії і Словаччини.

У квітні 1969 р. до керівництва країною прийшов Г.Гусак, який розпочав процес „нормалізації” становища в партії та суспільстві, змістом якого стало повернення до старих методів управління. Здійснювалась широка чистка в рядах КПЧ. У 1970-ті рр. був проголошений курс на побудову розвинутого соціалізму.

Єдина організація, яка протестувала проти існуючих порядків, стала політична група „Хартія-77”. Діячі культури і науки, які входили до цієї організації, у січні 1977 р. виступили з маніфестом, у якому, посилаючись на Загальну декларацію прав людини і Гельсінський заключний акт, вимагали від керівництва ЧССР додержання конституції, звільнення політв'язнів, виведення радянських військ та ін.

У 1988-1989 рр. посилилась критика КПЧ з боку опозиції. Але партійне керівництво відмовлялося йти на діалог з опозицією. Опозиція організувала цілий ряд маніфестацій, які вимагали від КПЧ відмовитися від керівної ролі, але всі вони розганялися поліцією.

17 листопада 1989 р. почались революційні події, які отримали назву „оксамитова революція”, коли в міжнародний день студентів на вулиці Праги вийшло майже 50 тис. студентів. Міліція вдалася до жорстокої розправи над демонстрантами. Це викликало страйк студентів, до яких приєдналися театральні діячі та учні професійних училищ і технікумів. Наступного дня за ініціативою групи „Хартія-77” було створено Громадянський форум, який об'єднав ряд опозиційних груп. Підтримку об'єднанню надала Соціалістична партія. Найвищої точки антиурядовий рух досяг 25 листопада, коли на Летенському полі в Празі зібралося

750 тис. демонстрантів. На боці народу виступили й католицька церква Чехословаччини.

У керівництві КПЧ відбулися кадрові зміни – генеральним секретарем ЦК КПЧ став К.Урбанек. Але це вже не могло врятувати владу КПЧ. 27 листопада Федеральні збори ЧССР виключили з конституції статтю про керівну роль КПЧ. Було прийнято рішення розпочати переговори про виведення радянських військ з Чехословаччини. Наприкінці 1989 р. президентом країни став лідер „Хартії-77” і Громадянського форуму В.Гавел. Головою Федеральних зборів було обрано О.Дубчека.

1990 р. став новим етапом у розвитку Чехословаччини. У травні був прийнятий закон про вільне підприємництво, а в червні проведені перші вільні вибори і сформовано новий уряд, який здійснив радикальні економічні реформи. Восени 1990 р. був прийнятий закон про реституцію: повернення колишнім власникам націоналізованого майна; була розпочата мала, а згодом і велика приватизація. Словацькі політики були не згодні з існуючою формою федерації. 1 грудня 1990 р. законодавчим порядком був змінений федеральний устрій, переглянута компетенція федеральних і республіканських органів. Змінилась назва країни – вона стала називатися Чехо-Словацька Федеративна Республіка.

Розбіжності в поглядах словацьких і чеських політичних лідерів привели до нового загострення національних проблем у Словаччині домінуючими стали погляди про незалежність республіки. 1 січня 1993 р. було прийнято рішення про розділ ЧСФР.

Комуністична диктатура в Угорщині

1 лютого 1946 р. Угорщину було проголошено республікою. У країні відновили діяльність різні політичні партії. Найвпливовішою була Партія дрібних сільських господарів (ПДСГ), яка на виборах 1945 р. набрала 57% голосів, у той час як комуністи та їх союзники 15%. До підписання мирного договору в 1947 р. Угорщина перебувала під контролем Союзної контрольної ради.

У березні 1946 р. було створено лівий блок у складі Угорської комуністичної партії, Угорської соціал-демократичної партії, Національно-селянської партії, але на виборах у серпні 1947 р. він набрав лише 22% голосів. Не одержавши перемогу, комуністи розпочинають цілу кампанію пошуку і викриття „реакційних змов” і „контрреволюційних закатів”. Після об’єднання у 1948

р. УКП і СДП було створено Угорську партію трудящих (УПТ). На виборах до Державних зборів 15 травня 1949 р. могли брати участь тільки схвалені комуністами кандидати. Таким чином, комуністи почали контролювати ситуацію у країні. 18 серпня 1949 р. було ухвалено нову конституцію Угорщини. Відтепер офіційно країну називали Угорською Народною Республікою. Конституція проголосила „побудову соціалізму”, законодавчо закріпила встановлення тоталітарного комуністичного режиму, в рамках якого лідер УПТ М.Ракоші отримав необмежену владу.

„Відлига”, що почалася в СРСР у 1953 р., справила сприятливий вплив і на Угорщину. Під тиском Москви М.Ракоші був змушений погодитися на певну лібералізацію політичного курсу. Він залишився першим секретарем ЦК УПТ, а пост глави уряду одержав І.Надь. Його уряд намітив програму сміливих як на той час реформ. Ліквідовано практику адміністративного тиску при проведенні колективізації. Послаблено політичний терор.

Керівництво УПТ було змушене якийсь час миритися з політикою І.Надя. Однак коли у Кремлі відбулися чергові зміни серед правлячої верхівки, М.Ракоші, користуючись цим, поспішив позбутися І.Надя. У 1955 р. його було усунуто з усіх урядових і партійних посад та виключено з партії. Більшість його реформ було скасовано або призупинено. Однак подальші події в СРСР, зокрема засудження „культу особи” Сталіна дали поштовх новим змінам у правлячій верхівці Угорщини. М.Ракоші у липні 1956 р. довелося піти у відставку. Його змінив Е.Гере, що належав до найближчого оточення свого попередника.

У той момент, коли в партії точилась внутрішня боротьба, у Будапешті 23 жовтня 1956 р. відбулась багатотисячна демонстрація на підтримку реформ у Польщі, яка переросла в загальний виступ населення проти режиму М.Ракоші. До Будапешту були введені війська. Почались збройні сутички.

У ніч на 24 жовтня ЦК УПТ звернувся до СРСР по допомогу. Було обрано нове Політбюро УПТ. Головою уряду став І.Надь. Він оголосив про введення воєнного стану. 24 жовтня у Будапешт увійшли радянські війська і зайняли стратегічні пункти міста, але в сутички з повстанцями не вступали.

25 жовтня першим секретарем ЦК УПТ було обрано Я.Кадара. Було прийнято рішення про розпуск УПТ і створення Угорської соціалістичної робітничої партії (УСРП) і про відновлення багатопартійності. Уряд І.Надя було перетворено в коаліційний.

1 листопада І.Надь заявив про вихід Угорщини з ОВД і про нейтралітет країни. 4 листопада 12 дивізій Радянської Армії з території СРСР та Румунії почали вторгнення в Угорщину. Формально такі дії пояснювалися закликem революційного робітничо-селянського уряду на чолі з Я.Кадаром, який був утворений у місті Сольнок. Революцію було придушено.

Зміцнивши своє становище в країні, режим Я.Кадара став проводити назагал ліберальний курс. У другій половині 1950-1960-х рр. в Угорщині була проведена одна з найбільш ґрунтовних економічних реформ, яка дала простір для розвитку приватної ініціативи і кооператорів. Завдяки реформам життєвий рівень угорців неухильно зростав майже до кінця 1970-х рр. У цей час в Угорщині існував найбільш ліберальний політичний режим серед усіх країн Східної Європи. Правління М.Ракоші було піддано критиці, реабілітовано жертв репресій, ліквідовано негативні явища у проведенні кооперації та індустріалізації. Репресії проти учасників подій 1956 р. були швидко припинені.

Політичне життя Угорщини 70-80-х років було небагатим на важливі події. Досягнута завдяки зваженому керівництву Я.Кадара стабільність дедалі більше набирала рис застою. У країні поступово назривала глибока суспільна криза. На початку 1980-х рр. економіка Угорщини опинилась у складному становищі, уповільнилися темпи розвитку.

У травні 1988 р. реформатори домоглися скликання партійної конференції, на якій було ухвалено курс на проведення економічних реформ і вдосконалення політичної системи. Для реалізації курсу були проведені кадрові зміни в керівництві країною. Посаду генерального секретаря зайняв К.Гросс.

Улітку і восени 1988 р. у парламенті Угорщини відбулись важливі зміни: від своїх депутатських місць під тиском громадськості змушені були відмовитись деякі партійні діячі й консервативні депутати. Парламент прийняв низку демократичних законів: про свободу мітингів і зборів, організацій і об'єднань; про пресу та страйки. Також були прийняті рішення про запровадження посади президента і створення конституційного суду. Новим прем'єр-міністром став М.Немет. Реформаторська діяльність привела і до активізації політичного життя в країні. Почали виникати різні „неформальні” організації і рухи. Багатопартійність стала невід'ємною складовою політичного життя, але УСРП відмовилась визнавати це, і тоді прем'єр-міністр М.Немет оголосив про свій вихід зі складу УСРП і проведення самостійної політики

до нових парламентських виборів.

Зрозумівши, що втримати владу в рамках існуючого ладу вже не вдасться, керівництво УСРП зважилося на проведення в червні 1989 р. загальнонаціонального „круглого столу”, в роботі якого мали взяти участь правляча партія, залежні від неї громадсько-політичні організації й нові незалежні політичні угруповання. У результаті було підписано угоду, яка передбачала проведення вільних виборів до парламенту. Державні збори ухвалили відповідні поправки до Конституції. Назву держави було змінено на Угорська Республіка.

Улітку 1989 р. парламент перестав бути однопартійним. Місця, що звільнилися, зайняли депутати від опозиції. Важливою подією стали оприлюднення результатів перегляду подій 1956 р., які отримали назви „народне повстання, спрямоване на повалення сталінізму”, „революція 1956 р.”, і перепоховання праху І.Надя на Площі Героїв у центрі Будапешта. Уряд М.Немета зробив рішучий поворот у бік лібералізації стосунків із Заходом.

У такій обстановці черговий з'їзд УСРП ухвалив перейменувати партію, давши їй назву Угорська Соціалістична Партія. Було оголошено про відмову партії від принципів диктатури пролетаріату, керівної ролі в суспільстві.

Навесні 1990 р. в Угорщині відбулись демократичні вибори до Парламенту, у яких 89% набрали опозиційні партії: Угорський Демократичний Форум, Християнсько-Демократична Народна Партія, ПДСГ, а УСРП – 11%. Новий уряд очолив Й.Анталл, а президентом став лідер Союзу Вільних Демократів А.Гьонц. Також Угорщина вийшла зі складу РЕВ і ОВД. У 1991 р. з її території були виведені радянські війська.

Румунія після війни та встановлення авторитарного режиму

У жовтні 1945 р. Комуністична партія Румунії на Національній конференції взяла курс на побудову соціалізму в Румунії. Генеральним секретарем ЦК КПП став Г.Георгіу-Деж. На перших післявоєнних виборах у листопаді 1946 р. комуністи та їх прихильники одержали перемогу. До лютого 1947 р. Румунія знаходилась під контролем Союзної контрольної ради, а після підписання мирного договору Румунія відновила свій суверенітет.

Протягом 1947 р. комуністи утвердилися в уряді й зрештою змусили короля Міхая зректися престолу та емігрувати. 30

грудня 1947 р. Румунія була проголошена Румунською Народною Республікою. У лютому 1948 р. відбувся об'єднавчий з'їзд КНР і Соціал-демократичної партії Румунії, на якому була створена Румунська комуністична партія.

Не бажаючи йти в руслі політики, яку проводило радянське керівництво, Г.Георгіу-Деж розпочав здійснювати активні кроки, спрямовані на забезпечення більшої незалежності від Москви. Зразком для наслідування було обрано КНР. Уміло маневруючи, використовуючи протиріччя між СРСР і КНР, Г.Георгіу-Деж домогся виведення радянських військ з країни, а в 1964 р. демонстративно здійснив візит до КНР.

Політику свого попередника продовжив і Н.Чаушеску. У 1967 р. Румунія не розірвала дипломатичні відносини з Ізраїлем, як це зробили інші країни ОВД, засудила радянську інтервенцію в Чехословаччину в 1968 р. та до Афганістану. Така позиція Румунії робила її в очах Заходу своєрідним дисидентом у соціалістичному таборі, що принесло їй суттєві переваги у майбутньому: дешеві кредити, пільгові умови торгівлі тощо.

Але у внутрішній політиці Н.Чаушеску здійснював кроки, які привели до утворення у Румунії найбільш жорсткого тоталітарного режиму у Східній Європі. У країні почалась форсована індустріалізація. Здійснювалися грандіозні проекти на зразок каналу Дунай-Чорне море. Румунія намагалась випускати все: станки, автомобілі, літаки. Хоча для цього не було достатньої кількості кваліфікованої робочої сили, інженерних кадрів і ресурсів. Також Н.Чаушеску прагнув стерти відмінності між містом і селом. Для цього ліквідовувалися „неперспективні” села, а їх мешканці переселялись в агроміста. В Трансильванії така політика отримала назву „територіальної систематизації”.

У політичній сфері вся повнота влади була зосереджена в руках Н.Чаушеску. У країнах був встановлений культ його особи. Н.Чаушеску називали „генієм Карпат” і „Дунаєм думок”. Для укріплення одноосібної влади всі головні державні посади обіймали його родичі. Головним знаряддям влади стали органи державної безпеки – Securitate.

Така політика Н.Чаушеску на кінець 1980-х рр. привела країну до вкрай важкого економічного становища. Зовнішній борг країни досяг 21 млрд. дол. Н. Чаушеску оцінив таке становище як загрозове і став єдиним боржником у світі, який в екстремому порядку вирішив погасити борг. Румунія до мінімуму скоротила імпорт, у тому числі й енергоносіїв. Електростанції

були підпорядковані контролю армійських офіцерів, вводились жорсткі ліміти споживання енергії промисловими підприємствами і населенням. У будні телебачення працювало 2-3 години на добу. Обмежувалось опалення будинків. Заборонялося користуватися холодильниками взимку. На експорт відправлялось майже все продовольство, а внутрішнє споживання регламентувалось.

15 грудня 1989 р. представники міської влади міста Тімішоаре вирішили перевести на роботу в село протестантського священика Л.Тьокеша, який захищав права угорської меншини. Міський суд прийняв рішення виселити його з квартири, але прихожани не допустили такого свавілля. Наступного дня розпочались стихійні демонстрації, у ході яких з'явилися гасла „Геть Чаушеску”. Солдати та служба безпеки намагалися розігнати маніфестантів, але безуспішно. 17 грудня на засіданні Політкомісії ЦК РКП Н.Чаушеску настояв на застосуванні зброї проти демонстрантів. У той же день війська відкрили вогонь по маніфестантах.

18-19 грудня демократичні сили починають об'єднуватися на боротьбу проти диктатури. 20 грудня 1989 р. Н.Чаушеску, виступаючи по радіо і телебаченню, розцінив події в Тімішоаре, як справу рук зарубіжної агентури і в повіті Тіміш запровадив надзвичайний стан. Але репресії вже не допомагали, маніфестації і страйки прокотилися по всій країні.

21 грудня 1989 р. Н.Чаушеску дав розпорядження про проведення мітингу на підтримку існуючого режиму, де виступив з промовою, у якій обіцяв підвищити зарплати, пенсії та ін. Але люди, які зібрались на площі, почали викрикувати антиурядові гасла. Тоді Н.Чаушеску віддав наказ стріляти по маніфестантах, а декретом від 22 грудня оголосив введення надзвичайного стану.

Але армія перейшла на бік демонстрантів. Був створений Фронт національного порятунку (ФНП), на чолі якого став І.Ілієску. 22 грудня Н.Чаушеску залишив столицю, але біля містечка Тирговіште його заарештували.

23 грудня в Бухарест увійшли віддани Н. Чаушеску війська і в місті розгорілись справжні бої. 24 грудня настав перелом. ФНП взяв на себе всю повноту влади. 25 грудня воєнний трибунал після короткого двохгодинного засідання засудив подружжя Чаушеску до страти. Ненависть до них була настільки велика, що, як тільки їх вивели у двір, військові, що там знаходились, відкрили по них безладну стрілянину.

Створена у перші години повстання Рада ФНП оголосила про розпуск усіх державних структур, що існували за диктатора, у тому числі і компартії. Головою уряду було призначено П.Романа. З 29 травня 1990 р. декретом Соціалістична Республіка Румунія була перейменована в Румунію. ФНП розпочав розробку нової конституції, підготовку до вільних виборів, до проведення аграрної реформи. У перші місяці 1990 р. на політичній арені країни з'явилося близько 70 партій.

Формування Югославської моделі соціалізму

Домінуюча роль комуністів у русі Опору дала їм можливість встановити свою владу в післявоєнний період. На виборах в Установчі Збори в листопаді 1945 р. комуністи отримали 90% голосів. Це дало їм можливість сформувати однопартійний уряд і усунути діячів еміграції від влади. 29 листопада 1945 р. Югославія була проголошена республікою.

Комуністи відразу приступили до побудови соціалізму за радянським зразком. Наприкінці 1946 р. було видано закон про націоналізацію усіх підприємств, за винятком дрібних виробництв та ремісничих майстерень. Конституція, прийнята в січні 1946 р., передбачала експропріацію приватної власності. У 1947 р. в країні розпочалась земельна реформа: земельні володіння тих, хто співпрацював з окупантами, а також німців конфісковувалися, згодом було ліквідовано поміщицьке землеволодіння; запроваджувалась кооперація сільського господарства та індустріалізація.

Лідер Югославії Й.Броз Тіто став на чолі уряду і правлячої партії і на відміну від інших керівників східноєвропейських держав він не припускався повного підкорення сталінському керівництву, прагнув здійснювати самостійну внутрішню й зовнішню політику, залишаючись при цьому прихильником марксистсько-ленінської ідеології.

Самостійність югославського керівництва викликала обурення Й. Сталіна, а згодом призвела до конфлікту і розриву відносин між СРСР і Югославією. Конфлікт між СРСР та Югославією почав визрівати з середини 1947 р. Сталін з підозрою спостерігав за зростанням міжнародного авторитету Тіто, його амбіційними планами створення на Балканах федерації, у якій провідна роль належала б Югославії. Підписана у лютому 1947 р. мирна угода з Болгарією і встановлення різнобічних відносин з Албанією були

рішуче засуджені Сталіном.

18 березня 1948 р. радянське керівництво відкликала своїх спеціалістів з країни, мотивуючи це тим, що до них ставляться „недружелюбно”. У червні 1948 р. Комінформбюро прийняло резолюцію „Про становище в КПЮ”, у якій керівники партії звинувачувалися у відступі від марксизму-ленінізму. Комінформбюро зажадало від комуністів Югославії замінити керівництво КПЮ „здоровими силами”. Це вже було пряме втручання у внутрішні справи. Комуністи Югославії підтримали Й.Броз Тіто і в свою чергу провели чистку КПЮ від „прихильників Москви”. У вересні 1949 р. СРСР денонсував пакт про дружбу з Югославією. Розрив між Югославією і СРСР був повним і остаточним.

Опинившись тимчасово у міжнародній ізоляції, на тлі розпочатої в країні критики сталінізму Й.Броз Тіто різко змінує орієнтири внутрішньої політики. Кооперування було припинено, земля поверталася селянам. Припинилась форсована індустріалізація. У 1950 р. були започатковані реформи згідно з „теорією самоврядування”. У промисловості було введено систему самоврядування. Ринкові відносини почали відігравати значну роль в економіці країни, яка була зорієнтована на експорт. Також Югославія приєдналась до плану Маршалла і отримала значну фінансову допомогу. Була здійснена спроба уникнути зрощування партії з державним апаратом, який формувався з представників трудових колективів. Ідея введення в державі багатопартійності була відкинута. Зміни зачепили і правлячу партію, яка стала називатися Союзом комуністів Югославії (СКЮ).

Завдяки реформам, що тривали до кінця 1960-х рр., утворилась особлива югославська модель соціалізму, яку тривалий час розглядали як альтернативу сталінізму. Але по суті це була тоталітарна система з жорстким однопартійним політичним режимом.

Після смерті Й. Сталіна нове радянське керівництво нормалізувало відносини з Югославією. Але вони будувались дещо інакше, ніж з іншими соціалістичними державами. Югославія стала ініціатором створення Руху неприєднання. Уряд Югославії засудив радянську інтервенцію в Чехословаччину та Афганістан, але підтримав інтервенцію в Угорщину.

Із 1970-х рр. темпи економічного розвитку Югославії неухильно знижувалися. Рівень безробіття досяг 1 млн. осіб. Приблизно стільки ж громадян перебувало за межами держави на тимчасових роботах, головним чином у ФРН. Заборгованість кра-

їни досягла 20 млрд. доларів.

Поглибленню кризи також сприяла і політична система Югославії, яка ґрунтувалась на конституції 1974 р. Децентралізація економіки, послаблення ролі партії і система розв'язання спільних питань шляхом взаємних домовленостей сприяли посиленню ролі республік і, відповідно, формуванню місцевих республіканських етнічних політичних еліт. Збереженню єдності держави не допомогло і домінування сербів у державних структурах.

Й.Броз Тіто, який з 1974 р. займав пост президента Соціалістичної Федеративної республіки Югославія (СФРЮ) і Голови ЦК СКЮ „без обмеження строку мандату”, завдяки своєму авторитету і величезній владі зміцнював єдність Югославії.

Після смерті Й.Броз Тіто у 1980 р., коли місце президента зайняв колективний орган – Президія СФРЮ у складі представників шести республік та двох автономних країв, у країні посилились відцентрові тенденції. У країні не залишилось стабільного керівництва: найвищі посади у державі і СКЮ заміщувались строком на один рік по черзі представниками всіх республік і країв.

Національні проблеми стали вісю політичного життя Югославії. Наприкінці травня 1981 р. великі заворушення спалахнули у найбільш відсталому в економічному відношенні краї Косово, де 90% населення становили етнічні албанці. Вони вимагали створення чисто албанського краю і надання йому статусу республіки. До Косово було введено військові частини, фактично встановлено воєнний стан. Напруга не спадала і в наступні роки. Саме косовські події 1981 р. поклали початок кризі югославської державності. Національні проблеми у країні тісно перепліталися з погіршенням соціально-економічного становища у країні, наростанням глибокої кризи.

Серйозним тягарем для економіки була зовнішня заборгованість країни. Захід зайняв жорстку позицію стосовно виплат зовнішнього боргу. Повсюдно відбувалися страйки, що супроводжувались акціями протесту на національному ґрунті. Спроби подолання кризи економіки та фінансової системи з боку югославського керівництва ні до чого не привели.

Формування тоталітарного устрою в Болгарії

У 1946 р. в Болгарії була ліквідована монархія і прого-

лошена республіка. Після виконання загальнодемократичних завдань і підписання мирного договору у 1947 р. у Вітчизняному фронті (ВФ) відразу розгорілася боротьба між комуністами і БЗНС. Того ж року лідера БЗНС Н.Петкова було засуджено і страчено. Тим самим комуністи усунули свого головного конкурента і зосередили у своїх руках всю повноту влади.

На П'ятому з'їзді Болгарської комуністичної партії (БКП) у грудні 1948 р. Г.Димитров проголосив, що не існує шляху до соціалізму, відмінного від радянського, і новий лад може будуватися лише на основі диктатури пролетаріату. У Болгарії почалося будівництво соціалізму з усіма притаманними цьому процесу ознаками. Проведенню індустріалізації передувала націоналізація, яка надала необхідні засоби для створення важкої промисловості. Колективізація була розпочата в 1948 р. шляхом створення кооперативів. До крайнощів посилилась боротьба проти „ворожих елементів”, що знайшла своє відображення у виселенні „неблагонадійних” з Софії та інших великих міст, масових чистках Державної адміністрації, армії, вищих навчальних закладів, громадських організацій та БЗНС. Інші політичні партії на початку 1949 р. оголосили про саморозпуск, а їх члени влилися до ВФ.

Відразу після смерті Г.Димитрова у липні 1949 р., розпочався пошук „ворогів” всередині БКП. За підтримки Москви посаду прем'єр-міністра, голови ради ВФ і генерального секретаря БКП обійняв В.Червенков. За його вказівкою розпочався наступ проти партійно-державного керівництва, яке звинувачувалось у поширенні антирадянських настроїв. У країні формувався культ особи В.Червенкова.

По смерті Й.Сталіна у болгарському керівництві розгорілась боротьба між запеклим сталіністом В.Червенковим і Т.Живковим, якого підтримувала Москва. У 1954 р. Генеральним секретарем ЦК БКП став Т.Живков. Постсталінізм у країні вилився лише в косметичне оновлення режиму: припинились масові репресії, зменшились темпи індустріалізації. Узагалі комуністичний режим у Болгарії був найбільш відданий своїм московським покровителям. У 1963 і 1973 рр. БКП приймала постанови: звернутися до СРСР з проханням прийняти Болгарію як 16 союзну республіку. Проте радянське керівництво ці прохання відхиляло.

Кінець 1950-1960-ті рр. пройшли для країни без потрясінь. У 1971 р. відбувся X з'їзд БКП, на якому було прийнято нову програму партії – програму побудови розвинутого соціалізм-

му. У цьому ж році було прийнято і нову Конституцію, в якій закріплювалась керівна роль БКП і її союзника БЗНС. Вищим державним органом країни стала Державна Рада, головою якої був призначений Т.Живков.

У середині 1980-х рр. Болгарія вступила в смугу економічної кризи. У пошуках виходу зі скрутного становища у країні почали створюватися спеціалізовані дрібні й середні підприємства, які використовували найновішу технологію і не були зв'язані жорстким плануванням. Для розширення зв'язків із країнами Заходу на території Болгарії і за кордоном було дозволено створювати спільні підприємства зі змішаним капіталом. Усі ці заходи не дали очікуваного результату. Адміністративно-командна система, збереження жорсткого централізованого планування перешкождали ефективному розвитку економіки.

Низька ефективність економіки призвела до зниження життєвого рівня населення. Небачених розмірів набула спекуляція і корупція. Т.Живков, зосередивши у своїх руках величезну владу, своїм політичним курсом ще більше загострював труднощі, що переживала Болгарія. Оточивши себе родичами і підбираючи до складу керівництва особисто відданих йому людей, Т.Живков жорстоко розправлявся з тими, хто пробував виступати з критикою на його адресу. У національній політиці було взято курс на болгаризацію всіх етнічних груп та національних меншин: закривалися мечеті, заборонялися мусульманські обряди, а людей насильно змушували брати болгарські імена.

Улітку 1987 р. на пленумі ЦК БКП Т.Живков був змушений визнати, що є „випадки рецидиву культу особи” і пообіцяв покінчити зі всевладдям партійного апарату. Була проголошена необхідність створення „нової моделі соціалізму”, реформ системи управління економікою та адміністративного поділу країни. Проте оголошені реформи не привели до ліквідації адміністративно-командної системи. Уся повнота влади, як і раніше, була зосереджена в руках Т.Живкова та його оточення.

Улітку 1989 р. соціально-економічне становище в країні різко загострилося. Закон про право вільного виїзду за кордон призвів до масової втечі до Туреччини мусульманського і тюркомовного населення, яке в основному займалося сільським господарством.

Наприкінці жовтня 1989 р. член Політбюро ЦК БКП міністр закордонних справ П.Младенов надіслав партійному керівництву відкритого листа, у якому звинуватив Т.Живкова в не-

припустимих методах управління. 10 листопада 1989 р. ЦК БКП звільнив Т.Живкова з поста Генерального секретаря. На щойно створену посаду президента Болгарії було обрано П.Младенова.

Авторитарний режим в Албанії

Усунувши впродовж 1945-1946 рр. за допомогою чисток і судових процесів усіх своїх політичних опонентів, комуністи перейменували Національно-визвольний Фронт на Демократичний Фронт (ДФ) і від його імені сформували з членів партії та її симпатиків список кандидатів на вибори до Конституційної Асамблеї, що відбулися 2 грудня 1945 р. За ДФ проголосувало 93% виборців і 11 січня 1946 р. було скасовано монархію і проголошено Албанію Народною Республікою. Е.Ходжа став провідною особою у республіці, поєднуючи посади генерального секретаря КПА, яка у 1948 р. була перейменована на Албанську Партію Праці (АПП), президента ДФ, прем'єр-міністра, міністра закордонних справ і оборони та головнокомандувача армії.

Протягом др. пол. 1940-х – пер. пол. 1950-х рр. Е.Ходжа зумів відстояти свою владу, хоча формально погодився запровадити систему колективного керівництва, звільнившись у 1953 і 1954 рр. від посад в уряді. Прем'єр-міністром став його соратник М.Шеху, а проти опозиціонерів застосували чистки. Третій з'їзд АПП у 1956 р. остаточно закріпив позиції Е.Ходжи в партії.

Відмова албанського керівництва критикувати сталінізм і сліпо виконувати розпорядження радянського керівництва у зовнішній політиці й економіці спричинили ідеологічний та дипломатичний розрив між Албанією і СРСР у грудні 1961 р. Е.Ходжи звернув свій погляд на Китай. IV з'їзд АПП (1961 р.) накреслив за китайським зразком програму ідеологічної та культурної революції, спрямованої на знищення народних традицій і звичаїв, які заважали побудові в Албанії модерної національної держави на базі марксизму-ленінізму. У 1967 р. Албанію було офіційно проголошено атеїстичною країною, а церкви закрито. Е.Ходжа усвідомлював необхідність внесення змін у партійну політику і у 1970-1973 рр. партійний контроль було послаблено, розпочалися деякі ліберальні перетворення в економіці і культурі.

Реформи викликали невдоволення у найбільш консервативних членів політбюро АПП. У березні 1973 р. численні повідомлення про порушення молодими албанцями дисципліни на роботі та в школах і відверте заперечення „соціалістичного ре-

лізму” деякими відомими в країні вченими і митцями переконали Е.Ходжу у необхідності відновлення жорсткого режиму. Репресії середини 70-х років супроводжувалися численними звільненнями партійних і державних працівників.

У грудні 1976 р. було затверджено нову Конституцію. Вона дала нову назву країні – Народна Соціалістична Республіка Албанія. Конституція проголошувала провідну роль партії в усіх сферах суспільного життя, а марксизм-ленінізм – офіційною ідеологією держави, скасовувала приватну власність, ставила поза законом релігійну практику.

Після смерті у вересні 1979 р. Г.Капо, найдовіренішої особи Е.Ходжи, албанський диктатор почав думати про наступника. На цю роль претендував прем'єр-міністр М.Шеху. Вирішальну роль у долі М.Шеху відіграла ворожнеча між його дружиною і жінкою Е.Ходжи. Після невдалої спроби переконати М.Шеху добровільно поступитися посадою на користь Р.Алії, албанський диктатор розкритикував прем'єр-міністра у грудні 1981 р. Наступного дня албанські ЗМІ сповістили, що М.Шеху вчинив самогубство „під час нервової кризи”. У партії і державному апараті розпочалися нові чистки.

У січні 1982 р. А.Царцані став прем'єр-міністром, а в листопаді Р.Алія був обраний головою президії Народних зборів. Після смерті Е.Ходжи у квітні 1985 р. він успадкував владу над АПП. Основним завданням нового албанського керівництва була стабілізація економіки. Р.Алія спробував оживити економіку шляхом запровадження системи матеріального стимулювання робітників, заохочення селян продавати на ринку власну продукцію, приділялась увага розвитку сфери обслуговування. Але всі його заходи були недостатніми. Реформи другої половини 80-х років мали обмежений характер. Головною метою Р.Алії було зміцнення комуністичного режиму за допомогою програми контрольованих адміністративних змін згори.

Зовнішню політику Албанії протягом др. пол. 1940-х – кін. 1980-х рр. можна поділити на кілька періодів. У 1944-1948 рр. країна була залежною від Югославії. З 1949 р. до 1960 р. вона підтримувала тісні зв'язки з СРСР та іншими східноєвропейськими комуністичними державами. У 1961-1978 рр. Албанія орієнтувалася на Китай. У 1978 р. китайський уряд у відповідь на ідеологічну критику Тирани різко скоротив програму економічної та військової допомоги Албанії. Втративши останнього зовнішньополітичного союзника, країна почала проводити незалежний курс

під гаслом „жити й працювати в капіталістичному та ревізійністському оточенні”. У другій половині 80-х років Албанія зробила кроки в напрямку подолання зовнішньополітичної ізоляції. 1987 р. був припинений стан війни з Грецією. У цьому ж році Тирана відновила дипломатичні відносини з ФРН і Канадою. Наступного року Албанія взяла участь у конференції міністрів закордонних справ Балканського півострова. Основні мотиви зовнішньополітичної активності албанського керівництва був пошук ринків для албанського експорту й здобуття іноземних капіталів та технологій.

Греція в др. пол. 1940-х – 1980-х рр.

Лише наприкінці 1945 р. в Греції під британським тиском лідер Ліберальної Партії Т.Софуліс сформував стабільний уряд. На парламентських виборах у березні 1946 р. перемогу здобула права коаліція і Лідер Народної Партії К.Цалдаріс сформував уряд. 1 вересня 1946 р. відбувся плебісцит на якому більшість виборців проголосувала за повернення короля.

У жовтні 1946 р. комуністи оголосили про створення Демократичної Армії (ДА) під керівництвом М.Вафіадіса. З ускладненням ситуації в Греції роль основного зовнішнього патрона перейшла до США, які в минулому гостро критикували британців за втручання у грецькі справи.

Перш ніж надійшла американська допомога, ДА, застосовуючи партизанську тактику, здобула кілька перемог над регулярними частинами. Партизанів підтримували комуністичні режими Югославії, Болгарії і Албанії. Поступово хід боротьби змінився. Вирішальну роль у цьому відіграла повна перевага урядових військ у повітрі. Узимку 1949 р. урядові війська звільнили від повстанців Пелопоннес, відтіснивши їх у північну Грецію. Бойовий дух урядових військ з призначенням головнокомандувачем генерала А.Папагоса помітно зріс. Керівник Югославії Й.Тіто припинив надання допомоги Демократичній Армії, а в 1949 р. заклав кордон з Грецією. Але вирішальним фактором стала масивна американська військова допомога урядовій армії. До кінця літа 1949 р. залишки ДА відступили через кордон до Албанії. Громадянська війна завершилася.

У березні 1950 р. в Греції відбулися перші демократичні вибори після відміни воєнного стану. Більшу половину місць у парламенті здобули три центристські партії: ліберали на чолі з С.Венізелосом, Національно-Прогресивний Центристський Союз,

очолюваний Н.Пластірасом, і партія Г.Папандреу. Ці партії сформували коаліційний уряд. Але вже незабаром розкол у коаліції з питання амністії учасників громадянської війни зумовив падіння уряду. Перемогу на вересневих 1951 р. виборах здобула нова партія – Всегрецьке Об'єднання на чолі з маршалом А.Папагосом. Знову постав коаліційний уряд.

На вимогу американців листопадові вибори 1952 р. відбулися за мажоритарною системою. Це забезпечило цілковитий успіх Всегрецького Об'єднання. Після смерті А.Папагоса у 1955 р. на посаді прем'єр-міністра його замінив К.Караманліс, який реформував Всегрецьке Об'єднання у Національно-Радикальний Союз (НРС). Позачергові вибори у жовтні 1961 р. ознаменували початок падіння правого уряду К.Караманліса. Перш ніж були оголошені результати виборів, опозиція оголосила їх фальсифікованими внаслідок маніпуляцій уряду голосами виборців. Г.Папандреу розпочав боротьбу, щоб анулювати результати виборів. У країні зростало невдоволення урядом К.Караманліса. Кризу кабінету загострював конфлікт між прем'єр-міністром і королівською сім'єю, особливо королевою Фредерікою. У червні 1963 р. К.Караманліс подав у відставку. Після перемоги Центристського союзу на листопадових 1963 р. і особливо люневих 1964 р. виборах його лідер зміцнив свою позицію як прем'єр-міністр.

Частина ув'язнених за діяльність під час громадянської війни була звільнена, а відносини з країнами радянського блоку покращилися. Велику увагу центристський уряд приділяв реформуванню освіти, намагаючись модернізувати архаїчну шкільну систему, а також заохочував поширення розмовної „демотичної” форми грецької мови. Діяльність Г.Папандреу викликала невдоволення в армії, яка традиційно вважала себе захисником національних цінностей від загрози комунізму. Сутічка прем'єр-міністра з військовими і молодим королем Константином II, який підтримував генералів, сталася через його сина А.Папандреу, якого звинувачували у керівництві конспіративною лівою організацією в армії під назвою „Аспіда”. Г.Папандреу в липні 1965 р. спробував налякати короля відставкою, але той несподівано легко прийняв її.

21 квітня 1967 р. група молодих офіцерів здійснила переворот. Це перше за повоєнний час втручання військових у політичну боротьбу не зустріло опору. Король визнав цивільний уряд, що став прикриттям для правління трійки офіцерів: двох полковників, Г.Папандопулоса і Н.Макарезоса та бригадира С.Паттакоса, які організували переворот. Як і інші диктатури, „хунта чорних

полковників” поєднувала у своїй політиці популярні, жорсткі і безглузді заходи. Одними з перших з’явилися декрети про фіксацію цін, збільшення пенсій, перерозподіл землі тощо. Менш популярними були укази про заборону профспілкових зібрань, скупчення більше ніж п’яти осіб в одному місці, запровадження цензури. Тисячі людей було заарештовано за підозрою у симпатіях до комуністів.

Після спроби контрперевороту з боку короля у грудні 1967 р. правляча трійка військових відмовилася від ширми цивільного уряду. Замість короля, який емігрував, запроваджувалося регентство, а прем’єр-міністром став Г.Пападопулос. Він зосередив у своїх руках усю владу. У травні 1973 р. звинувативши короля Константина II в організації змови на флоті, Г.Пападопулос скасував монархію і проголосив створення „президентсько-парламентської республіки” на чолі з собою. Масові студентські демонстрації у листопаді 1973 р. призвели до захоплення будинку Афінського політехнікуму. В ніч на 17 листопада озброєна поліція при підтримці танків розпочала його штурм, внаслідок чого загинуло понад двадцять осіб. Розправа відкрила шлях до влади прихильникові жорсткішої лінії у хунті Д.Іоаннідісу. 25 листопада 1973 р. він заарештував президента Г.Пападопулоса і призначив на його місце генерала Ф.Гізікіса. Але чергове загострення греко-турецьких відносин довкола Кіпрського питання змусило Д.Іоаннідіса капітулювати. 24 липня 1974 р. диктатура в Греції впала і Ф.Гізікіс запросив з еміграції на посаду прем’єр-міністра К.Караманліса.

Коаліційний уряд, сформований К.Караманлісом відновив дію Конституції 1952 р., замінивши у її тексті слова „король” на „президент”. Військовий стан було скасовано, політичних арештантів випущено. На парламентських виборах у листопаді 1974 р. впевнену перемогу здобула партія К.Караманліса Нова Демократія (НД). У грудні 1974 р. 69% учасників референдуму проголосували за республіку. Згідно з Конституцією, яка вступила у дію 11 червня 1975 р., Греція перетворилася на парламентсько-президентську республіку. Президентом країни був обраний К.Цацос.

У 1975 р. відбулося кілька судових процесів над організаторами перевороту 1967 р. Г.Пападопулоса, Н.Макарезоса і С.Паттакоса засудили до смертної кари, але майже одразу президент замінив покарання. Значно більше уваги, ніж внутрішнім справам. К.Караманліс приділяв зовнішній політиці, де його пріоритетом став вступ Греції до Європейського співтовариства.

На парламентських виборах 18 жовтня 1981 р. 48% голосів і перемогу здобув Всегрецький Соціалістичний Рух (ПАСОК). Період безперервного правління соціалістів тривав до 1989 р. Уряд А.Папандреу оголосив політику „національного примирення”, комуністи одержали дозвіл повернутися. Важливим досягненням соціалістів стало реформування законодавчої бази, демократизація університетів, створення національної системи охорони здоров'я. Менших успіхів соціалістичний уряд досяг в економіці.

Контрольні запитання:

- 1. Охарактеризуйте опозиційний рух в країнах Балтії після Другої світової війни.*
- 2. Яка особливість економічного становища Білорусі у складі СРСР?*
- 3. У чому особливість політичної боротьби в Албанії після Другої світової війни?*
- 4. Яку роль відіграла профспілка „Солідарність” у поваленні комуністичного режиму в Польщі?*
- 5. Чим було зумовлене рішення радянського керівництва про силові дії проти Чехословаччини у 1968 р.?*
- 6. Що стало приводом до революції в Угорщині в 1956 р.?*
- 7. Визначте спільні та відмінні риси режиму Н.Чаушеску в Румунії та Т.Живкова в Болгарії.*
- 8. У чому суть „самоверховного соціалізму” в Югославії?*

ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА НА ШЛЯХУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

1. *Внутрішня політика і міжнародне становище прибалтійських держав.*
2. *Республіка Білорусь на зламі XX і XXI століть.*
3. *Республіка Польща.*
4. *Чеська республіка.*
5. *Словацька республіка.*
6. *Політична й економічна трансформація Угорської Республіки.*
7. *Румунська Республіка під час суспільної трансформації.*
8. *Внутрішня політика і міжнародне становище Молдови.*
9. *Республіка Болгарія.*
10. *Греція на сучасному етапі.*
11. *Албанія на зламі XX і XXI століть.*
12. *Розпад СФРЮ та його наслідки.*

Внутрішня політика і міжнародне становище прибалтійських держав

Одним з перших кроків на шляху національного будівництва Естонії стало схвалення Конституції республіки. Вона була затверджена на референдумі 28 червня 1992 р. Згідно з нею Естонська Республіка є парламентською державою. У вересні 1992 р. відбулися парламентські вибори на яких більшість неестонців були позбавлені права голосу. За результатами виборів був створений коаліційний уряд, який очолив лідер блоку „За батьківщину” М.Лаар. Найбільшу кількість депутатських місць отримала партія Патріотичний Союз (ПС). У жовтні Державні збори обрали кандидата від блоку „За батьківщину” Л.Мері президентом.

Уряд провів ряд ключових реформ. Однак радикальні форми уряду М.Лаара не знайшли великої підтримки серед населення республіки. На парламентських виборах у березні 1995 р. перемогу отримав виборчий блок центристського спрямування, у складі 5 угруповань, найголовнішими з яких були „Селянський Союз” з домінантою екс-комуністів та „Об’єднана Партія”. Прем’єр-міністром нового уряду став лідер виборчого об’єднання Т.Вяхі. У 1996 р. президентом Естонської Республіки вдруге був

обраний Л.Мері.

Треті парламентські вибори пройшли у 1999 р. Вони закінчилися перемогою Естонської Партії Центру. Правоцентристська коаліція у складі ПС, Партії Реформ, Поміркованих здобула в парламенті 53 місця. У березні 2002 р. було сформовано коаліційний кабінет С.Калааса. У вересні цього ж року у другому турі президентських виборів главою держави обрано А.Рюйтеля.

На території Латвії 21 серпня 1991 р. була відновлена Конституція 1922 р., до якої внесені поправки від 21 березня 1993 р. та 27 січня 1994 р. За державним устроєм Латвія є парламентською республікою. В червні 1993 р. відбулися вибори до парламенту (сейму). Перемогу здобув правоцентристський блок „Латвійський Шлях” (ЛШ), головними програмними гаслами якого були необхідність економічних реформ та вступ Латвії до ЄС. На першій сесії президентом Латвійської Республіки став лідер консервативної партії „Селянський Союз” – Г.Ульманіс.

На дострокових виборах 1995 р., які були спричинені урядовою кризою 1994 р., 100 парламентських місць поділили 10 партій. З них три здобули по 15% місць: Демократична Партія Центру; ЛШ та „Народний Рух за Латвію”. На парламентських виборах 1998 р. перемогу здобула права партія консервативного спрямування „Народна Партія”, головними гаслами якої є зміцнення державного суверенітету та досягнення європейського стандарту життя. У червні 1999 р. парламент висловив довіру прем’єру А.Шкелему. Відразу ж відбулися вибори президента країни. Перемогу здобула В.Віке-Фрейберга.

На виборах до сейму в жовтні 2002 р. депутатські мандати виборили представники шести партій. Коаліційний уряд, сформований у листопаді 2002 р., очолив лідер партії „Новий час” Е.Репше. Новий прем’єр повів рішучу боротьбу проти корупції в органах державної влади.

Конституція Литовської Республіки була ухвалена на всенародному референдумі 25 жовтня 1992 р. Вона збалансувала президентську та парламентську влади.

У жовтні 1992 р. відбулися парламентські вибори, перемогу на яких здобули экс-комуністи: Демократична Партія Праці Литви (ДППЛ). Вона переорієнтувалась на соціал-демократичні засади і зуміла використати невдоволення населення економічними труднощами, що виникли при переході до ринкового господарювання. Главою парламенту та тимчасовим главою держави став А.Бразаускас. Лідер ДППЛ А.Слезявічус обійняв посаду прем’єр-

міністра.

У лютому 1993 р. першим всенародно обраним президентом став А.Бразаускас. Його курс полягав у повільному та поетапному здійсненні реформ. На кінець 1994 р. в республіці було приватизовано 90% державного майна, запроваджено власну національну валюту.

Парламентські вибори 1996 р. проходили у два етапи на основі нового виборчого закону. Перемогу здобула партія Патріотичний Союз (ПС), головним передвиборчим гаслом якої були „гарантія безпеки особистості, добробут родини та міцна литовська держава”. Посаду прем'єра коаліційного кабінету отримав лідер ПС Г.Вагноріус. Програма дій надала пріоритету необхідності продовження реформування економіки.

На президентських виборах у 1998 р. перемогу здобув емігрант з США В.Адамкус. Чергові парламентські вибори пройшли у Литві восени 2000 р. Перемогу здобули соціал-демократи, очолювані А.Бразаускасом. Однак литовський уряд сформувала коаліція у складі Союзу Лібералів Литви та консервативної Нової Партії, які отримали більше парламентських місць, ніж фактична партія-переможець. Прем'єром був обраний лідер лібералів Р.Пакасас.

Важливою подією в житті республіки стали президентські вибори, які проводилися у два тури в грудні 2002 – січні 2003 рр. Новим главою Литовської республіки став Р.Пакасас.

Важливу роль у розвитку країн Балтії відіграє співробітництво в рамках балтійської інтеграції. У 1992 р. Латвія, Литва і Естонія домовилися про створення зони вільної торгівлі у Балтії. У 90-х роках були збудовані оборонні структури балтійських держав (Балтбат, Балтнет, Балтрон, Балтдефкол).

У 2003 р. був підписаний договір про вступ Литви до Європейського Союзу, який був підтверджений громадянами країни на референдумі. 1 травня 2004 року Литва вступила в Європейський Союз, і того ж дня – в НАТО. У тому ж році Латвія і Естонія теж вступили в ЄС і НАТО.

Республіка Білорусь на зламі XX і XXI століть

Після провалу путчу Білорусь остаточно стала на шлях суверенізації: Верховна Рада БРСР 25 серпня 1991 р. ухвалила два важливі документи: закон „Про надання статусу Конституційного закону Декларації Верховної Ради БРСР про державний

суверенітет БРСР” та постанову „Про забезпечення політичної та економічної самостійності БРСР”. 19 вересня 1991 р. Верховна Рада затвердила нову назву країни – Республіка Білорусь; прийнято також рішення про введення нової Державної символіки – герба „Погоня” та біло-червоно-білого прапора. Очолив Президію Верховної Ради С.Шушкевич.

Впродовж 1990-1994 рр. у країні відбувався перехід до багатопартійної системи. Важливе значення мало ухвалення 15 березня 1994 р. Верховною Радою Конституції. Основний закон проголошував Білорусь унітарною правовою соціальною державою з сильною президентською владою.

На перших президентських виборах 1994 р. перемогу здобув О.Лукашенко, який виступив з програмою інтеграції з Росією, встановлення жорсткого державного контролю за економічною діяльністю, рішучої боротьби з кримінальними елементами.

Травневий референдум 1995 р., ініційований О.Лукашенко, підтримав пропозицію про надання російській мові статусу офіційної, зміну державної символіки на попередню радянську, зближення з Росією. О.Лукашенко отримав право розпустити парламент. Білоруська модель, що сформувалася за президентства О.Лукашенка, базується на відмові від реального політичного й економічного плюралізму і поверненні до радянської моделі соціалізму. Навесні 1996 р. білоруські демократичні організації розпочали рух під гаслами захисту Конституції та незалежності. По країні прокотилася хвиля демонстрацій і виступів з критикою політики президента, внаслідок чого з’явилися перші політичні в’язні.

За підсумками другого загальнореспубліканського референдуму, який відбувся 24 листопада 1996 р. в дію була введена Конституція 1994 р. із змінами та доповненнями, запропонованими О.Лукашенко, які збільшили повноваження президентської та виконавчої гілки влади. Понад 70% білоруських громадян висловилися за посилення авторитарного режиму та продовження строку повноважень О.Лукашенка на посаді президента до 2001 р. Населення країни вороже поставилося до демократичного процесу і невизначних наслідків реформ перших років незалежності. Президент скористався своїм правом і розпустив однопалатний легітимний парламент, натомість сформував новий двопалатний парламент, який був здатний виконувати його волю. В країні остаточно утвердився авторитарний режим.

Серед країн партнерів Білорусь орієнтується передусім на

Росію та країни СНД. У квітні 1996 р. між Республікою Білорусь та Росією був підписаний договір про створення співтовариства суверенних республік. 8 грудня 1999 р. президенти двох держав – Б.Єльцин та О.Лукашенко підписали Договір про створення Союзної держави. Проте реального втілення ця модель не набула, оскільки обидві держави переживають серйозні внутрішньополітичні труднощі, обмежуючись лише загальними деклараціями.

9 вересня 2001 р. відбулися вибори президента Білорусі, переможцем яких став діючий глава держави О.Лукашенко. Як повідомляли європейські ЗМІ, вибори характеризувалися масштабними порушеннями законодавства й міжнародно визнаних демократичних норм. Виходячи з цього, Рада Європи, інші міжнародні організації, уряди найвпливовіших країн оголосили, що вони не визнають результатів виборів у Білорусі і ставитимуться до О.Лукашенка як до диктатора. Режим О.Лукашенка, нехтуючи будь-які демократичні норми й закони, у своїй боротьбі з опозицією перейшов до її фізичного винищення.

17 жовтня 2004 року відбулися чергові парламентські вибори, на яких були вибрані 107 з 110 депутатів. З кандидатів опозиційної коаліції «П'ять плюс» не був вибраний жоден депутат.

У жовтні 2004 року на референдумі було знято обмеження в два терміни на перебування на посту президента. 19 березня 2006 року відбулися чергові президентські вибори, на яких, згідно з офіційними даними, в першому турі переміг О.Лукашенко, набравши 82,3 % голосів. ЄС і США визнали вибори недемократичними, а їх результати – сфальсифікованими. Джордж Буш заборонив в'їзд в США членам уряду О.Лукашенко.

28 вересня 2008 відбулися чергові вибори в Палату представників Національних зборів, на яких знов опозиційні кандидати не увійшли до складу парламенту. Західні країни визнали вибори не відповідними демократичним стандартам, але відмітили позитивні зрушення. У 2008 – 2009 роках Білорусь брала участь в програмі Східне партнерство разом з Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією і Азербайджаном. Була скасована заборона на в'їзд до країн ЄС ряду білоруських чиновників, внаслідок чого О.Лукашенко відвідав Італію і Ватикан.

Республіка Польща

Наприкінці 1980-х рр. Польща знаходилась у глибокій економічній кризі. У 1989 р. інфляція складала 2000%, тривав

спад виробництва, зовнішній борг становив 40 млрд. дол., стрімко знижувався рівень життя населення тощо.

31 грудня 1989 р. було прийнято нову Конституцію, яка відновила попередню назву держави – Республіка Польща. Уряд Т.Мазовецького першим у Східній Європі запровадив нову економічну програму різкого переходу до ринкової економіки, яка отримала назву „шокова терапія”. Ця програма передбачала наступні заходи: одночасне запровадження вільної торгівлі та скасування контролю над цінами, зростання цін, різке зниження життєвого рівня, скорочення виробництва, приборкання інфляції, включення ринкових механізмів економіки, початок приватизації державного сектору, стимулювання розвитку приватного підприємництва, зростання виробництва.

На тлі економічних реформ відбувалась трансформація політичного життя. У січні 1990 р. ПОРП саморозпустилась і трансформувалася у Соціал-демократичну партію. У липні 1990 р. із уряду було виключено представників ПОРП. У грудні 1990 р. у Польщі відбулися перші загальні вибори президента. Ним став Л.Валенса.

Восени 1993 р. відбулися дострокові вибори до Національних зборів, які дали незначну перевагу блоку лівоцентристських сил – Союзу Демократичної Лівиці, до якого увійшли соціал-демократи, соціалісти, угруповання лівої орієнтації. Спільно з Польською Селянською Партією вони здобули в сеймі дві третини депутатських мандатів. Лідер ПСП В.Павляк сформував коаліційний кабінет. Новий уряд, враховуючи соціальну напруженість у суспільстві, викликану жорстким ринковим курсом попередників з табору „Солідарності”, оголосив політику „обережного гальмування” - поступового виправлення допущених помилок у бік більшої соціальної орієнтації ринкових реформ.

Це призвело до гострого протистояння між гілками влади. 1995 р. став переломним для Польщі. Головою уряду став Ю.Олекси. У країні розпочалась велика приватизація. Польща стрімко набирала темпи розвитку, вдалося загалом подолати інфляцію.

У листопаді 1995 р. відбулися президентські вибори. У другому турі перемогу здобув лідер Соціал-Демократії Республіки Польща А.Квасневський. Зміна президентів у країні супроводжувалася серією гострих політичних скандалів та загостренням політичної боротьби. Однією з жертв цієї боротьби став прем'єр Ю.Олекси, якого звинуватили у давніх зв'язках з радянськими

спецслужбами. Він був змушений піти у відставку. Новим головою уряду став соціал-демократ В.Цімошевич, який продовжив реформаторський курс та розробив програму „Стратегія для Польщі до 2000 року”. За його ініціативою сейм схвалив 10 законопроектів, спрямованих на децентралізацію влади та управління.

У 1996-1997 рр. політичне життя країни розгорталось навколо двох ключових питань: прийняття нової конституції і лібералізація законів щодо абортів. Нова Конституція, яка набрала чинності 1 вересня 1997 р., дещо обмежила повноваження президента.

Гострота політичної боротьби позначилася на виборах 21 вересня 1997 р., де перемогу здобув блок „Акція виборча „Солідарність””, до якого увійшли „Солідарність” і партії християнсько-демократичної орієнтації. Новий уряд країни очолив Є.Бузек. Новий уряд головним своїм завданням вважав підготовку країни до вступу в ЄС та НАТО. Із цією метою передбачалося завершити процес приватизації, демонополізації, проведення освітньої та адміністративної реформ; завершення воєнної реформи. На цьому шляху уряд досяг значних успіхів. Економічні показники в країні продовжували зростати.

Незважаючи на позитивні зміни, уряд не мав особливої підтримки. Довіра суспільства до уряду Є.Бузека знизилася внаслідок кількох скандалів, пов’язаних з фактами корупції серед міністрів і високих урядовців. Через виникнення суперечностей щодо економічних реформ влітку 2000 р. „Унія Свободи” вийшла з урядової коаліції. Натомість рейтинг популярності лівих сил зріс. Свідченням цього стали президентські вибори 2000 р. Досягнуті успіхи приписувались А.Квасневському, який здобув перемогу на президентських виборах 2000 р.

З 1991 р. розвивається взаємодія Польщі в рамках „Вишеградської трійки” (з 1993 р. – четвірки) – з Чехією, Словаччиною, Угорщиною. У 1999 р. Польща стала членом НАТО. У 2004 р. Польща стала членом ЄС. На чергових виборах 2005 р. новим президентом Польщі став представник правих сил Л.Качинський.

10 квітня 2010 р. в результаті авіакатастрофи біля Смоленська загинув президент і ряд політичних, військових, громадських і релігійних діячів Польщі.

Чеська республіка

Після утворення Чеської Республіки було продовжено по-

літичний курс, започаткований після 1989 р. Свідченням цього стало обрання президентом країни В.Гавела, а головою уряду – В.Клауса, лідера Громадянського демократичного форуму. У грудні 1990 р. на базі Громадянського форуму було створено політичну партію, яка у березні 1991 р. розкололася на Громадянську демократичну партію (ГДП) на чолі з В.Клаусом, Громадянський рух, та Громадянський демократичний альянс.

У 1994-1996 рр. завдяки здійсненим реформам Чехія мала стабільні результати економічного зростання. Також в основному було подолано інфляцію. Проте в 1997 р. країна зіткнулася із серйозними економічними труднощами. Прорахунки під час проведення реформ – фактичне припинення у 1995 р. приватизації, збитковість третини підприємств, втрата країною інвестиційної привабливості, незавершеність структуризації економіки, невідповідність банківської системи вимогам часу, слабкий розвиток фондового ринку та інші – призвели до падіння темпів розвитку країни, зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення і, як результат, до зростання соціальної напруги.

Економічні негаразди спричинили урядову кризу. Новим прем'єр-міністром Чехії став Й.Тошовський. Його уряд зосередив основну увагу на економічній стабілізації. У 1998 р. відбулись президентські вибори (президентом знову став В.Гавел) і дострокові парламентські, на яких перемогу здобула Чеська соціал-демократична партія (ЧСДП). Перемога соціал-демократів не була переконливою і це не дало змоги їм сформувати однопартійний уряд. Усі спроби домовитись про коаліцію натикались на опір головних політичних конкурентів ГДП. Зрештою лідери ЧСДП і ГДП уклали „Толерантний пакт”, який передбачав зобов'язання ЧСДП щодо незмінності стратегічного курсу реформ, підтримку урядових законопроектів в парламенті з боку ГДП. Як наслідок, М.Земан став прем'єр-міністром, а В.Клаус – спікером. Президент В.Гавел назвав цей пакт „шляхом до тоталітаризму”. Подальші дії учасників пакту підтверджують це. Були внесені зміни до виборчого закону, зокрема збільшився бар'єр для партій при проходженні у парламент, який виключає можливість потрапляння туди дрібних.

Уряд М.Земана продовжив курс на приватизацію, поглиблення ринкових реформ, у той же час передбачався розвиток соціальної сфери. Уряд також розпочав перегляд усіх сумнівних справ з приватизації, розгорнув боротьбу з корупцією. Такі заходи дали позитивний результат. Чехія відновила динамічний роз-

виток. У березні 2000 р. М.Земан був змушений провести персональні зміни в чотирьох ключових міністерствах, тому що цього вимагала ГДП. Вибори до місцевих органів влади і до верхньої палати парламенту наприкінці 2000 – початку 2001 рр. підтвердили розклад політичних сил в країні. Наприкінці лютого 2003 р. президентом Чехії було обрано В.Клауса.

Чеська республіка інтегрована у світові та європейські політичні структури. Крім ООН, ЮНЕСКО і багатьох інших організацій міжнародного рівня вона є членом Ради Європи, а з 1999 р. – членом НАТО. Важливим напрямком роботи уряду стало приведення економічної, політичної і соціальної моделі розвитку Чехії до стандартів ЄС. На цьому шляху країна досягла вагомих успіхів і 1 травня 2004 р. стала повноправним членом ЄС.

Словацька республіка

1 січня 1993 р. на карті світу з'явилась нова держава – Словацька Республіка. Завершилась тривала боротьба словаків за власну державність. У перші місяці існування Словацької Республіки вищі державні посади посідали представники Руху за Демократичну Словаччину (РЗДС). У лютому 1993 р. було обрано першого президента країни – М.Ковача. Прем'єр-міністром нової держави став В.Меч'яр.

Становлення нової держави відбувалося в умовах економічних перетворень, які були розпочаті ще за часів існування Чехословаччини. Крім загальних труднощів перехідного періоду, перед Словаччиною постали і специфічні проблеми, зумовлені попереднім одностороннім розвитком промисловості країни (переважна кількість підприємств спеціалізувалася на первинній переробці сировини, надмірна концентрація підприємств військової галузі). Така специфіка розвитку країни зумовлювала більш глибоку економічну кризу і, відповідно, більш негативні її наслідки, ніж у Чехії. У країні процвітало безробіття, більша половина населення знаходилась за межею бідності, високою була інфляція.

У 1993 – на початку 1994 рр. РЗДС не вдалося створити стабільну урядову коаліцію. Виникли суперечності з питань характеру і темпів великої приватизації, демократизації внутрішнього життя, а також основних напрямків зовнішньої політики між урядом В.Меч'яра і президентом М.Ковачем. Після того як у березні 1994 р. опозиційні депутати проголосували за відставку уряду і до закінчення повноважень президента у 1998 р. між

М.Ковачем і В.Мечіаром точилася запекла боротьба. Перший відстоював інтеграцію до європейських структур, залучення іноземного капіталу до економіки країни, подальшу демократизацію при формуванні органів влади всіх рівнів; другий виступав за зміцнення національного суверенітету, підтримку словацького капіталу і обмеження іноземного, за владу „твердої руки”.

Уряд В.Меч'яра не зміг забезпечити відповідний рівень проведення реформ. Словацька продукція була неконкурентоспроможною на європейському ринку. У вищих ешелонах влади процвітала корупція. Зовнішньополітичний курс країни був зорієнтований на Москву, як головного торговельного партнера. РЗДС фактично монополізував владу на всіх рівнях, намагався навіть встановити контроль над засобами масової інформації, всіляко ігнорував опозицію.

Усе це зумовило падіння авторитету В.Меч'яра і його партії. Зрештою у вересні 1998 р. Словацька Демократична Коаліція спільно з партіями Демократичної лівиці, Малярської коаліції, Громадської згоди утворили новий уряд. Новим прем'єром став М.Дзюрінда. Він здійснив різкий поворот, як у зовнішній, так і внутрішній політиці. Гарантом такого курсу країни став обраний у 1999 р. новий президент Р.Шустер. Новий політичний курс дав позитивні результати. Країна активно додала економічні труднощі, пристосовуючи свою економічну, політичну, соціальну структуру до європейських стандартів. У 2004 р. Словаччина стала членом НАТО і ЄС.

Політична й економічна трансформація Угорської Республіки

Після політичної трансформації та соціально-економічних перетворень на зламі 1980-1990-х рр. зусилля уряду Й.Анталла були спрямовані на розвиток демократичних процесів, перехід до соціально орієнтованої ринкової економіки та входження країни до НАТО та ЄС.

Із 1991 р. в Угорщині розпочалась масова приватизація, яка поступово охоплювала дрібні, середні й великі підприємства. Як результат, на середину 1990 рр. більшість товарів у країні вироблялась у приватному секторі. Угорська продукція стала конкурентоспроможною. 70 % експорту країни відправлялось до країн ЄС. Основним завданням уряду на цей період було залучення іноземних інвестицій та обслуговування значного зовнішнього

боргу (21 млрд. дол.). На цьому напрямку уряд Й.Анталла теж досяг значних успіхів. Разом з успіхами були й негативні прояви: зберігалось значне безробіття, реальні результати реформ та інвестиції відчували лише мешканці Будапешта, у той час як провінція знаходилась у хронічній кризі. Складним залишалось становище в сільському господарстві. Відбувалось значне соціальне розшарування.

Скориставшись такими наслідками реформ, ліві партії здобули на парламентських виборах 1994 р. перемогу. Новий уряд, очолюваний Д.Горном, фактично продовжив попередній курс, зробивши акцент на соціальні програми та приведенні у відповідність законодавства Угорщини із законодавством країн ЄС. Почалося здійснення програм із розвитку провінції. Продовження реформаторської діяльності забезпечило Угорщині в 1996-1999 рр. стабільні 5% зростання на рік. Важливим успіхом у міжнародній політиці став вступ країни у 1999 р. до НАТО.

Після парламентських виборів 1998 р. до влади прийшов Союз Молодих Демократів (ФІДЕС), очолюваний В.Орбаном. ФІДЕС зблизився з Угорським Демократичним Форумом на позиціях національно орієнтованого ліберального демократизму. Водночас, на відміну від УДФ та ХДП, які наполягають на суттєвому державному регулюванні економіки, ФІДЕС виступає за помірковане втручання держави в економічні стосунки. На президентських виборах 2000 р. перемогу здобув Ф.Мадл. У 2004 р. Угорщина стала членом ЄС.

Румунська Республіка під час суспільної трансформації

На парламентських виборах у травні 1990 р. перемогу одержав Фронт Національного Порядку, І.Ілієску став президентом, який взяв курс на проведення ринкових реформ і демократизацію суспільства. Головними опозиційними партіями стали Націонал-ліберальна і Націонал-Цараністська (селянська) партії, які звинувачували ФНП у неокомунізмі та імітації реформ.

З протестом проти екс-комуністичного керівництва у ФНП виступили студенти. Зайнявши Університетську площу в Бухареста. 13 червня 1990 р. після того, як поліція звільнила площу від демонстрантів, екстремістськи налаштована молодь спалила поліцейське управління і атакувала Міністерство внутрішніх справ. Це спонукало 20 тис. шахтарів з району Тиргу-Жіу вирушити до Бухареста для контрвиступу, під час якого було побито

студентів і прихильників опозиції. Згодом з'ясувалося, що в лави шахтарів проникли агенти таємної поліції, які й спровокували насильство.

У вересні 1992 р. шахтарі знову повернулися до Бухареста, щоб змусити піти у відставку прем'єр-міністра П.Романа, чії ринкові реформи призвели до зниження життєвого рівня румунів. Відставка П.Романа завдала серйозного удару всьому процесу реформ. У 1992 р. в країні відбулись позачергові вибори, на яких перемогу здобув лівий Демократичний ФНП (у березні 1992 р. частина ФНП створила ДФНП). 11 жовтня 1992 р. І.Ілієску був переобраний президентом.

Незважаючи на всі негаразди з 1994 р. економіка Румунії починає повільно збільшувати показники національного продукту. Одним з факторів, що сприяв економічному зростанню, було те, що в період правління Н.Чаушеску промислові підприємства країни були оснащені новою технікою і технологіями. Іншим важливим фактором була цілеспрямована діяльність уряду по входженню країни до європейських структур і НАТО. Країна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ), асоційованим членом ЄС. Це відкрило доступ румунським товарам на ринки країн ЄС.

Успіхи в економіці не супроводжувалися реальними позитивними змінами в політичному житті, що стримувало рух країни до інтеграції в європейські структури. Восени 1996 р. відбулись вибори, на яких перемогла Демократична Конвенція Румунії. На президентських виборах перемогу здобув Е.Константінеску. Праві й центристи на чолі з Е.Константінеску проголосили курс на демократичні перетворення і радикальні економічні реформи. У внутрішній політиці Е.Константінеску здійснив ряд заходів, які означали рішучий розрив з комуністичним і націоналістичним минулим країни. Він також погодився на співпрацю з лідерами угорської меншини, що румунські націоналісти кваліфікували як „зраду батьківщини”.

Проте реалізувати декларовані принципи правочентристи не змогли, потонувши в міжпартійних суперечках і корупції, у той час як рівень життя населення неухильно знижувався. Ліві знову стали набирати популярності. На виборах 2000 р. знову здобув перемогу І.Ілієску. У внутрішній політиці він узяв курс на боротьбу з корупцією, бюрократією і непрофесіоналізмом, а також на зміцнення ролі держави в економіці. У країні були створені умови для приходу іноземного капіталу, переважно французько-

го. У зовнішній політиці пріоритетом проголошувався вступ до НАТО і ЄС, що й було досягнуто: у 2004 р. Румунія стала членом НАТО, а у 2007 р. – ЄС.

Внутрішня політика і міжнародне становище Молдови

У період горбачовської „перебудови” у республіці виник і здобув велику популярність Народний Фронт Молдови. Він виступав за демократизацію і румунізацію суспільно-політичного життя, встановлення тісних відносин з Румунією. Майже одночасно у 1989 р. виник Рух „Єдність”, до якого ввійшли противники прорумунської орієнтації Молдови, переважно етнічні росіяни. У червні 1990 р. було прийнято Декларацію про державний суверенітет РСР Молдови в складі оновленого СРСР, змінено державну мову республіки з російської на молдавську. 27 серпня 1991 р. Молдова проголосила повну незалежність.

У 1990 р., коли на східному березі р. Дністер було проголошено незнану Придністровську Молдавську Республіку розпочалось протистояння між центральним урядом та сепаратистським регіоном. Більшість населення у ній становили етнічні росіяни та українці, тому боротьба з „румунізацією” стала бойовим кличем місцевої влади, що намагалася зберегти як політичний вплив, так і місце в світі „під рукою Москви”. Цьому сприяла присутність у Придністров’ї залишків радянської армії, на допомогу якої розраховували сепаратисти.

Коли поліція та внутрішні війська Молдови на початку 1992 р. вирішили силою відновити єдність держави, розпочались військові дії. У травні російська армія відкрито приєдналася до військових дій. 21 липня 1992 р. президент Росії Б.Єльцин та президент Молдови М.Снегур підписали угоду про припинення вогню, яка зупинила насильство.

Припинення вогню в червні 1992 р. та його наслідки спричинили утвердження Росії в ролі провідної сили та головного арбітра в конфлікті. Однак їй не вдалося самотужки створити сценарій врегулювання. Активнішою в переговорах щодо врегулювання виявилася незалежна місія спостерігачів ОБСЄ, яка запропонувала план, прийнятий урядом Молдови на початку 1994 р. Угода віддзеркалила делікатний компроміс, який мав бути досягнутий у визначенні „особливого державного та юридичного статусу Придністровського регіону в рамках об’єднаної та неподільної Молдови”. Однак остаточне рішення залишається ще да-

лекими від остаточного вирішення.

Вибори до парламенту 1994 р. засвідчили інертність пересічних молдаван, намагання старої управлінської номенклатури втриматися при владі ціною „зміни вивісок”. Впевнену перемогу на них здобула Демократично-Аграрна Партія. Новообраний парламент 29 липня 1994 р. прийняв Конституцію, яка проголосила Молдову президентсько-парламентською республікою. У Молдові склалася ситуація, коли уряд як правило очолював представник опозиційної до глави держави політичної партії.

У грудні 1996 р. на президентських виборах переміг П.Лучинські. Його перемога стала можливою завдяки підтримки лівих партій, вплив яких у республіці зростав. П.Лучинські створив нову центристську Партію „За демократичну та процвітаючу Молдову”. У вищому законодавчому органі країни сформувалися три центри сили: лівий (Комуністична Партія Молдови), правий (Християнсько-Демократичний Народний Союз) і центристський (Партія „За демократичну та процвітаючу Молдову”). П.Лучинські в 1999 р. ініціював референдум з питання, якою бути республіці – президентською чи парламентською. Більшість молдаван підтримали президентський варіант. Однак референдум визнано недійсним, оскільки в ньому взяло участь менше 60% виборців. Наприкінці 1999 р. у стінах парламенту сформувалася більшість з КПМ і ХДНС. Першим їх кроком стала відставка уряду. 5 липня 2000 р. парламент більшістю голосів проголосував за перетворення Молдови з президентсько-парламентської на парламентську республіку. У лютому 2001 р. на парламентських виборах перемогу здобули комуністи (50% голосів), які пропонували поступові ринкові реформи і перенесення зовнішньополітичного вектора із Заходу на Схід. 4 квітня 2001 р. президентом було обрано лідера комуністів В.Вороніна.

Починаючи з 2003 р. В.Воронін неодноразово заявляв, що зовнішньополітичним пріоритетом Молдавії є євроінтеграція, кінцевою метою якої повинно стати входження в Європейський союз. 4 квітня 2005 р. він був переобраний президентом Молдавії на другий термін. Оскільки опозиція відмовилася брати участь у виборах, Партія комуністів перед голосуванням виставила формального конкурента – академіка Г.Дуку, за якого був поданий всього один голос. 5 квітня 2009 р. в Республіці Молдова відбулись парламентські вибори. Оголошення попередніх результатів 6 квітня викликало негативну реакцію в опозиції, яка виразилася в масових протестах. В результаті 11 вересня 2009 р. В.Воронін

подав у відставку, а в.о. президента Молдови став М.Гімпу. Він відмінив візовий режим з Румунією, а також звернувся до Росії, щоб та вивела свої війська з Придністров'я.

Республіка Болгарія

Після повалення режиму Т.Живкова в країні створювалися і відновлювали свою діяльність десятки політичних партій і організацій. 7 грудня 1989 р. за пропозицією Ж.Желева 13 антикомуністичних партій і організацій утворили широку коаліцію – Союз Демократичних Сил (СДС), що став основним опонентом Болгарська Соціалістична Партія. У січні 1990 р. XIV позачерговий з'їзд БКП головною метою партії проголосив перебудову та оновлення демократичного соціалізму. Т.Живкова і ряд діячів з його найближчого оточення було виключено з партії. БКП було перейменовано у Болгарську соціалістичну партію (БСП).

У січні 1990 р. був організований національний „круглий стіл” за участю основних партій та організацій. Прагнення БСП консолідувати всі політичні сили для виходу з кризи не знайшло підтримки з боку опозиції, яка не бажала брати на себе відповідальність за становище в країні.

На парламентських виборах 17 червня 1990 р. БСП набрала 47,25% голосів і сформувала уряд на чолі з А.Лукановим, але конструктивна робота не склалася. Країну охопила хвиля мітингів, демонстрацій і страйків, організованих Конфедерацією Праці „Подкрепа” і Незалежною Студентською Спілкою. БСП пішла на поступки. П.Младенов пішов з поста президента країни. 1 серпня 1990 р. новим президентом було обрано Ж.Желева. Проте це не зупинило акцій протесту, їхньою кульмінацією став підпал 26 серпня будинку ЦК БСП. У листопаді 1990 р. подав у відставку і уряд А.Луканова. Після цього було сформовано коаліційний уряд (СДС, БСП, ВЗНС) на чолі з Д.Поповим, який розпочав кардинальну економічну реформу. 12 липня 1991 р. було затверджено Конституцію Республіки Болгарія, яка закріплювала демократичний устрій, приватну власність.

Після цього були проведені вибори до парламенту та президента. На парламентських виборах 1991 р. перемогу одержав СДС, що дозволило йому сформувати уряд без соціалістів, який очолив Ф.Дімітров. У січні 1992 р. президентом Болгарії знову було обрано Ж.Желева.

Уряд Ф.Дімітрова поряд з економічними реформами роз-

горнув процес декомунізації. Він включав у себе конфіскацію незаконно привласненого майна, чистку державного апарату, судовий процес над Т.Живковим та деякими партійними лідерами, прийняття закону про реституцію колишнім власникам майна, яке було націоналізовано комуністичним режимом.

Економічні реформи супроводжувалися значним зниженням життєвого рівня населення, соціальним розшаруванням, появою безробіття, яке досягла значних розмірів. Уряд Л.Берова (грудень 1992 – жовтень 1994 рр.) не зміг стабілізувати становище, хоча припинив радикальну декомунізацію. Таке становище позначилося на настроях у суспільстві. „Демократична лівиця” – коаліція БСП і двох дрібних політичних організацій (БЗНС „А.Стамболійський” і політичний клуб „Екогласність”) здобула 43,6% голосів і абсолютну більшість місць у парламенті, скориставшись невдоволенням населення наслідками економічних реформ і у січні 1995 р. сформували уряд на чолі з Ж.Віденовим, який фактично припинив реформи. З боку уряду робилися спроби відновити адміністративно-командні методи управління економікою, гальмувалася аграрна реформа. У країні процвітали корупція, фінансові спекуляції, безкарно діяли фінансові піраміди. Така політика призвела в 1996 р. до глибокої економічної кризи. За таких обставин на президентських виборах перемогу здобув кандидат Об’єднаних Демократичних Сил (ОДС) П.Стоянов. Проте ліві, маючи більшість у парламенті, намагалися утримати контроль над урядом, замінивши Ж.Віденова на іншого свого представника. Намір продовжити збанкрутілу політику привів до вибуху народного невдоволення. Найбільшого драматизму події досягли в ніч з 10 на 11 січня 1997 р. коли демонстрація прибічників опозиції переросла у зіткнення з поліцією і штурм будинку парламенту.

19 квітня 1997 р. відбулися парламентські вибори, які принесли успіх ОДС. Уряд очолив лідер ОДС І.Костов. Стабілізація дала новий поштовх реформам, у країні почалося економічне піднесення. Уряд І.Костова також розгорнув боротьбу з корупцією та організованою злочинністю. На звинуваченні урядових структур у корупції здобув собі політичний капітал колишній король Болгарії Симеон II, який повернувся до країни наприкінці 1990-х рр. Він створив Антикорупційну партію, яка на виборах 2001 р. здобула перемогу. Симеон II став прем’єр-міністром. Президентом країни було обрано Г.Пирванова. Головним своїм завданням Симеон II поставив інтеграцію Болгарії у структури НАТО і ЄС. На

цьому шляху країна досягла вагомих результатів: у 2004 р. стала членом НАТО, а у 2007 р. – ЄС.

Греція на сучасному етапі

Наприкінці другого терміну перебування при владі ПАСОК і його лідер А.Папандреу почали втрачати популярність у країні. Низка гучних скандалів підірвали престиж соціалістів. Уряду А.Папандреу не вдалося оздоровити економіку. У червні 1989 р. з метою нейтралізації свого основного суперника – партії Нова Демократія – уряд соціалістів запровадив новий виборчий закон. В результаті виборів НД здобула 145 мандатів, ПАСОК – 125, Коаліція лівих і прогресивних сил – 28, решта партій – 2. Але задля організації парламентського розслідування діяльності А.Папандреу та його міністрів консервативна НД погодилася на коаліцію з комуністами. Прем'єр-міністром став представник НД Ц.Цаннетакіс. Парламент проголосував за тимчасове зняття імунітету з А.Папандреу і п'яти екс-міністрів, після чого саморозпустився. Нові вибори мали відбутися за старим виборчим законом. Результати повторилися: НД – 148 місць, ПАСОК – 128, Коаліція – 21, решта партій – 3. Комуністи не наважилися створити коаліцію з НД, і після тривалих консультацій у Греції постав „технічний уряд”, який очолив 85-річний економіст і банкір К.Золотас. На додаток до парламентської кризи 30 березня 1990 р. закінчувалися повноваження президента країни Х.Сарцетакіса. Вибори 8 квітня 1990 р. принесли перемогу НД (150 мандатів з 300). Завдяки одному депутатові, представникові невеликої правої партії Демократичного Оновлення К.Міцотакіс зміг сформувати уряд. Новим президентом країни обрали засновника НД К.Караманліса.

Після приходу до влади К.Міцотакіс передусім ініціював перегляд виборчого закону. Внесені у систему пропорційного представництва зміни обмежили можливість малих партій потрапити у парламент. Політика уряду НД у галузі економіки була спрямована на її оздоровлення шляхом посилення ринкових механізмів регулювання, широкої приватизації нерентабельних державних підприємств, реформування фінансової і банківської системи. Уряд змушений був приймати непопулярні рішення, що спричинило болючі соціальні наслідки. Наступні парламентські вибори (жовтень 1993 р.) виграла партія ПАСОК, продовживши свій колишній курс на реформування і структурну модернізацію грецької економіки, перебудову соціальної сфери. Уряд ПАСОК

на чолі з прем'єр-міністром А.Папандреу (у зв'язку з важкою хворобою у січні 1996 р. його змінив К.Сімітіс) велику увагу звертав на посилення соціального захисту населення.

Вдала політика К.Сімітіса допомогла йому бути переобраним на виборах 1996 і 2000 роках. У 2004 році Сімітіс пішов у відставку, його наступником на посаді лідера ПАСОК став Г.Папандреу молодший. На виборах у березні 2004 року ПАСОК зазнала поразки від Нової демократії, очолюваної К.Караманлісом, племінником колишнього президента. Уряд призначив дострокові вибори у вересні 2007 року, за результатами яких Нова демократія знову була партією більшості в парламенті.

2 вересня 2009 року К.Караманліс звернувся із запитом до Президента К.Папульяса розпустити парламент. Грецький парламент був розпущений, нові парламентські вибори, призначені на 4 жовтня 2009 року, принесли перемогу ПАСОК.

На спеціальному засіданні грецького парламенту 3 лютого 2010 року К.Папульяса переобрали президентом країни на другий п'ятирічний термін. «За» проголосували 266 депутатів від правлячої партії «Всегрецький соціалістичний рух», головної опозиційної партії «Нова демократія» і правої націоналістичної партії ЛАОС. 32 парламентарії від Компартії і Коаліції радикальних лівих сил Греції утрималися. Папульяс був єдиним кандидатом на посаду президента.

Важким випробуванням для уряду Й.Папандреу стала боргова криза 2010 року. Задля порятунку економіки та в обмін на фінансову допомогу ЄС та МВФ уряд прийняв програму жорсткої економії, що викликало хвилю страйків та масових акцій протесту. В результаті зіткнень з поліцією постраждали десятки мітингуючих, останні ж закидували поліцейських пляшками із запальною сумішшю та камінням. 5 травня 2010 року протест переріс у масові заворушення, в багатьох грецьких містах протестуючі вдалися до вандалізму, в Афінах внаслідок підпалу загинули 3 особи.

У зовнішній політиці уряд НД орієнтувався на співробітництво з США, прагнуч до інтеграції країни в політичні й економічні структури Західної Європи. Після перемоги ПАСОК на виборах 1993 р. Афіни почали проводити жорсткіший зовнішньополітичний курс у т.зв. „національних питаннях” (спірні проблеми з Туреччиною в Егейському морі, кіпрське і македонське питання), що інколи спричиняло напруження у відносинах Греції з партнерами по НАТО і ЄС.

Албанія на зламі XX і XXI століть

Після студентських демонстрацій у грудні 1990 р. албанський уряд схвалив указ „Про створення політичних організацій та асоціацій”, яким в країні запроваджувалася багатопартійність. У країні розпочався процес глибоких перетворень, які зумовили руйнування існуючої тоталітарної системи.

На виборах в березні 1991 р. перемогла Албанська Партія Праці. Це стало можливим завдяки підтримці селян, яким обіцяли роздати землю. Лідер АПП Р.Алія 2 травня був обраний президентом Албанії. Комуністичний уряд накреслив програму реформ, яка передбачала перебудову економіки на ринкових засадах, деполітизацію силових структур. Країну в чергове було перейменовано на Республіку Албанія. У середині травня загальний страйк змусив АПП створити коаліцію з демократами для підготовки дострокових виборів у наступному році. До кінця 1991 р. кількість безробітних збільшилася, почалася інфляція і тотальний дефіцит, які спричинили голодні бунти у грудні.

Ще в 1991 р. АПП було перейменовано в Соціалістичну Партію Албанії (СПА). Перемогу на парламентських виборах 22 березня 1992 р. здобула Демократична Партія (ДПА). У новому парламенті-кувенді, який складався з 140 депутатів вона отримала 92 місця. Після відставки у квітні Р.Алії президентом був обраний С.Беріша. У передвиборчій кампанії демократи обіцяли, що їх перемога приверне іноземних інвесторів, а Захід виділить квоти для албанських емігрантів. Однак виконати ці обіцянки не змогли, програвши соціалістам на муніципальних виборах у червні 1992 р. „Шокова терапія” викликала у населення невдоволення. Особи, які співпрацювали зі старим режимом, зазнали переслідувань, а їхні робочі місця передавалися прихильникам ДПА. Правління ДПА характеризувалося поступовим створенням політичних і правових основ держави з перехідною економікою (розробка нової конституції, цивільного і кримінального кодексів). Але відмова ДПА від будь-яких форм співпраці з опозиційною СПА, високий рівень контрабанди і корупції спричинили глибоку фінансово-економічну і політичну кризу, що спалахнула навесні 1997 р.

У січні 1997 р. після стрімкого краху підтримуваних правлячим режимом фінансових „пірамід” ошукані вкладники (понад 70% албанських сімей) розпочали повстання на півдні країни. Армія та поліція не чинили ефективного опору і незабаром по-

встанці захопили економічний центр півдня – місто Вльору. Державні органи влади на опанованій території розпускалися, а на їх місці створювалися Комітети народного порятунку, в яких провідну роль відігравали СПА та Союз за Права Людини. Повстанці вимагали відставки С.Беріши, проведення в Албанії вільних виборів. Заворушення загрожували перерости у повномасштабну громадянську війну, оскільки жителі півночі країни в основному підтримували правлячий режим, який протегував їм (С.Беріша походив з півночі). На прохання уряду в Албанію були введені міжнародні миротворчі війська, почала надходити економічна допомога.

У результаті переговорів між основними політичними силами було досягнуто домовленості про проведення дострокових парламентських виборів у червні-липні 1997 р. СПА, яка в союзі з іншими лівоцентристськими силами здобула на них понад 2/3 мандатів у парламенті, сформувала лівоцентристський коаліційний уряд. Після відставки С.Беріши президентом країни в липні 1997 р. був обраний Р.Мейдані. Стабілізація внутрішньополітичного становища дозволила продовжити конституційний процес. Згідно з новою Конституцією, схваленою всенародним референдумом 22 вересня 1999 р., Албанія є парламентською республікою. Лише в 2005 р. СПА знов поступилася більшістю місць в парламенті Демократичної партії.

У зовнішній політиці Албанія дотримується курсу на інтеграцію у світове співтовариство. Пріоритетним напрямком розвитку зовнішньоекономічних зв'язків Албанії проголошено співробітництво з США і країнами Західної Європи. Поряд з цим Тирана намагається знайти союзників і серед ісламських держав. У середині 1992 р. вона підписала з Туреччиною угоду про військову допомогу, а в грудні приєдналася до Організації Міжнародної Ісламської Конференції. У країні чимало прихильників ідеї об'єднання усіх земель, населених албанцями, і створення „Великої Албанії”, що несе значний потенціал дестабілізації ситуації на Балканах.

Розпад СФРЮ та його наслідки

Криза тоталітарного соціалізму в Югославії набула форми міжнаціональних конфліктів. Центральний уряд неухильно втрачав контроль над ситуацією в країні. Останньою цементуючою основою югославської федерації залишався Союз Комуністів

Югославії – правляча партія країни. Початок розпаду СКЮ став початком розвалу Югославії. 20-22 січня 1990 р. у Белграді відбувся XIV позачерговий з'їзд СКЮ. На ньому делегації Словенії та Хорватії оголосили про незалежність своїх партійних організацій і залишили з'їзд. Як наслідок СКЮ втратив керівні органи і розпався на незалежні республіканські організації, розпочалися дезінтеграційні процеси у федерації.

1990 р. став роком проведення виборів на багатопартійній основі у союзних республіках і початком діяльності знов обраних республіканських парламентів. З початку року повсюдно почали виникати нові політичні партії переважно на національній основі. У квітні 1990 р. відбулися вибори у Словенії та Хорватії. В обох республіках комуністи зазнали поразки. У Словенії до влади прийшла Демократична опозиція Словенії (ДЕМОС), хоча головою Президії Словенії було обрано комуністичного функціонера М.Кучана. У Хорватії перемогла Хорватська демократична співдружність (ХДС), а її лідер Ф.Туджман став головою Президії Хорватії. І Хорватія, і Словенія проголосили повний суверенітет, змінили атрибути і назви, проголосили примат республіканського законодавства над союзним (федеральним), розпочали формування своїх збройних сил.

У самій Хорватії різко загострилися хорвато-сербські протиріччя. За конституцією 1990 р. Хорватія проголошувалась державою тільки хорватського народу. Вимоги сербського населення гарантувати його права шляхом надання культурної автономії було відкинуто новим керівництвом Хорватії. У відповідь у населеній переважно сербами Сербській Країні з центром у м. Кнін було проголошено республіку і ухвалено Декларацію про суверенітет і автономію. Так виник сербський рух у Хорватії, який поставив за мету не дозволити відірвати себе від Сербії.

У листопаді – грудні 1990 р. відбулися вибори на багатопартійній основі і в інших чотирьох югославських республіках. Загальну увагу привернули вибори у Сербії. Тут з колишнього Союзу комуністів Сербії, який оголосив про саморозпуск улітку 1990 р., і Соціалістичного союзу трудового народу було створено Соціалістичну партію Сербії (СПС). На виборах СПС робила наголос на захисті прав людини і демократичних свобод, проголосила орієнтацію на ринкову економіку і висунула гасло „Сильна Сербія у сильній Югославії”. Вибори принесли СПС 75% місць у парламенті, а її лідер С.Мілошевич став главою Республіки Сербія.

Вибори у Чорногорії принесли перемогу Союзу комуністів, який, зберігши свою назву, проголосив демократичні реформи у країні. У Македонії жодна з партій не отримала більшості, так що національна партія Демократична партія македонської національної єдності, отримавши трохи більше голосів, ніж комуністи, не змогла досягти переваги у парламенті. Президентом Македонії було обрано К.Глігорова, представника старої політичної еліти. Вибори у Боснії та Герцеговині відбулися за списками національних партій, точно відбивши співвідношення трьох національних груп у республіці (мусульман-боснійців, сербів та хорватів). Головою Президії обрали мусульманського лідера А.Ізетбеговича. Сам хід виборів продемонстрував зростання національної напруженості, так що майбутнє республіки, по суті, виявилось пов'язаним із майбутнім югославської федерації.

Консультації на рівні Президії СФРЮ, яка ще продовжувала свою діяльність, виявили непримиримість позицій сторін і суперечності, що посилювалися. Сербія і Чорногорія прагнули зберегти федерацію; Македонія, Боснія і Герцеговина схилилися до конфедеративного устрою; Словенія і Хорватія виступали за союз суверенних і самостійних держав.

26 червня 1991 р. Словенія і Хорватія, кожна окремо, проголосили свою повну незалежність. Федеральна влада у Белграді оголосила ці акти незаконними і шляхом введення військ на території цих країн сподівалася запобігти відокремленню двох колишніх союзних республік. Однак у Словенії югославські війська наштовхнулися на рішучу відсіч. Нова держава відстояла свою незалежність. У Хорватії югославська армія активно підтримувала сербські збройні формування Сербської Країни.

Для припинення етнічного конфлікту і розмежування воюючих сторін до країни було введено війська ООН. У конфлікт вирішив втрутитися і Європейський Союз. Його члени в січні 1992 р. визнали всі нові держави, що забажали б вийти зі складу Югославії. Після міжнародного визнання Хорватії Сербія автоматично ставала агресором, бо її війська знаходились на території суверенної держави. Проти Сербії були введені міжнародні санкції. Зрештою, Сербія вивела свої війська з Хорватії, проте на території останньої продовжувала існувати ніким не визнана Республіка Сербська Країна. У 1995 р. хорватська армія провела успішну операцію „Буря”, у результаті якої Республіка Сербська Країна була ліквідована. У 1997 р. Хорватія шляхом переговорів домоглась суверенітету і для Східної Словенії, яка в 1991 р. була

захоплена югославською армією.

Македонія здобула незалежність на основі референдуму у вересні 1992 р., уникнувши воєнної конфронтації. Але проти утворення Македонії виступили Греція і Болгарія, які боялися сепаратистських рухів македонців, що мешкали на території цих країн. Завдяки президенту Б.Трайковському, який взяв орієнтир на Захід, за допомогою США і ЄС конфлікт було подолано. Як гарантія існування нової держави на її території було розміщені війська ООН. Після здобуття незалежності Словенією, Хорватією, Македонією парламент Боснії і Герцеговини проголосив незалежність своєї країни. СФРЮ вже практично не існувала. У Белграді вирішили створити нову федерацію – Союзу Республіку Югославію (СРЮ), яка в квітні 1993 р. об'єднала Сербію і Чорногорію. Президентом нової держави став лідер колишніх комуністів Сербії С.Мілошевич.

Найбільше протиріч, які протягом 1992 – 1995 рр. стали визначальним фактором всієї югославської кризи, виник у Боснії та Герцеговині. У цій державі проживали три етнічно-релігійні групи: православні серби (32,3%), хорвати католики (17%) та серби і хорвати, які сповідували іслам (43,7%). У листопаді 1990 р. у Боснії та Герцеговині за підсумком перших багатопартійних виборів до влади прийшли партії, що представляли основні національно-релігійні групи населення: мусульманська Партія демократичної дії, Сербська демократична партія і Хорватська демократична співдружність. Між ними розгорнулося гостре політичне протиборство за реалізацію власної концепції державного устрою. Більшість у парламенті отримала Партія демократичної дії, а її голова А.Ізетбегович став головою Президії Боснії та Герцеговини, тобто керівником республіки. Лідер мусульман і очолювана ним партія повели лінію на створення єдиної держави. У жовтні 1991 р. парламент Боснії та Герцеговини проголосив незалежність і суверенітет єдиної держави.

Боснійських сербів на чолі з Р.Караджичем така перспектива явно не влаштувала, їхньою метою було створення власного державного формування з наступною – можливістю об'єднання із Сербією. 15 січня 1992 р. вони проголосили Сербську Республіку Боснія і Герцеговина. У лютому 1992 р. боснійські мусульмани і хорвати провели плебісцит про незалежність. Більшість з тих, хто взяв у ньому участь, висловились за незалежність цілісної Боснії та Герцеговини, сербська ж громада не брала в плебісциті участі. Боснія і Герцеговина була визнана США і країнами ЄС.

Спроби розділити республіку вилились у тривалу війну, яка розпочалась в березні 1992 р. Сербію було звинувачено у підтримці сепаратистських зазіхань боснійських сербів і агресії проти Боснії та Герцеговини. 30 травня Рада Безпеки ООН ухвалила рішення про міжнародну політичну й економічну ізоляцію СРЮ.

У перебігу воєнних дій навесні й восени 1992 р. боснійські серби, маючи краще організовану армію, перевагу у бойовій техніці і озброєнні, що їх залишила Югославська народна армія, досягли значних воєнних успіхів у всіх регіонах Боснії та Герцеговини, практично повністю блокувавши столицю республіки – Сараєво. Навесні 1993 р. серби провели успішну воєнну операцію у Східній Боснії, де в руках мусульман залишились лише три невеличких анклави. Скориставшись військовою перевагою, серби оволоділи 70% території Боснії і Герцеговини. У 1994 р. бойові дії мали в цілому позиційний характер без істотних змін лінії фронту.

Новим елементом боснійської драми стало збройне протистояння у центральній Боснії між хорватами і мусульманами. Цей конфлікт вдалося погасити після підписання угоди в березні 1994 р. у Вашингтоні, яка передбачала створення мусульмано-хорватської федерації.

1995 р. воєнно-політична ситуація у Боснії зазнала докорінних змін і стала несприятливою для сербів. Тривалі бойові дії за умов повної міжнародної й економічної ізоляції істотно підірвали воєнний потенціал сербів. Блокада була реальною і дуже жорсткою, оскільки свої кордони з Республікою Сербською закрила навіть СРЮ. Причиною цього стала відмова боснійських сербів прийняти план мирного врегулювання у Боснії та Герцеговині, розроблений міжнародною Контактною групою.

У травні і серпні 1995 р. армія Республіки Хорватії у ході широкомасштабних воєнних операцій повернула під свій контроль більшу частину території Сербської Країни, а сербсько-країнська армія, що взаємодіяла з частинами боснійських сербів, перестала існувати як воєнна сила.

У серпні-вересні 1995 р. з відома Ради Безпеки ООН авіація НАТО нанесли серію ударів по позиціях сербів, знищуючи їхні воєнні і промислові об'єкти. Акцією помсти сербів стало захоплення ними міста Сребреніца, яке було під охороною військ ООН. Тут серби влаштували різанину мусульманського населення (загинуло 8 тис. осіб). Скориставшись вибухом міни на ринку в Сараєво в серпні 1995 р. Рада Безпеки ООН ухвалила проведення

проти сербів операції „Звільнена сила”. Під прикриттям авіації НАТО протягом вересня 1995 р. війська мусульmano-хорватської федерації розпочали успішний наступ і встановили контроль над 50% території Боснії і Герцеговини.

Під тиском світової громадськості конфліктуючі сторони сіли за стіл переговорів. У листопаді 1995 р. у Дейтоні (США) було укладено попередню угоду, яка остаточно була підписана 14 грудня в Парижі. Згідно з цією угодою, Боснія і Герцеговина залишалась єдиною державою, поділеною на сербську (49%) і хорвато-мусульманську (51%) частини, для спільного існування яких була розроблена система взаємовідносин. Для реалізації домовленостей в країну були введені міжнародні сили ООН.

У вересні 1996 р. у Боснії та Герцеговині відбулися парламентські вибори державних та республіканських органів влади. До скупщини БтаГ були обрані представники мусульманських, сербських та хорватських партій. На загальнодержавному рівні були обрані три члени Президії Боснії та Герцеговини (колегіальні глави держави): А.Ізетбегович (боснієць-мусульманин) та К.Зубак (хорват) представляли Боснійську мусульmano-хорватську Федерацію, а серб М.Країшник – Республіку Сербську в БтаГ. А.Ізетбегович, що одержав найбільшу підтримку виборців, став згідно з конституцією першим головою Президії БтаГ. Президентом Республіки Сербської обрано Б.Плавшича.

У Союзній Республіці Югославії центром уваги стали вибори в Сербії у листопаді 1996 р. Перемогу здобула Сербська соціалістична партія, а її лідер С.Мілошевич був обраний президентом Сербії. Однак Верховний суд Сербії скасував результати виборів до органів місцевого врядування у 14 дільницях, де перемогу здобула опозиція. Таке brutальне втручання у підсумки виборів спричинило потужні демонстрації студентів Белграда, яких підтримало чимало мешканців столиці. Протистояння між демонстрантами і владою тривало весь грудень 1996 р. і стало серйозним випробуванням для сербського керівництва. В січні 1997 р. С.Мілошевич визнав, що його опоненти виграли вибори до деяких місцевих органів влади, зробивши тим самим поступку опозиції. Проте в липні 1997 р. президента Сербії С.Мілошевича було обрано президентом Югославії. За його безальтернативну кандидатуру проголосувала більшість депутатів у двох палатах Союзної Скупщини. В самій Сербії у грудні 1997 р. обрали нового президента М.Мілутиновича, що був ставлеником С.Мілошевича.

У лютому 1998 р. загострився конфлікт у Косово – авто-

номному краї Сербії, автономія якого була ліквідована у 1988 р. Албанці, що становили більшість населення, розгорнули боротьбу за незалежність. Світова громадськість стала на бік албанців. У березні 1999 р. об'єднані сили НАТО розгорнули бойові дії проти СРЮ. Зрештою керівництво СРЮ вивело війська з краю, а на їх місце були введені миротворчі сили. Проте на цьому етнічний конфлікт не було вирішено. На виборах 2001 р. у Косово перемогу здобули прихильники незалежності краю.

Нове загострення конфлікту на Балканах спалахнуло в березні 2001 р. у Македонії. Албанські екстремісти розпочали бойові дії проти македонської армії з метою домогтися визнання за албанцями статусу державотворчої нації, надати автономію районам з переважною більшістю албанського населення. Завдяки зусиллям світової громадськості, ООН, НАТО конфліктуючі сторони сіли за стіл переговорів. Права албанців були розширені. Конфлікт вдалося вгамувати. У 2005 р. відбувся референдум у Македонії, на якому більшість населення висловилися за незалежність.

Поразки сербських повністичних сил в етнічних конфліктах на Балканах (Словенія, Хорватія, Боснія і Герцеговина, Косово) призвели до масових виступів населення проти режиму президента Сербії С.Мілошевича. Улітку-восени 2000 р. в країні розпочалася політична криза, яка супроводжувалась загостренням відносин між Сербією та Чорногорією. Остання взяла курс на проголошення незалежності.

Приводом до загострення політичної боротьби стали вибори Президента Югославії. Головними суперниками на виборах були С.Мілошевич і В.Коштуніца. Під тиском опозиції конституційний суд визнав перемогу на виборах В.Коштуніци. Новий президент відразу опинився перед низкою проблем: розвал федерації, відбудова країни після війни з НАТО, тиск світового співтовариства з метою видати С.Мілошевича Міжнародному трибуналу тощо. В обмін на економічну допомогу США та країн ЄС С.Мілошевич та ряд військових і політичних діячів Сербії та Хорватії були передані до Міжнародного трибуналу в Гаазі. Проте суд так і не завершився, оскільки С.Мілошевич 11 березня 2006 р. помер від серцевого нападу.

14 березня 2002 р. Югославія припинила своє існування. Після тривалих переговорів із Чорногорією було укладено домовленість про перетворення федерації Югославії на конфедерацію, офіційно Державний Союз Сербії і Чорногорії, (неофіційно Мала

Югославія). Сербія і Чорногорія дійшли угоди про співпрацю тільки в деяких політичних сферах (наприклад, оборонний союз і міжнародне представництво). Кожна держава мала своє власне законодавство і економічну політику і інші державні атрибути. Союз офіційно не мав столиці. Завдяки реформаторській діяльності уряду З.Джинджича Сербія змогла подолати економічну кризу. 12 березня 2003 р. З.Джинджич був убитий представниками одного з кримінальних угруповань Белграда. У 2006 р. в Чорногорії відбувся референдум щодо її незалежності від Сербії. 3 червня 2006 р. Чорногорія, а 5 червня Сербія проголосили незалежність. Союз Сербії і Чорногорії припинив існування.

У 2006 р. новий уряд Сербії докладав усіх зусиль, щоб не допустити проголошення незалежності Косова. Проте 17 лютого 2008 року Косово оголосило себе незалежною республікою, через два дні парламент Сербії оголосив декларацію про незалежність Косово недійсною. Незважаючи на це незалежність Косово визнали 52 держави-члени ООН.

Контрольні запитання:

- 1. Яку роль відіграє співробітництво країн Балтії в рамках балтійської інтеграції?*
- 2. Назвіть причини встановлення у Білорусі режиму О.Лукашенка?*
- 3. Чому перехід до демократії в Польщі відбувся мирним шляхом?*
- 4. Що стало приводом до „оксамитової революції” в Чехословаччині?*
- 5. Які кроки здійснили уряди Угорщини на шляху до інтеграції в Європейський Союз?*
- 6. Чому режим Н.Чаушеску було повалено збройним шляхом?*
- 7. У чому суть „Придністровської проблеми”?*
- 8. Які політичні партії відіграють головну роль у Греції на сучасному етапі?*
- 9. Чи можна було б уникнути силового вирішення проблеми розпаду Югославії?*

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антифашистское сопротивление в странах Центральной и Юго-Восточной Европы 1939–1945 гг.– М., 1991.
2. Балканы между прошлым и будущим.– М., 1995.
3. *Бейліс О.* Новітня історія Югославії (1918–1974).– Львів, 1975.
4. *Богомолов О.* Социально-экономические преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы.– М., 1996.
5. *Болков В.* Трагедия Югославии // Новая и новейшая история.– 1994.– №5.
6. *Валента И.* Советское вторжение в Чехословакию. 1968.– М., 1991.
7. *Вандич П.* Ціна свободи: Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні: Пер. з англ. – 2-е вид., доп. – К., 2004.
8. Венгрия 1956 года. Очерки истории кризиса.– М., 1993.
9. *Воронков В.* События 1980–1981 гг. в Польше. Взгляд со Старой площади // Вопросы истории.– 1995.– №10.
10. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989–1990 гг.– М., 1991.
11. *Гиренко Ю.* Сталин-Тито.– М., 1991.
12. *Гуськова Е.* История югославского кризиса (1990–2000).– М., 2001.
13. *Гуськова Е.* Кризис в Косове. История и современность // Новая и новейшая история.– 1999.– №3.
14. Движение Сопротивления в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. 1939–1945.–М., 1995.
15. *Дейвіс Н.* Європа. Історія.– К., 2006.
16. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма.– М., 1992.
17. *Ерещенко М.* Королевская диктатура в Румынии. 1938–1940.– М., 1979.
18. Європа: ідеї та процеси.– Чернівці, 1998.
19. *Желев Ж.* Фашизм. Тоталитарное государство.– М., 1991.
20. *Задохин А., Низовский А.* Пороховой погреб Европы. Балканские

войны XX в.– М., 2000.

21. *Зашкільняк Л., Крикун М.* Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів.– Львів, 2002.
22. *История Словакии.*– М., 2003.
23. *Історія західних та південних слов'ян XX століття.*– Навч. посібник // Є.Пугач, С.Страшнюк, Р.Постоловский. – Х., 1998.
24. *Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л.Зашкільняка.*– Львів, 2001.
25. *Каменецкий В.* Политическая система в Югославии.– М., 1991.
26. *Киссинджер Г.* Дипломатия.– М., 1997.
27. *Кірсенко М.* Греція на зорі сучасності.– К., 1996.
28. *Кірсенко М.* Чеські землі в міжнародних відносинах Центральної Європи 1918–1920 рр.– К., 1997.
29. *Косово. Международные аспекты кризиса.*– М., 1999.
30. *Краткая история Албании.*– М., 1992.
31. *Краткая история Болгарии.*– М., 1989.
32. *Краткая история Венгрии.*– М., 1991.
33. *Краткая история Польши.*– М., 1993.
34. *Краткая история Румынии.*– М., 1987.
35. *Краткая история Чехословакии.*– М., 1988.
36. *Кріль М.* Історія Словаччини: навч. посіб. / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка.– Львів, 2006.
37. *Кріль М.* Історія Центрально-Східної Європи. Навчальний посібник.– К., 2008.
38. *Лапшин А.* Перемены в странах Восточной Европы.– М., 1991.
39. *Литвин М.* Українсько-польська війна. 1918–1919 рр.– Львів, 1998.
40. *Международные отношения и страны Центральной и Юго-Восточной Европы. 1939–1945.*– М., 1990.
41. *Мусатов В.* СССР и венгерские события 1956 г. // Новая и новейшая история.– 1993.– №1.
42. *Нагірний М.* Становлення та розвиток Республіки Хорватія:

державно-політичний аспект.– Нововолинськ, 2008.

43. *Наленч Д., Наленч Ф.* Пилсудский: легенды и факты.– М., 1990.

44. *Орлик И.* Запад и Прага в 1968 г. // Новая и новейшая история.– 1996.– №3.

45. Перша світова війна і слов'янські народи.– К., 1998.

46. Перша світова війна: історичні долі народів Центральної та Східної Європи.– Чернівці, 2000.

47. Политические кризисы и конфликты 50–60-х гг. в странах Восточной Европы.– М., 1993.

48. Политические партии и движения Восточной Европы: проблемы адаптации к современным условиям.– М., 1993.

49. *Полянов А., Усневич М.* Венгрия: проблемы и перспективы.– М., 1990.

50. *Ротшильд Дж., Уінгфільд Н.* Повернення до різноманітності: Політична історія Східно-Центральної Європи після Другої світової війни. – К., 2004.

51. *Ротшильд Дж.* Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. – К., 2001.

52. *Сергійчук В.* Трагедія Польщі.– Тернопіль, 1997.

53. *Страшнюк С.* Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів.– Львів, 2001.

54. *Страшнюк С., Пугач Є.* Політичні кризи та антитоталітарні рухи у країнах Східної Європи (50 – 80-ті рр. ХХ ст.). Хрестоматія за спецкурсом. – Х., 1998.

55. *Стращун Б.* Конституционные перемены в Восточной Европе. 1989–1990.– М., 1991.

56. *Стрельчук Н.* Македонія: Нарис історії національно-визвольного руху (остання третина ХІХ – початок ХХ ст.).– Чернівці, 1999.

57. Україна–Польща: важкі питання.– Варшава, 1994–2000.– Вип.1–7.

58. *Утвелл Дж., Еллмен М., Карлсон М., Нугі Д., Шапіро Дж.* Трансформація та інтеграція: формування майбутнього Центральної та Східної Європи.– К., 1998.

-
59. *Фісанов В.* Програне суперництво (США та Австр-Угорщина у Центральній Європі в роки Першої світової війни).– Чернівці, 1999.
60. Хрестоматія по истории южных и западных славян.– Минск, 1987–1991.– Т.1–3.
61. *Черній А., Черній В.* Історія південних і західних слов'ян.– Рівне, 1999.
62. *Чорній В.* Історія Болгарії. Навч. посібник.- Львів, 2007.
63. *Штарський М.* Юзеф Пілсудський: Факти і міфи // УІЖ.– 1992.– №4–5.
64. *Яровий В.* Історія західних та південних слов'ян у ХХ ст.– К., 1996.
65. *Яровий В.* Новітня історія країн Східної Європи.– К., 1997.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМ

Тема 1. Народи Центрально-Східної Європи під чужоземним пануванням (кінець XVIII – друга пол. XIX ст.)

1. Після третього поділу Речі Посполитої у 1795 р., її землі були об'єднані в провінцію під назвою „Королівство Галіції й Лодомерії” і відійшли до:
А) Пруссії, Б) Австрії, В) Росії, Г) Туреччини.
2. Хто був автором багатотомного „Словника чеської мови старої і нової”?
А) Ф.Палацький, Б) Б.Немцова, В) Й.Юнгман, Г) Б.Сметан.
3. Перше сербське повстання (1804-1813 рр.) очолив:
А) Петро Петрович, Б) Карагеоргій, В) Мілош Обренович, Г) Ілія Гарашкін.
4. „Уніоністський рух” був поширений на території:
А) Дунайських князівств, Б) Албанії, В) Боснії і Герцеговини, Г) Македонії.
5. За польською конституцією 1815 р. виконавчу владу здійснював /ла:
А) Адміністративна рада, Б) Державна рада, В) Посольська ізба, Г) правильна відповідь відсутня.
6. Після Віденського конгресу Варшавське герцогство відійшло до:
А) Пруссії, Б) Росії, В) Австрії, Г) Польщі.
7. „З'єднані князівства Волощини та Молдови” утворились під протекторатом:
А) турецького султана, Б) російського царя, В) імператора Австро-Угорщини, Г) цісаря Австрії.
8. Організацію польського війська, союзного до Наполеона було доручено...
А) А.Чарторийському, Б) Ю.Понятовському, В) Т.Костюшко,

Г) Ю.Морельовському.

9. *Хто з перелічених національно-культурних діячів обґрунтував теорію австрославізму?*

А) Ф.Палацький, Б) П.Шафарик, В) С.Кочевар, Г) Й.Гердер.

10. *Авторами „Краледвірського” та „Зеленогірського” рукописів були...*

А) Й.Юнгман та Ф.Челаковський, Б) В.Ганка та Й.Лінда, В) Ф.Пельцль та П.Шафарик, Г) Ф.Палацький та К.Гавлічек-Боровський.

11. *На початку ХІХ ст. серед словаків було поширено два діалекти. Вкажіть їх.*

А) „краліцький” та „бібліцький”, Б) „кралітчина” та „каринтський”, В) „біблічтина” та „бернолаччина”, Г) „штурівщина” та „земанщина”.

12. *Хто такі „мадярони”?*

А) великі хорватські землевласники які були прихильниками угоди з Габсбургами, Б) ілліри, які були готові співпрацювати з угорцями на засадах визнання національної самостійності Триєдиного королівства, В) заможна хорватська шляхта, яка розірвала з ілліризмом і зміцнила свої зв'язки з ліберальною угорською шляхтою, Г) хорвати які брали участь у засіданні Угорського сейму.

13. *Яка подія дала початок національному відродженню у словенців у 1768 р.?*

А) створення товариства „Словенія”, Б) вихід „Крайнської граматики” М.Похліна, В) заснування кафедри словенської мови у Люблінському лицейі, Г) створення Академії діяльних словенців.

14. *Яку офіційну назву отримала перша сербська Конституція 1835 р.?*

А) „Конвенція”, Б) „Устав”, В) „Статут”, Г) „Накреслення”.

15. *Хто очолив створену у 1814 р. грецьку конспіративну організацію „Фелікі Етерія” („Товариство друзів”)?*

А) В.Рігас, Б) Є.Вулгаріс, В) О.Іпсіланті, Г) А.Маврокордатос.

Тема 2. Національно-визвольні рухи народів Центрально-Східної Європи у другій пол. XIX – на поч. XX ст.

1. *Яка сербська політична організація була створена у 1866 р. у м. Новий Сад під виглядом літературно-просвітницького товариства і ставила собі за мету повне визволення усіх сербських земель і об'єднання їх в одній державі?*

А) Культурно-демократичне товариство, Б) Товариство Сербської Словесності, В) Ліберальний клуб, Г) „Омладин”.

2. *Початок організованої боротьби за політичну незалежність Болгарії наприкінці 1850-х – початку 1860 рр. пов'язана з іменем...*

А) Георгія Раковського, Б) Стефана Караджі, В) Василя Левського, Г) Христо Ботєва.

3. *Провідну роль в національному русі якого народу у XIX ст. відігравали митрополити?*

А) македонці, Б) чорногорці, В) хорвати, Г) албанці.

4. *Політичні діячі якої країни підготували у 1876 р. „Янінський меморандум”?*

А) Македонії, Б) Чорногорії, В) Боснії та Герцеговини, Г) Албанії.

5. *Коли офіційно було проголошено про об'єднання Волощини і Молдови в єдине Румунське Князівство?*

А) травень 1848 р., Б) лютий 1859 р., В) грудень 1861 р., Г) квітень 1879 р.

6. *Секеї – це...*

А) переселенці із Саксонії в Трансильванії, Б) угорська етнічна група в Трансильванії, В) румунські селяни в Трансильванії, Г) заможні грецькі купці в Трансильванії.

7. *Польський демократичний блок напередодні повстання 1863-64 рр. до якого входила революціонізована безземельна шляхта, дрібна міська буржуазія, інтелігенція та офіцери отримав назву...*

А) „червоні”, Б) „білі”, В) „угодовці”, Г) „людовці”.

8. *Як називалась організація створена у листопаді 1912 р., яку очолював Ю.Пілсудський?*

А) Соціал-Демократія Королівства Польського і Литви, Б) „Люд польський”, В) Польське Націонал-Демократичне Товариство, Г) Тимчасова Узгоджувальна Комісія Об’єднаних Партій.

9. *Вершиною розвитку білоруської літератури другої половини ХІХ ст. стала творчість відомого письменника, який у 1891 р. у Кракові опублікував свою першу збірку „Дудка білоруська” під псевдонімом Мацей Бурачок. Назвіть його.*

А) Ф.Богушевич, Б) І.Носович, В) Л.Роговський, Г) Я.Купала.

10. *Назвіть видатного діяча національно-культурного руху естонців другої половини ХІХ ст., який через конфлікт з поміщиком змушений був переїхати до Петербургу, де згуртував навколо себе естонських патріотів.*

А) Й.Басанавічюс, Б) К.-Р.Якобсон, В) Р.Блауман, Г) К.Баронас.

11. *Якої течії не існувало в чеському національному русі другої половини ХІХ ст.?*

А) „старочехи”, Б) „історична шляхта”, В) „чеські реалісти”, Г) усі перераховані існували.

12. *До Балканського Союзу, створеного у 1912 р., не увійшла...*

А) Чорногорія, Б) Греція, В) Сербія, Г) Боснія і Герцеговина.

13. *Вкажіть хронологію першої Балканської війни.*

А) березень 1912 р. – грудень 1913 р., Б) жовтень 1912 р. – травень 1913 р., В) грудень 1912 р. – січень 1914, Г) березень 1913 р. – травень 1914 р.

14. *Яка з сербських політичних партій створених у 1881 р. носила назву „напредняків”?*

А) Ліберальна, Б) Прогресивна, В) Радикальна, Г) Соціалістична.

15. *Що стало причиною приєднання Румунії до Троїстого союзу у 1883 р.?*

А) обіцянка Німеччини надати Румунії частину своїх володінь у Африці, Б) прихід до влади Ліберальної Партії на чолі з Й.Бретіану, В) втрата на користь Росії Південної Бессарабії, Г) створення Албанської Ліги.

Тема 3. Центральньо-Східна Європа в період Першої світової війни.

1. *Як називалась посада яку обійняв Ю.Пілсудський згідно з декретом від 22 листопада 1918 р.?*

А) Тимчасовий Начальник Держави, Б) Тимчасовий Регент Держави, В) Диктатор II Речі Посполитої, Г) Глава Тимчасового уряду.

2. *Створений у 1915 р. Білоруський Народний Комітет на чолі з А.Луцкевичем на початку своєї діяльності виступав за...*

А) створення Білорусько-Литовської держави із внутрішнім розмежуванням білоруської і литовської земель, Б) входження Білорусі на правах автономії до складу Російської імперії, В) утворення незалежної Білорусі, Г) створення конфедеративної держави у формі ВКЛ.

3. *Якого з перелічених органів державної влади не існувало в період революційної боротьби 1917 - 1918 рр.?*

А) Литовська Тариба, Б) Латиська Тимчасова Національна Рада, В) Естонський Комітет Порятунку, Г) усі перераховані існували.

4. *У якій країні в червні 1916 р. було створено „Партію Незалежності та 1848 року”?*

А) Угорщині, Б) Пруссії, В) Чехії, Г) Словаччині.

5. *Які території мала одержати Болгарія за умовами воєнно-політичного договору, підписаного з Німеччиною 24 серпня 1915 р.?*

А) частину сербської Македонії, Б) Добруджу, В) грецьку частину Македонії, західну Фракію, Г) усі відповіді правильні.

6. *7 грудня 1914 р. у скупщині була обнародувана заява про мету війни, в якій проголошувалась, що Сербія веде війну „за звільнення сербів, хорватів і словенців”. Як називалась заява?*

А) Белградська заява, В) Корфська декларація, Б) Нішська декларація, Г) Сербська декларація.

7. *В якому місті у травні 1917 р. був скликаний з'їзд Спільки чехословацьких товариств, де було визнано паризьку Раду на чолі з Т.Масариком верховним керівним органом Чехословацького руху й створено її російське відділення?*

А) Київ, В) Москва, Б) Париж, Г) Прага.

8. Як називалася конспіративна мережа, заснована Т.Масариком, що мала готувати незалежнення Чехії?

А) „Вільна Чехія”, Б) Контрабанда, В) „Наша справа”, Г) Маффія.

9. Лідером якої партії був Т.Масарик?

А) Соціалістичної, Б) Партії Реалістів, В) Партії Об'єднання, Г) Соціал-демократичної.

10. Яке твердження є помилковим?

А) Вступ у війну США зміцнив у Греції позиції германофілів, Б) У ніч на 1 вересня 1916 р. грецький гарнізон оголосив незалежність Егейської Македонії від афінського уряду, В) Е.Венізелос створив на острові Крит Тимчасовий уряд, Г) 23 листопада 1916 р. Комітет Національної Оборони Венізелоса оголосив війну Болгарії і Німеччині.

11. Лідером якої партії був прем'єр-міністр Греції Е.Венізелос?

А) соціал-демократичної, Б) соціалістичної, В) радикальної, Г) ліберальної.

12. Яка битва отримала назву “Сербська Марна” (поч. грудня 1914 р.)?

А) на Косовому полі, Б) за Белград, В) Сараєвський прорив, Г) Колубарська битва.

13. Активну політичну діяльність проводили македонські емігранти у Швейцарії, які створили „Македонське Товариство Незалежності Македонії”. Хто його очолив?

А) Т.Александров, Б) І.Коцарев, В) О.Протогер, Г) цар Борис.

14. Яка країна стала першим об'єктом агресії Болгарії після її вступу у війну на боці Центральних держав?

А) Сербія, Б) Греція, В) Македонія, Г) Албанія.

15. Корфська декларація 20 липня 1917 р. передбачала створення спільної держави „триіменного народу”...

А) сербів, хорватів і македонців, Б) хорватів, боснійців і словенців, В) македонців, словенців і боснійців, Г) сербів, хорватів і словенців.

Тема 4. Становлення незалежних держав Центрально-Східної Європи у міжвоєнний період.

1. У квітні 1920 р. у Латвії були проголошені вибори до Установчих зборів, які з 15 лютого 1922 р. ухвалили Конституцію. Кому за цим документом належала законодавча влада?

А) Державній думі, Б) однопалатному сейму, В) однопалатним Національним зборам, Г) двопалатним Національним зборам.

2. Після падіння радянського режиму в Угорщині (1 серпня 1919 р.) було сформовано новий коаліційний уряд. Назвіть партію, яка відіграла в ньому провідну роль?

А) Партія Дрібних Сільських Господарів, Б) Об'єднана Християнсько-Національна партія, В) Національно-Цараністська партія, Г) Об'єднана Угорська партія.

3. 5 грудня 1919 р. почалися мирні переговори Естонії з Радянською Росією, які завершилися визнанням Радянською Росією Естонської Республіки і підписанням 2 січня 1920 р.:

А) Тартуського мирного договору, Б) Талліннського мирного договору, В) радянсько-естонської угоди в м.Таллін, Г) двосторонньої економічної угоди.

4. 4 грудня 1918 р. в м.Валка був створений Тимчасовий радянський уряд Латвії, який очолив:

А) К.Ульманіс, Б) А.Квієсіс, В) П.Стучка, Г) Г.Даугав

5. У 1924 р. Всесоюзний ЦВК ухвалив рішення про повернення Білоруській Республіці 15 повітів і окремих волостей з переважною більшістю білоруського населення. Це були:

А) Брестська, Гомельська, Мінська губернії, Б) Вітебська, Гродненська, Гомельська губернії, В) Бобруйська, Гомельська, Барановіцька губернії, Г) Вітебська, Смоленська, Гомельська губернії.

6. Після травневих виборів 1926 р. Ю.Пілсудський:

А) отримав пост президента, Б) відмовився від посади президента і посів неконституційну посаду Генерального інспектора Збройних Сил, В) посів посаду міністра внутрішніх справ, Г) подав у відставку через

стан здоров'я.

7. У січні 1920 р. в Угорщині було проголошено...

А) відновлення монархії, Б) радянську владу, В) встановлення республіки, Г) встановлення диктатури.

8. У березні 1935 р. в Естонії були заборонені усі політичні партії. Замість них створювалася єдина офіційна правляча партія – ...

А) партія Об'єднаних Аграріїв, Б) Естонський Центральний Союз, В) „Пажанга”, Г) „Ізмаїліт”.

9. Яку назву носила угода про співробітництво між польськими партіями центру та правими підписана у травні 1923 р.?

А) Договір про санації, Б) Варшавська угода, В) Угода Національної Єдності, Г) Лянцкоронський пакт.

10. Яка з подій історії Угорщини відбулась хронологічно найраніше?

А) прийняття країни до Ліги Націй, Б) прихід до влади прем'єр-міністра графа І.Бетлена та припинення „білого терору”, В) створення фашистської партії „Схрещених стріл” („нілашистів”), Г) перетворення прогортиської Партії Дрібних Сільських Господарів у Партію Єдності.

11. Яка з румунських партій перебувала при владі протягом 1928-1933 рр.?

А) Національно-Цараністська Партія, Б) Комуністична Партія Румунії, В) Фронт Національного Відродження, Г) „Залізна Гвардія”.

12. В якій з країн Центрально-Східної Європи 10 лютого 1938 р. було встановлено режим, який увійшов в історію, як „королівська диктатура”?

А) Угорщина, Б) Югославія, В) Румунія, Г) Болгарія.

13. Державний переворот 6 січня 1929 р. у Королівстві СХС очолив...

А) генерал П.Живкович, Б) Анте Павелич, В) король Олександр, Г) М.Драшкович.

14. Головною причиною масових демонстрацій в Югославії наприкінці березня 1941 р. було...

А) входження Югославії до Антикомінтернівського пакту, Б) державний переворот, В) вбивство С.Радича, Г) почато репресій проти опозиції.

15. „Залізна гвардія” – це назва фашистської організації в:

А) Болгарії, Б) Румунії, В) Угорщині, Г) Чехословаччини.

Тема 5. Країни Центрально-Східної Європи в роки Другої світової війни.

1. *Де і коли була створена як тимчасовий парламент Національна Рада Польської Республіки?*

А) 18 жовтня 1939 р. в Москві, Б) 27 листопада 1939 р. в Лондоні,
В) 9 грудня 1939 р. в Парижі, Г) 15 січня 1940 р. у Варшаві.

2. *Хто став президентом Польщі у вересні 1939 р.?*

А) В.Сікорський, Б) А.Залеський, В) І.Мосьціцький, Г) В.Рачкевич.

3. *Хто був головою еміграційного уряду Польщі в 1939-1943 рр.?*

А) С.Миколайчик, Б) В.Сікорський, В) Е.Осубка-Моравський,
Г) А.Залеський.

4. *Що називають четвертим поділом Польщі?*

А) „Договір про дружбу і кордони” між СРСР і Німеччиною, Б)
рішення Тегеранської конференції, В) рішення Ялтинської конференції,
Г) правильна відповідь відсутня.

5. *Яке твердження є помилковим?*

А) Відповідно до „Договору про дружбу і кордони” між СРСР і
Німеччиною Литва та Фінляндія переходили під владу СРСР, Б)
„Маніфест Польського Комітету Національного Визволення до польсь-
кого народу” був підготовлений у Парижі, В) 1 січня 1945 р. Крайова
Рада Народова перетворила ПКНВ у Тимчасовий уряд; Г) усі тверджен-
ня правильні.

6. *Як називався план дій Армії Крайової на момент вступу Червоної
Армії на територію Польщі?*

А) „Завірюха”, Б) „Буря”, В) „Гроза”, Г) „Ураган”.

7. *Як називався перший законодавчий акт, схвалений Незалежною
Державою Хорватія?*

А) „Закон про захист народу і держави”, Б) „Закон про захист
державної мови”, В) „Закон про захист національної культури хорватсь-
кого народу”, Г) „Закон про захист території Хорватської держави”.

8. *Хто очолив в травні 1944 р. еміграційний уряд Хорватії?*

А) Д. Михайлович, Б) І.Шубашич, В) А.Павелич, Г) І.Рибар.

9. Де були прийняті положення, відповідно до яких комітети проголошувались органами народно-визвольної боротьби?

А) м.Біхач, Б) м.Белград, В) м.Скоп'є, Г) м.Фоча.

10. Як називалась Хорватська Повстанська Революційна Організація?

А) „домобранства”, Б) „баліісти”, В) усташи, Г) четники.

11. Хто був верховним головнокомандуючим Народно-визвольної армії Югославії в 1941-1945 рр.?

А) М.Недич, Б) Й.Тіто, В) Д.Куланович, Г) Д.Михайлович.

12. Що спричинило загальнонаціональне повстання в Словаччині?

А) розпуск Словацької національної ради, Б) вступ радянських військ на територію Польщі та Румунії, В) вторгнення 29 квітня 1944 р. в Словаччину німецьких військ; Г) правильна відповідь відсутня.

13. Яке твердження є помилковим?

А) У жовтні 1940 р. було укладено угорсько-радянську економічну угоду, Б) На початку грудня 1944 р. комуністична, соціал-демократична, національно-селянська та національно-демократична партії об'єдналися у блок під назвою Угорський Національний Фронт Незалежності, В) Згідно з другим Віденським арбітражем Румунія мала передати Угорщині північну та північно-східну частину Трансильванії, Г) Вся територія Угорщини була звільнена до квітня 1945 р.

14. З якою державою в грудні 1940 р. Угорщина уклала договір «Про постійний мир і вічну дружбу»?

А) Румунією, Б) Болгарією, В) Югославією, Г) Німеччиною.

15. Вкажіть завдання Національно-демократичного блоку Румунії:

А) вихід країни з війни, Б) приєднання до антигітлерівської коаліції, В) усунення від влади режиму І.Антонеску, Г) всі відповіді правильні.

Тема 6. Країни Центрально-Східної Європи між тоталітаризмом і демократією (1940 – поч. 1990 рр.).

1. Модель „самоврядного соціалізму” була притаманна для...

А) Югославії, Б) Албанії, В) Болгарії, Г) Румунії.

2. У якій країні Центрально-Східної Європи в червні 1989 р. до влади прийшов перший некомуністичний уряд?

А) Латвія, Б) Польща, В) Болгарія, Г) Чехословаччина.

3. У якій країні Центрально-Східної Європи тоталітарну систему було ліквідовано шляхом так званої „оксамитової революції”?

А) Чехословаччина, Б) Болгарія, В) Угорщина, Г) Румунія.

4. Яку назву в історії отримав листопадовий 1949 року пленум ЦК ПОРП?

А) „пленум пильності”, Б) „пленум радості”, В) „пленум зрушення”, Г) „пленум порозуміння”.

5. Згідно Конституції 22 липня 1952 р. Польської Народної Республіки, яким колегіальним органом замінювалася скасована посада президента?

А) Верховна Рада, Б) Державний Сейм, В) Державна Рада, Г) Верховна Громада.

6. Вкажіть, яку назву отримали прихильники декоративних змін при збереженні недоторканості системи в ході боротьби за першість в партії і державі в Польській республіці?

А) пулавяни, Б) центристи, В) натолінці, Г) стамболійці.

7. „Президія Солідарності” 7 грудня 1981 р. прийняла рішення про створення загонів самозахисту та охорони. Як вони називались?

А) „робоча варта”, Б) „робоча самооборона”, В) „солідарна варта”, Г) „безпека народна”.

8. 29 листопада 1945 р. відкрилася перша сесія Установчої Скупщини Югославії, яка майже одностайно ухвалила Декларацію про ліквідацію монархії і утворення держави у складі шести республік. Яку назву отримало нове державне утворення?

А) Народна Югославська Республіка, Б) Федеративна Народна

Республіка Югославія, В) Республіка Югославія, Г) Федеративна Республіка Югославія.

9. *На початку 1950 р. В Югославії було ліквідовано більшість федеральних галузевих міністерств. Кому передавалися їх функції?*

А) республікам, Б) республіканським та економічному відомству, В) республікам і господарським палатам, Г) міністерству економіки.

10. *Хто був обраний на посаду президента СФРЮ у травні 1974 р.?*

А) Е.Кардель, Б) Й.Тіто, В) М.Джилас, Г) К.Кадрич.

11. *Для якої з республік СФРЮ був характерним рух загонів “крижарів”?*

А) Боснія, Б) Македонія, В) Чорногорія, Г) Хорватія.

12. *Коли СРСР денонсував Договір про дружбу, співробітництво та взаємодопомогу з Югославією?*

А) серпень 1949 р., Б) березень 1950 р., В) жовтень 1951 р., Г) квітень 1952 р.

13. *Яка територія стала першим вогнищем міжетнічної боротьби в Югославії у 80-х рр.?*

А) Воеводина, Б) Сербська Країна, В) Чорногорія, Г) Косово.

14. *Які республіки СФРЮ першими оголосили про свою самостійність?*

А) Боснія і Герцеговина, Б) Македонія і Словенія, В) Словенія і Хорватія, Г) Македонія і Хорватія.

15. *Що стало приводом вторгнення турецької армії на о.Кіпр у 1974 р.?*

А) державний переворот на острові, Б) вторгнення грецьких військ на острів, В) поширення грецької конституції на Кіпр, Г) обрання кіпрським архієпископом Макаріоса III.

Тема 7. Центрально-Східна Європа на шляху демократичних перетворень.

1. Яку назву отримав комплекс фінансових заходів для швидкого оздоровлення економіки в Польщі?

А) „шокова терапія”, Б) „шовкова терапія”, В) „широка терапія”, Г) „антикризова терапія”.

2. Приводом до початку революції в Румунії стало...

А) підвищення цін на хліб, Б) вбивство кількох учасників студентських демонстрацій, В) виступ пастора Л.Тьокеша у церкві м.Тімішоара з публічною критикою Чаушеску, Г) оприлюднення в пресі прибутків сім'ї Чаушеску.

3. Яку назву отримала Польська держава після 1989 р.?

А) Польща, Б) Республіка Польща, В) Польська Народна Республіка, Г) Федеративна Республіка Польща.

4. 25 грудня 1989 р. за умов секретності відбувся військовий трибунал, що визнає Н.Чаушеску і його дружину державними злочинцями. Якою була подальша їхня доля?

А) їх було страчено, Б) їх було ув'язнено на довічно, В) їм вдалося втекти до Швейцарії, Г) їх було розстріляно біля приміщення де відбувався суд.

5. Уряд М.Немета в Угорщині вжив рішучих заходів до лібералізації відносин з країнами Заходу, зокрема було демонтовано „залізну завісу” – загородження на кордоні з:

А) Словаччиною, Б) Югославією, В) Австрією, Г) Німеччиною.

6. Як називався орган до якого перейшла влада в Бухаресті після початку повстання 22 грудня 1989 р.?

А) Національна Румунська Самооборона, Б) Рада Фронту Національного Порятунку, В) Фронт Народної Безпеки, Г) Об'єднання Демократичних Сил.

7. Яку чеську партію очолював В.Клаус?

А) Громадянську демократичну партію, Б) Громадянський демократичний альянс, В) Чеську соціал-демократичну партію, Г) Селянський

Союз.

8. Представники якої політичної сили посідали вищі державні посади в перші місяці існування Словацької Республіки?

А) Демократична Лівиця, Б) Рух за Демократичну Словаччину, В) Демократична Партія Словаччини, Г) Соціал-Демократична Партія.

9. Хто керував російською армією в Придністров'ї на початку 1990-х рр.?

А) генерал В.Іванов, Б) генерал О.Лебедь, В) полковник С.Марков, Г) генерал В.Кирилов.

10. Хто був ініціатором створення партії „За демократичну та процвітаючу Молдову”?

А) М.Снегур, Б) М.Воронін, В) П.Лучинські, Г) правильна відповідь відсутня.

11. Яку посаду в Греції обіймав К.Золотас?

А) президента, Б) прем'єр-міністра, В) голови парламенту, Г) лідера партії ПАСОК.

12. Які дві головні партії перебували при владі в Албанії в 1990-х рр.?

А) Партія Праці і Соціал-Демократична Партія, Б) Соціалістична Партія і Партія Праці, В) Ісламська Демократія і Консервативна Партія,

Г) Соціалістична Партія і Демократична Партія.

13. Що таке ДЕМОС?

А) політична партія в Словенії, Б) терористична організація в Боснії та Герцеговині, В) блок політичних партій Сербії, В) демократичний союз політичних партій в Хорватії.

14. Яка офіційна назва державного утворення Мала Югославія?

А) Державний Союз Сербії і Чорногорії, Б) Союз Сербії і Чорногорії, В) Союзна Республіка Югославія, Г) Федеративна Югославська Республіка.

15. Яке твердження є помилкове?

А) Мала Югославія не мала столиці, Б) 17 лютого 2008 року Косово оголосило себе незалежною республікою, В) на основі Союзу комуністів Сербії було створено Соціалістичний союз трудо-вого народу, Г) остаточна угода по мирному врегулюванні конфлікту в Боснії та Герцеговині була підписана в Парижі 14 грудня 1995 р.

Центрально-Східна Європа в XVI ст.

(Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів, 2001.)

Центрально-Східна Європа в 1815 р.

(Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів, 2001.)

Центрально-Східна Європа в 1921-1938 рр.

(Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. – К., 2001)

Центрально-Східна Європа в 1992 р.

(Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних і гуманітарних факультетів університетів / За ред. Л.Зашкільняка. – Львів, 2001.)

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адамкус Валдас, 158
Александр Обренович, 49
Алія Раміз, 151, 152, 173
Алунанас Юріс, 41
Амбразявічюс Юозас, 112
Андраші Дьюла, 42, 68
Анталл Йожеф, 143, 165
Антонеску Йон, 126, 127
Арнольд Емануель, 18
Баріціу Георг, 33
Баронас Йозеф, 41
Барсс Ф., 10
Бартель Казимир, 86
Барту Жан-Луї, 99
Басанавічюс Йонас, 39, 40
Баттенберг Олександр, 52
Баттяні Лайош, 16
Белческу Ніколає, 32
Бенеш Едвард, 69, 70, 89, 117, 117, 118, 137
Беріша Салі Рам, 173, 174
Берклавс Едуард, 132
Бернолак Антон, 18
Бернуціу Симеон, 33
Беров Любен, 170
Берут Болеслав, 109, 135
Бетлен Іштван, 124
Бешшенеї Дьйордь, 16
Бібеску Георгій Дмитрій, 32
Благоєв Димитр, 53
Бобошевський Цвятко, 129
Борис III, 97, 129
Бразаускас Альгірдас, 157, 158
Браунер Франц-Август, 43
Бретіану Вінтіле, 94
Бретіан Іон, 67
Бретіан Йон, 33
Броз Тіто Йозеф, 119, 120, 121, 146, 147, 153
Бузек Єжи, 162
Буш Джордж, 160
Вавра Вінценц, 18
Вяхі Тійт, 156
Вагноріус Гедемін, 158
Валанчюс Мотеюс, 9
Валдемарас Крістіан, 41
Валенса Лех, 135, 161
Варес Іоханес, 112
Василевська Ванда, 109
Вафіадіс Маркос, 152
Векерле Шандор, 69
Векілхарджі Наум, 30
Вельпопольський Зигмунд, 75
Вельпопольський Олександр, 35
Венізелос Елефтеріос, 55, 65, 100, 101, 102
Венізелос Софоклос, 153
Вилков Іван, 95
Висоцький П., 12
Вишинський Андрій, 112
Віденов Жан, 170
Віке-Фрейберг Вайра, 157
Віктор Емануїл III, 106
Вільсон Вудро, 76, 103

Вітос Вінценти, 75	Горн Дьюла, 166
Владимиреску Тудор, 24, 31	Готвальд Клемент, 117, 137
Воднік Валентин, 20	Грегр Едвард, 44
Вольдемарас Аугустинас, 83	Грегр Юліус, 44
Воронін Володимир, 169	Гриб Ф., 71
Ворцель Станіслав, 13	Гроза Петру, 128
Враз Станко, 20	Гросс Карой, 142
Вулгаріс Д., 25	Гурбан Йозеф, 19, 46
Гавел Вацлав, 139, 162, 163	Гусак Густав, 139
Гай Людевіт, 19	Гьонц Арпад, 143
Галлер Юзеф, 76	Дайнко Петер, 20
Ганєв Венелін, 129	Дакснер Стефан, 46
Ганка Вацлав, 17	Далевський Францішек, 39
Гарбаї Шандор, 68	Дамаскінос 124
Гейдріх Рейнхард, 117	Данило II Петрович, 50
Гейштор Я., 39	Даукша Едвард Якуб, 39
Георг I, 25	Дашиньський Ігнацій, 75
Георг (Георгіос) II, 100, 102, 123, 124	Деканозов Володимир, 112
Георгієв Кімон, 97, 129	Деляніс Теодорос, 54, 55
Георгіу-Деж Георге, 143	Демердзіс Константин, 102
Гере Ерне, 141	Джинджич Зоран, 181
Герек Едвард, 135	Дзюрінда Мікулаш, 165
Гізікіс Федон, 154	Димитров Георгій, 148
Гімпу Міхай, 169	Динсбергіс Ернест, 9
Гітлер Адольф, 89, 92, 93, 113, 115	Дімітров Філіп, 170
Глігоров Кіро, 176	Дмовський Роман, 38, 75, 76
Годжа Мілан, 89, 90	Дмоховський Францішек, 10
Голіан Ян, 115	Добнер Геласіус, 17
Голуховський Агенор (старший), 38	Домбровський Ярослав, 10, 35
Гомулка Владислав, 109, 110, 111, 135	Дубчек Олександр, 138, 139
Горбачов Михайло, 134	Дуку Георгій, 169
	Еліаш Алоїз, 117
	Естергазі Моріц, 68
	Єжовський Юзеф, 11
	Сльцин Борис, 160, 168

Єрмаченко Іван, 113	Ка-рагеоргійович Петро, 49
Жданов Андрій, 112	Караджич Радован, 178
Желев Желю, 169, 170	Караманліс Константинос, 153, 154, 155, 172
Живков Тодор, 149, 150, 169, 170	Карл IV, 70, 91, 92
Жилунович Змітер, 72	Карої Міхай, 43, 68, 69, 90
Замойський Анджей, 35	Кароль II, 93, 94, 126
Зан Томас, 11	Качинський Лех, 162
Земан Мілош, 163	Квасневський Александр, 161, 162
Зервас Наполеон, 123	Кемаль (Кемалі, Кемаль-бей)
Зільські Матія Маяр, 20	Ісмаїл, 57
Зогу Ахмет (Зогу I), 103, 104, 105, 121, 122	Кірхенштейн Август, 112
Золотас Ксенофон, 171	Клаус Вацлав, 162, 163, 164
Зубак Крешимир, 179	Кобурзький Фердинанд, 52
Іванковський В., 114	Ковальський Владислав, 109
Ізетбегович Алія, 176, 177, 179	Ковач Міхал, 164
Ілієску Іон, 145, 166, 167	Когелнічан Михаїл, 33
Іоанн Павло II, 136	Колас Якуб, 79
Іоаннідіс Дімітріос (Дімітріс), 154	Кондиліс Георгіос, 101, 102
Іпсіланті Олександр, 22, 31	Константин II, 154
Йосиф II, 15, 16	Константинос I, 100
Кадар Янош, 141, 142	Константінеску Еміль, 167
Калаас Сійм, 157	Копітар Єрней (Варфоломій), 20
Калиновський Константин	Коризіс Александрос, 123
Вінцент, 35, 39, 41, 42	Костов Іван, 171
Калінеску Арманд, 126	Коштуніца Воїслав, 180
Каллаї Міклош, 125	Кошут Лайош, 16, 43
Каллергіс Дімітріос, 25	Країшник Момчило, 179
Калокотроніс Теодорос, 24	Кремповецький Тадеуш, 13
Капо Гюсні (Хюсні), 151	Кристофоріді Константин, 30
Каподістрія Іоан, 24, 25	Куз (Куза) Александру Іоан, 62
Карагеоргій Георгій Петрович, 21	Кун Бела, 69, 90
Карагеоргійович Олек-сандр, 22, 62	

Кундуріотіс Павлос, 101	Мацкявічус Антанас, 39
Купала Янка, 79	Мейдані Реджеп, 174
Купі Абаз, 122	Мері Леннарт, 156, 157
Кучан Мілан, 175	Мерославський Людвик, 14, 35
Кьолер Йоган, 40	Метаксас Іоанніс, 102, 103, 122, 123
Лаар Март, 156	Метелко Франц, 20
Лайдонер Йохан (Іван), 81	Меч'яр (Мечіар) Владімір, 164, 165
Ландсбергіс Вітаутас, 132, 132	Микола І, 12
Ларка Андрес, 81	Михайлович Драголюб (Дража), 119, 120
Ластовський Вацлав, 70	Міклош Бела, 126
Левстік Франц, 46	Мікус Кругзем (Мікеліс Кругземіс), 41
Лелевель Йоахим, 13	Мілошевич Слободан, 177, 179, 180, 181
Леопольд II, 16	Мілутинович Мілан, 180
Лерхіс-Пушкайтіс Ансіс, 41	Місірков Крсте (Кресте), 63
Лінда Йозеф, 17	Міхай I, 93, 126, 143
Лінхарт Антон, 20	Міхов Нікола, 129
Ллойд-Джордж Девід, 76	Міцкевич Адам, 11
Луканов Андрій, 169, 170	Міцотакіс Константинос, 172
Лукасинський Валеріан, 12	Младенов Петр, 150, 170
Лукашенко Олександр (Александр), 159, 160	Мойзес Штефан, 46
Луцкевич Антон, 70, 71	Мосьцицький Ігнацій (Ігнатій), 86, 87
Луцкевич Іван, 70	Мохнацький Маурицій (Маврицій), 12
Лучинські Петру, 169	Муравієв Константин, 129
Любомірський Здзіслав, 76	Муссоліні Беніто, 105
Ляпчев Андрій, 97	Мяе Хяльмар, 112
Маврокордатос Александрос (Александр), 24, 25	Надь Імре, 140, 141, 142
Мадл Ференц, 166	Наполеон Бонапарт, 11
Мазовецький Тадеуш, 137, 161	Негош Данило, 28
Макарезос Ніколаос, 154, 155	
Малбергіс Фрідріхс, 9	
Малінов Олександр, 64	
Масарик Томаш, 45, 69, 70, 89	
Маха Карел, 117	

Негош Петро II Петрович, 28	124, 153, 154, 155
Негош Петро I Петрович, 27, 28	Папандреу Йоргос (Георгіос) (молодший), 173
Немет Міклош, 142	Папанек Юрай, 18
Нікола I Петрович 28, 50, 60, 61, 62	Папульяс Карлос, 1742
Новотний Антонін, 137, 138	Паттакос Стіліанос, 154, 155
Нолі Фан, 104, 105	Пашич Нікола, 60, 61
Обренович Михайло, 22	Петефі Шандор, 16
Обренович Мілан, 48	Петков Нікола, 148
Обренович Мілош, 21, 22	Петлюра Симон, 85
Олекси Юзеф, 161	Петрашкевич Онуфри, 11
Олександр I (Александрос I Глюксбург), 65, 99, 118	Петро II Карагеоргійович, 118, 120
Олександр I, 8, 10, 11	Петрович Штефан, 49
Омер-паша (Люфті-паша), 28	Пирванов Георгій, 171
Орбан Віктор, 166	Пілсудський Юзеф, 38, 75, 76, 77, 83, 85, 86, 87
Островський Радослав, 114	Плавшич Біляна, 179
Осубка-Моравський Едвард, 109, 110, 111	Пластірас Ніколаос, 100, 124, 153
Оттон I, 25	Понятовський Юзеф, 11
П'ятс Константин, 74	Попов Димитр, 170
Павелич Анте, 62	Потебня Андрій, 35
Павлинович Міховіл, 47	Похлін Марко, 20
Павлов Тодор, 129	Преславський Кирило, 129
Павляк Вальдемар, 161	Прешерн Франце, 20
Пазняк Зянон, 134	Прибічевич Светозар, 61
Паксас Роландас, 158	Принцип Гаврило, 52
Паларик Ян, 46	Пумпур (Пумпуре) Андрій, 41
Палацький Франтішек, 17, 43, 44	Пятс Костянтин, 80, 81
Пангалос Теодорос, 101	Радич Степан, 98
Папагос Александрос, 153	Радославов Василь, 64
Пападопулос Георгіос, 154, 155	Райніс Яніс (Яніс Плієкшанс), 41
Папандреу Андреас, 173, 170	Ракоші Мат'яш, 140, 141
Папандреу Георгіос (старший),	

Репше Ейнаріс, 157	146, 147, 149
Ридз-Смігла Едвард, 87	Стамболійський Олександр, 94,
Рібай Юрай, 18	95
Ріббентроп Іоахим фон, 93	Стамболов Стефан, 52
Рігер Франтішек Ладислав, 43,	Станкевич Станіслав, 114
44	Стоїлов Костянтин, 52
Рістич Йован, 22, 48	Стояї Дьоме, 125
Рокосовський Костянтин, 135	Стояловський Станіслав, 37
Роман Петре, 145, 166	Стоянов Петр, 170
Росетті Костянтин, 33	Стрітар Йосип, 47
Рюйтель Арнольд, 157	Стулгінськіс Александрас, 83
Сабіна Карел, 18	Стучка Петер, 41
Савісаар Едгар, 132	Тавчар Іван, 47
Салаші Ференц, 126	Танчич Міхай, 16
Сарцетакіс Христос, 171	Тетереску Георге, 94
Свежинський Юзеф, 77	Теотокіс Георгіос, 55
Свентославський Зенон, 13	Тиніссон Ян, 40
Свобода Людвік, 138	Тіса Коломан (Калман), 43
Сейда Маріан, 76	Тісо Йозеф, 115
Сераковський Зигмунт (Сигиз- мунд), 35, 39	Томшич Антон, 46
Серада Ян, 72	Тошовський Йозеф, 163
Симеон II, 129, 171	Трайковський Борис, 177
Сікорський Владислав, 75, 76,	Траугутт Ромуальд, 36
108, 110	Трикупіс Харілаос, 26, 54, 55
Сімітіс Костас, 172	Трумбич Анте, 61
Скобі Рональд, 124	Туджман Франьо, 175
Складковський Феліціян, 87	Турхан-паша Перметі, 66
Сладковський Карел, 44	Тьокеш Ласло, 144
Смрковський Йозеф, 138	Ульманіс Гунтіс, 157
Смятон Атанас, 40, 72, 73, 83,	Ульманіс Карліс, 75, 81, 82, 112
84, 111	Урбанек Карел, 139
Сосновський Казимир, 76	Фандлі Юрай, 18
Софуліс Темістокліс, 152	Фердинанд I, 52, 53, 93
Сталін Йосип, 124, 135, 137,	Ферлінгер Зденек, 116
	Філов Богдан, 128, 129

-
- Фойгт Мікулаш, 17
Франц-Фердинанд, 49, 50
Францисці Ян, 46
Франц-Йосиф, 53
Фрашері Абдул, 31
Фрашері Меді-бей, 121
Фредеріка Ганноверська, 153
Фрідріх Август, 11
Фрідріх Вільгельм III, 11
Фріч Йозеф, 18
Хлопіцький Юзеф, 12
Ходжа Енвер, 121, 122, 150, 151
Хорті Міклош, 91, 92, 93, 125,
126
Хрібар Іван, 47
Хурт Якоб, 40
Цалдаріс Константинос, 152
Цалдаріс Панайїс, 102
Цанков Александр, 95, 96, 97
Цанков Драган, 53
Цаннетакіс Цанніс, 171
Царцані Аділь, 151
Цацос Константинос, 155
Цімошевич Владімеж, 161
Цолакоглу Георгіос, 123
Цудерос Еммінуїл, 123
Чаксте Яніс, 75, 82
Чарторійський Адам, 10, 11, 12,
13
Чаушеску Ніколає, 143, 144,
145, 167
Червенков Вилко, 149
Черник Олдржих, 138
Черчилль Уїнстон, 124
Чоп Матей, 20
Шанявський Юзеф, 10
Шенборн, 45
Шеху Мехмет, 150, 151
Шкеле Андріс, 157
Шлюпас Йонас, 39
Штур Людовит, 19
Шубашич Іван, 120
Шустер Рудольф, 165
Шушкевич Станіслав, 159
Якобсон Карл-Роберт, 40
Яннсен Іоханн Вольдемар, 40
Януш Станіслав, 110
Ярузельський Войцех, 136

ВСТУП	3
НАРОДИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПІД ЧУЖОЗЕМНИМ ПАНУВАННЯМ (КІНЕЦЬ XVIII – ДРУГА ПОЛ. XIX СТ.)	8
Становище народів Прибалтики в складі Російської імперії	8
Польське питання і польський національний рух	10
Державна і національна політика в імперії Габсбургів	15
Національне пробудження народів Балкан	19
Дунайські князівства і Трансильванія	31
НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНІ РУХИ НАРОДІВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У ДРУГІЙ ПОЛ. XIX – НА ПОЧ. XX СТ.	35
Польський національний рух	35
Прибалтійські та білоруські землі в складі Російської імперії	39
Внутрішній розвиток імперії Габсбургів	42
Національно-визвольні рухи балканських народів	48
Балканські війни	58
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА В ПЕРІОД ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	61
Створення Королівства Сербів, Хорватів та Словенців	61
Македонія під час війни	63
Участь Болгарії у війні	64
Греція в роки війни	65
Албанія в політиці європейських держав	67
Румунія за часів Першої світової війни	68
Утворення Угорської республіки	69

Чеське і словацьке питання в роки війни	70
Утворення Білоруської Радянської Соціалістичної Республіки	71
Народи Прибалтики в роки війни	73
Проголошення незалежності Польщі	76
СТАНОВЛЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД	80
Білорусь між двома війнами	80
Країни Прибалтики в міжвоєнний період	82
Польська Республіка	87
Становлення Чехословацької Республіки	90
Угорщина в міжвоєнний період	92
Румунія між двома світовими війнами	93
Болгарія в міжвоєнний період	95
Державотворення югослов'ян	97
Греція в міжвоєнний період	100
Встановлення диктатури А.Зогу в Албанії	106
КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	110
Польща в роки війни	110
Народи Прибалтики в роки війни	114
Білорусь в період війни	116
Словаччина в період Другої світової війни	118
Чеські землі в роки війни	119
Югославія під час війни	121
Албанія в період Другої світової війни	124
Греція в роки війни	126
Угорщина під час війни	128
Румунія в роки війни	129
Болгарія в період Другої світової війни	131
КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ МІЖ ТОТАЛІТАРИЗМОМ І ДЕМОКРАТІЄЮ (1940 – ПОЧ. 1990 рр.)	134
Республіки Прибалтики у складі СРСР	134
Білорусь у складі СРСР	136

Польська Республіка в 1940-80-х рр.	137
Чехословацька Республіка в роки „народної демократії” та її розпад	140
Комуністична диктатура в Угорщині	143
Румунія після війни та встановлення авторитарного режиму	146
Формування Югославської моделі соціалізму	149
Формування тоталітарного устрою в Болгарії	151
Авторитарний режим в Албанії	154
Греція в др. пол. 1940-х – 1980-х рр.	156
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЄВРОПА НА ШЛЯХУ ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	160
Внутрішня політика і міжнародне становище прибалтійських держав	160
Республіка Білорусь на зламі ХХ і ХХІ століть	162
Республіка Польща	164
Чеська республіка	166
Словацька республіка	168
Політична й економічна трансформація Угорської Республіки	169
Румунська Республіка під час суспільної трансформа- ції	170
Внутрішня політика і міжнародне становище Молдови	172
Республіка Болгарія	174
Греція на сучасному етапі	176
Албанія на зламі ХХ і ХХІ століть	178
Розпад СФРЮ та його наслідки	179
ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА	187
ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМ	191
КАРТИ	205
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	209

Навчальне видання

кандидат історичних наук
старший викладач кафедри історії
Національного університету «Острозька академія»
Рудько Сергій Олексійович

**ІСТОРІЯ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ
(КІН.ХVІІІ - ПОЧ.ХХІ СТ.)**

Верстка *А. В. Жуков*
Корекція *С. О. Рудько*
Редагування *С. О. Рудько*

Гарнітура Ukrainian Schoolbook
Умовн. друк. арк. 12. Тираж 100 прим.
Фото з обкладинки *А. Жукова*
Карта на обкладинці з сайту www.harmoniaband.com

Щиро дякую за допомогу

професору Леоніду Зашкільняку, професору Володимиру Трофимовичу, Артему Жукову, Людмилі Івановій.

Рудько С.О.

Історія Центрально-Східної Європи (кін.XVIII - поч.XXI ст.):
Навчально-методичний посібник з курсу. - Вид. 2-ге,
доповнене. – Острог, 2010. – 220 с.

ББК 6.3.3(0)5

УДК 94(4)